

1326

Janne Pajunen

”Kun Jumala etsi paikkakuntaa kadolla”

– Yhteisön selviytymisstrategiat Oulussa suurten nälkävuosien aikana 1695–1698

Jyväskylän yliopiston Suomen historian
pro-gradu tutkielma 1998

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta

HUMANISTINEN

Laitos

HISTORIA

Tekijä: Pajunen, Janne

Työn nimi: "Kun Jumala etsi paikkakuntaa kadolla" - Yhteisön selviytymisstrategiat Oulussa suurten nälkävuosien aikana 1695-1698

Oppiaine: Suomen historia

Aika: joulukuu 1998

Työn laji: Pro-gradu

Sivumäärä: 81

Tiivistelmä - Abstract:

Suuret kuolonvuodet (1696-1697) on aina näihin päiviin saakka nähty yksinomaan väestökriisinä. Tutkijat ovat selvittäneet kriisiin johtaneita syitä ja seurauksia sekä arvioineet väestömenetyksiä. Tutkimukset ovat olleet siis väestöhistoriallisia, mutta ajanjaksoa voidaan lähestyä moni eri tavoin. Tässä työssä kuolonvuodet nähdään enemmänkin nälkävuosina eli tutkitaan nälänhädän aiheuttamia seurauksia kaupunkiyhteisössä, Oulussa. Nälkävuosien aiheuttamat väestömenetykset jäävät vähemmälle huomiolle.

Oulussa yhteisöllä oli omat strategiansa selviytyä kriisiajasta. Tärkeimpänä ja ensimmäisenä strategiana oli viljan saannin turvaaminen koko yhteisölle. Tässä sekä pormestarin ja raadin että maaherra Johan Ehrenskjöldin rooli oli merkittävä. Tilanteen pahentuessa yksittäisten ihmisten kaupankäynnistä alkoi muodostua entistä tärkeämpi tekijä, sillä kruunu ei pystynyt lähinnä luonnon olosuhteista johtuen toimittamaan viljaa Ouluun. Yhteisö pyrki huolehtimaan kaupungin omista köyhistönsä, mutta köyhäinhuoneen rakentaminen jäi enemmänkin hyvää tarkoitettavaksi eleeksi kuin konkreettiseksi hyödyksi. Kerjäläiset saapuivat sankoin joukoin Ouluun viljan saannin toivossa. He eivät kuitenkaan aiheuttaneet suurtakaan sekasortoa tai syyllistyneet rikoksiin. Mitä luultavammin kerjäläiset menehtyivät miltei heti kaupunkiin saavuttuaan. Oulussa tehdyt rikokset, kuten omaisuusrikokset (37), olivat lähes aina oululaisten suorittamia. Samoin rikoksen uhriksi joutuneet olivat oululaisia. Varkaita tutkittaessa on nälänhätä ylivoimaisesti suurin motiivi, sillä varastettu tavara oli liki aina elintarvikkeita ja varkaudet suoritettiin yleensä keskitalvella ja keväällä, jolloin puute oli suurin. Yhteisön virallinen kontrolli ei pystynyt ehkäisemään varkauksia, mutta yhteisön oman sosiaalisen kontrollin johdosta varkaudet selvisivät kiitettävästi. Olosuhteet Oulussa niin kuolleisuuden kuin rikollisuudenkin suhteen alkoivat normalisoitua tullessa vuoteen 1698.

Asiasanat: Oulu, Pohjanmaa, yhteisö, 1600-luku, varkaus, rikos, kato, nälkävuosi, selviytymisstrategia, sodomia

Säilytyspaikka:

Muita tietoja:

1. Johdanto	3
1.1. Aikaisempi tutkimus	3
1.2. Tutkimuskohde, - tehtävä ja lähteet	6
1.3. Oulu suurvalta-ajan loppupuolella	12
2. Kaiken pahan alku ja juuri: Pietari Antinpoika	14
3. Kadon kehityspiirteet ja väkiluvun muutokset	18
3.1. Kato valtakunnan tasolla	18
3.2. Pohjanmaa ja Oulu pahimpina alueina	20
3.3. Väkiluvun muutokset ja siihen liittyvät tekijät	22
4. Rikollisuus Oulussa suurten nälkävuosien aikana	27
4.1. Oikeudenhoito	27
4.2. Rikokset Oulussa 1695–1698	29
4.2.1. Omaisuusrikokset ja niiden tekijät	30
4.2.2. Muu rikollisuus	34
4.3. Rangaistuskäytäntö	38
5. Yhteisön selviytymisstrategiat	41
5.1. Välttämättömimmän turvaaminen	41
5.2. Kaupankäynnin ja sivuelinkeinojen harjoittaminen kriisiaikana	44
5.3. Kontrolli	46
5.3.1. Virallinen kontrolli	46
5.3.2. Yhteisön oma sosiaalinen kontrolli	50
5.4. Köyhäinhoito	52
5.5. Kaupungin ulkopuolisten asukkaiden (laiton) majoittaminen	57
5.6. Viimeinen keino: poismutto ja karkotukset	59
6. Ihmisiä yhteisössä	61
6.1. Kauppias Klaus Jenderjan	61
6.2. Raatimies Pekka Langh	66
6.3. Renki Antti Kempä	68
7. Jumalan vihan hedelmät	70
Lähteet	79

JOHDANTO

1.1. Aikaisempi tutkimus

Suuria nälkävuosia (1696–1697) koskevat tutkimukset ovat aina näihin päiviin saakka keskittyneet tutkimaan ajanjaksoa nimenomaan väestökriisinä. Tutkijat ovat etsineet syitä ja syyllisiä väestökatastrofiin sekä arvioineet kuolleiden lukumääriä. Tutkimukset ovat olleet sosiaalhistorian osalta pelkästään väestöhistoriallisia. Kuitenkin sosiaalhistorian kannalta nälkävuodet voidaan nähdä niin mentaliteettien historian kuin taloushistorian, etenkin maataloushistorian, kannalta. Mahdollisuuksia siis olisi paljonkin. Historioitsijoilla on kuitenkin ollut tapana tutkia kriisejä, kuten nälänhätää, liian kapeakatseisesti. Kysymyksenasettelu on ollut tutkijasta toiseen yleensä sama. Kriisiä ei ole nähty kaikilta osin. Perinpohjaista tutkimusta suurten nälkävuosien 1696–1697 aikaisesta kriisiajasta ei ole tehty sen paremmin yhteisön kuin valtakunnan tasolla. Tämä on sikäli hämmästyttävää, että kyseinen ajanjakso on ollut yksi historiallisen ajan suurimpia väestökriisejä maailmassa, kun katsotaan miten paljon maan väkiluku laski lyhyessä ajassa. Nimenomaan räjähdysmäisellä kuolleisuudella on ollut hyvinkin monimuotoiset seuraukset.

Miksi tutkimus sitten on ollut niin yksipuolista? Yhtenä selityksenä voi olla käytettävissä olevat lähteet. Niiden turvin tutkimus on helpompaa perustaa puhtaasti kvantitatiivisiin tutkimusmenetelmiin. Arvioitujen väkilukujen, syntyneiden ja haudattujen luetteloiden ja esimerkiksi viljakymmenysten perusteella on pyritty rakentamaan kokonaiskuvaa siitä, mitä Suomessa oikein tapahtui vuosina 1696–1697. Olennainen ero verrattuna esimerkiksi nälkävuosiin 1867–1868 on siinä, ettei ole jäänyt paljoakaan talteen aikalaisten muistiinpanoja 1690-luvulta. Näin tietomme ihmisten jokapäiväisestä elämästä on rakennettava hyvin hajanaisista tiedoista, mutta mahdoton tehtävä se ei kuitenkaan ole.

Nälkävuosista 1696–1697 annetut kuvaukset ovat vaihdelleet suuresti vuosikymmenten saatossa. Varhaisimmissa tutkimuksissa ajanjakso on nähty barbaarisena.¹ Kysees-

---

¹ kts. esimerkiksi Lindeqvist 1911, 1920, Finne 1921. Artikkeleissa on mainintoja mm. kannibalismista.

säolevat tutkimukset ovat kertovia artikkeleita, joissa on referoitu tuomiokirjoista otteita. Ensimmäistä varsinaista tutkimusta saatiinkin odottaa aina 1950-luvulle saakka, jolloin Eino Jutikkala julkaisi artikkelin ”Vuoden 1697 kansallisonnettomuus ja sen väistämismahdollisuudet” (1951).² Artikkelin nimi kuvaa hyvin tutkijan näkökulmaa nälkävuosiin. Jutikkala näkee tapahtuneen suurena onnettomuutena, joka kosketti koko Suomen kansaa. Hän tutkii katastrofiin johtaneita syitä ja etsii niin syitä ja syyllisiä kriisiin kuin myös sen väistämismahdollisuuksia. Jutikkala näkee Kaarle XI:n harjoittaman talouspolitiikan vaikuttaneen vahvasti kriisin syntyyn. Itsevaltiuden aikana ei sallittu joustoa alamaisten hyväksi edes kriisiaikana.

Miltei päinvastaisiin tutkimustuloksiin päätyy Ilkka Mäntylä, joka tutkiessaan verotulojen vähentymisiä Pohjanmaalla 1690-luvulla toteaa kruunun pyrkineen parhaan kykynsä mukaisesti auttamaan alamaisiaan. Tämän tutkimuksen kannalta olennaisempaa Mäntylän teoksessa on kuitenkin tieto kadon kehityksestä Pohjanmaalla ja varsinkin kadon aiheuttamat sosiaaliset vaikutukset. Mäntylän ja Jutikkalan välillä on käyty aiheesta debattia, lähinnä kruunun toimenpiteisiin liittyen.³

Perusteellisen väestöhistoriallisen tutkimuksen nälkävuosien aikaisesta Suomesta on tehnyt Seppo Muroma, joka on tutkinut koko Suomen väestömenetyksiä vuosilta 1696–1697. Tutkimus on kunnianhimoinen sikäli, että siinä on pyritty laajaan analyysiin, kun tutkimuskohteeksi on otettu koko Suomi. Tutkimuksessa on kuitenkin lähdekriittisiä puutteita, varsinkin henkikirjojen käytössä. Muroma luottaa varsin pitkälti niihin tietoihin, lähinnä lukuihin, joita lähteen alkuperäinen kirjoittaja on kirjannut. Termi väestömenetyks on siten tutkimuksessa harhaanjohtava.

Näin ollen se aikaisempi tutkimus, mikä Suomessa on tehty 1690-luvun nälkävuosista, on tämän tutkimuksen teeman kannalta toissijaista. Sen sijaan 1860-luvun nälkävuosilta, joista on tehty paljon enemmän tutkimuksia, löytyy tälle tutkimukselle ”esikuva”. Antti Häkkisen toimittama, useiden eri historian alojen tutkijoiden kirjoittama teos ”Kun halla nälän tuskan toi” käsittelee nälkävuosia tavalla, johon tässäkin

---

² Jutikkala 1951.

³ Mäntylä 1988, Jutikkala 1988. Kyseiset tutkimukset ovat perusteemoiltaan niin kaukana tästä tutkimuksesta, että on turha tässä enempää analysoida edellämainittuja teoksia.

tutkimuksessa pyritään. Siinä edetään valtiovallan toimenpiteistä kohti yksilön omia pyrkimyksiä selvittää hengissä suuren katastrofin keskellä. 1800-luvun ihminen oli kuitenkin irtaantumassa yhteisöllisyydestä, joka vaikutti vielä suuresti 1600-luvun ihmisen elämään. Tämä on yksi suurimmista eroista mikä näiden kahden väestökriisin välillä on tutkittaessa ihmisten elämää nälän keskellä. ”Kun halla nälän tuskan toi” sisältää useita artikkeleita kriisien historiasta ja niiden tutkimisesta laajemminkin kuin vain katojen osalta.

Kansainvälisen tutkimusten osalta onkin tärkeää kiinnittää huomio ennen kaikkea kriiseihin. Englantilaisten ja ranskalaisten tekemät tutkimukset maidensa väestökriiseistä 1600- ja 1700-luvuilta ovat moniselitteisimpiä. Niissä kadot ja niistä seuranneet nälänhädät on yhdistetty laajempiin yhteyksiin. Esimerkiksi Paul Slack on tutkinut niitä keinoja, joilla valtio pyrki Englannissa 1500- ja 1600-luvuilla hävittämään, tai ainakin ehkäisemään, ruton leviämisen. Slack on myös pyrkinyt selvittämään kuinka näissä toimenpiteissä onnistuttiin, vaikkakin hän myöntää, ettei täydellistä vastausta kysymykseen voida koskaan saada.⁴ Tutkimus ei siis suoraan liity katoihin, mutta on kysymyksenasetteluiltaan ja tavoitteiltaan hyvin samankaltainen kuin tämä tutkimus.

Koska tämä tutkimus on tarkkaan rajattu niin ajallisesti kuin etenkin alueellisesti, niin maakunta- ja paikallishistoriat ovat keskeisessä asemassa tutkimuksessa. Paikallishistorioista merkittävin on luonnollisesti Oulun kaupungin historia I. Teoksessa suuret nälkävuodet ovat saaneet oman kappaleensa, joka tosin on pahasti puutteellinen, sillä siinä keskitytään vain kadon alkuvaiheisiin eli vuosiin 1695–1696. Kappale herättää hyvin paljon kysymyksiä ja on näin ollen tätä tutkimusta ajatellen erinomainen. Teos muuten on vanhahtava niin tyyliltään kuin myös metodeiltaan. Suurelta osin referoidaan alkuperäislähteitä, lähinnä tuomiokirjoja, ja jätetään varsinaiset tulkinnat vähemmälle.

Muu paikallishistoriallinen kirjallisuus on lähinnä Pohjanmaan kaupunkien historioita, joissa on myös paljon Oulua koskevaa tietoa. Näille teoksille on yhteistä se, että niiden näkökulma nälkävuosiin on samankaltainen. Ne peilaavat paljolti toisiaan. Maakun-

---

⁴ Walter & Schofield 1989; Slack Peter : The response to plague in early modern England, s. 168.

tahistorioiden kohdalla tilanne on pitkälti sama. Niistä käy kuitenkin hyvin ilmi se, miten kato on voinut niin eri tavoin vaikuttaa eri osiin maakuntaa. Tämä entisestään luo pohjan lisäkysymyksille oman tutkimuskohteen suhteen.

Tutkimuskohteena on yhteisö, jota tutkittaessa tukena ovat edellämainitut paikallis- ja maakuntahistoriat. Tutkittaessa yhteisöä ja sen tapahtumia on perehdyttävä niin rikollisuudesta kuin sen kontrollista tehtyihin tutkimuksiin, joita on tehty sangen paljon viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana Pohjoismaissa.⁵ Ne ovat yleensä hyvin laajoja niin aikarajauksen kuin tutkimuskohteenkin suhteen. Näin ollen erityistä, johonkin kriisiaikaan liittyvää tutkimusta, ei aiheen tiimoilta ole tehty. Lisäksi rikollisuuden osalta on todettava, että ne painottuvat suurilta osin väkivaltarikollisuuteen, jonka merkitys tämän tutkimuksen kannalta on vähäinen.

Tutkimusajankohtaan sattui myös yksi sodomiarikos, joka oli 1600-luvulla hyvin harvinainen rikos. Harvassa ovat myös aiheesta tehdyt tutkimukset. Jonas Liliequist väitöskirjassaan ”Brott, synd och straff” tutkii aihetta sekä ajallisesti että alueellisesti laajasti. Teoksessa tuodaan hyvin esiin sodomian aiheuttamat reaktiot yhteisössä.

Muu aikaisempi tutkimus on lähinnä aikakauden yleisestä ilmapiiristä kertovia. Koska tutkittava aikakausi oli sekä teokraattista että patriarkaalista, on painotus lähinnä kirkkohistoriaan liittyvissä teoksissa.⁶

1.2 Tutkimuskohde, - tehtävä ja lähteet

Tutkimuskohteena on Oulun kaupunki ja aikarajauksena ovat vuodet 1695–98. Oulu oli maantieteellisesti varsin syrjäinen osa valtakuntaa. Tällä on tärkeä merkitys, kuten myöhemmin havaitaan, tutkittaessa esivallan mahdollisuuksia auttaa oululaisia. Kaupunkiyhteisö oli vielä 1600-luvulla oma itsenäinen yksikkö, jossa asui lähinnä porvarioikeudet omaavia kauppiaita ja käsityöläisiä sekä heidän palvelusväkeään. He kaikki

---

⁵ Ruotsissa mm. Eva Österberg, Jan Sundin, Dag Lindström, Jonas Liliequist, Johan Söderberg, Marja Taussi- Söderberg Rudolf Thunander. Suomessa mm. Heikki Ylikangas, Pentti Renvall, Petri Karonen, Seppo Aalto.

⁶ Kirkkohistorian osalta lähinnä Mikko Juvan teokset. Lisäksi Lempiäinen 1963. Patriarkaalisuuden osalta Vilkuna 1994, 1996.

harjoittivat oman toimensa ohessa maataloutta, mutta olivat riippuvaisia myös maaseudun tuotannosta.

Kaupunki erosi myös hallinnollisesti maaseudusta. Tämän johdosta tiiviissä pienessä yhteisössä asiat, niin oikeudelliset kuin hallinnollisetkin, hoidettiin joutuisasti maaseutuun verrattuna. Siellä käräjät kokoontuivat vain 2–3 kertaa vuodessa.

Aikarajaus perustuu siihen, että vuosi 1695 oli jo paha katovuosi Oulun seudulla. Kadon vaikutukset alkoivat näkyä jo syyskuussa. Olen katsonut tutkimuksen kannalta riittäväksi, että tutkitaan ”normaalina” aikana alkuvuosi 1695.⁷ Poikkeuksena on rangaistuskäytännön mahdollista muuttumista koskeva kappale 4.3., jossa olen perehtynyt Oulun ja eräiden muiden kaupunkien varkausrikoksiin 1600-luvun loppuvuosikymmeniltä. Aikarajaus päättyy vuoteen 1698, jolloin saatiin jo varsin kohtuullinen sato Oulun seudullakin⁸, mutta sadon määrällä ei ollut enää niin suurta merkitystä, sillä asukasluku oli vähentynyt niin paljon, että lähes kaikille eloonjääneille riitti vähäisemmänkin sadon tuottama vilja.

Tutkimuksen aikarajaus sisältää siis suuret nälkävuodet 1695–98, sillä erotuksella, että viimeinen vuosi ei sadollisesti enää ollut katastrofi, mutta olosuhteet olivat vielä poikkeukselliset. Täten perinteinen suurten katovuosien aikarajaus, 1696–97, on ”ylitetty” vuodella molemminpuolin. Tämä mahdollistaa tutkia, mitkä olivat lähtökohdat katastrofia ennen ja mitkä olivat olosuhteet pahimman jälkeen.

Tutkimuksessa selvitetään ne strategiat, joilla kaupunkiyhteisö pyrki selviämään kriisitilanteesta. Kysymys ei kuitenkaan ole siitä, että tutkittaisiin kuinka näissä strategioissa onnistuttiin, sillä monilta osin vastaus tiedetään jo ennakkoon. Tutkimuksessa pyritään kartottamaan kaikki ne keinot, joilla yhteisö tai osa siitä pyrki hallitsemaan yhteisön keskuudessa vallitsevan epätasapainon. Täten tutkimuksen pääluvussa, yhtei-

---

⁷ 1600-luvulta voidaan tuskin miltään ajalta löytää normaalia ajanjaksoa. Tutkimuksen teeman kannalta ja itse asiaan pääsemisen nopeuttamisen kannalta on tarpeetonta etsiä aikaisimmilta vuosilta vertailtavaa aineistoa, esimerkiksi rikollisuuden tai yhteisön toimintatapojen suhteen.

⁸ Suurimmassa osassa maata vuoden 1698 sato oli hyvä.

sön selviytymisstrategiat (luku 5), edetään koko yhteisöä koskevista strategioista kohti yhä pienempää osaa yhteisöä koskeviin strategioihin.

Lopulta päädytään tutkimaan kolmen hyvin erilaisen ihmisen elämää nälkävuosien osalta, jossain määrin varhaisemmaltakin ajalta. Tarkoituksena on tutkia, kuinka he elivät ja toimivat kriisin keskellä. Ensimmäinen henkilö on kaupungin rikkain ja vaikutusvaltaisin porvari, Klaus Jenderjan. Hän näyttää olleen mukana kaikessa, missä vain raha tai omaisuus tuona aikana Oulussa ja Pohjanmaalla liikkui. Toinen henkilö on raatimies Pekka Langh, joka taas näyttää olleen kaikessa hyvässä mukana. Kolmantena henkilönä on renki Antti Kempä, jonka elämästä ei tiedetä mitään ennen vuotta 1697 eikä sen jälkeen. Yhteistä näillä henkilöillä ei näytä olevan muuta kuin yhteisö, jossa he elivät. Täten aion tutkia myös sitä, kuinka yhteisö näki nämä henkilöt ja heidän toimintonsa.

Ajanjakson rikollisuutta tutkimalla pyritään selvittämään, millaisissa olosuhteissa ihmiset elivät ja kuolivat. Tarkoituksena ei ole vertailla rikollisuuden osalta saatuja tutkimustuloksia aikaisempiin vuosikymmeniin, mutta joissain tapauksissa, kuten varkauksia ja rangaistuskäytäntöä tutkittaessa, vertailu on hyvinkin hyödyllistä. Varkaudet muodostavat niin keskeisen osan tutkimusta, että niitä on käsiteltävä omana lukunaan. Niiden osalta tutkitaan ennen kaikkea varkaita ja heidän motiivejaan. Varkaudet voidaan myös nähdä eräänlaisina selviytymisstrategioina, mutta oliko varkauteen syyllistyminen keino selvitä, on yhtenä kysymyksenä varkaita tutkittaessa. Samoin varkauksien kohdalla on tarkoitus tutkia kärsivätkö uhriksi joutuneet taloudellisesti merkittäviäkin tappioita.

Kontrolli on rikollisuuden lisäksi hyvin oleellinen osa tutkittaessa yhteisön olosuhteita ja toimintaa. Kontrolli jaetaan tavallisesti kahteen osaan, viralliseen ja yhteisön omaan sosiaaliseen kontrolliin. Niiden välimuotona, eräänlaisena puoli-virallisena kontrollijärjestelmänä, on pidetty kirkkoa. Tutkimuksessa kirkon rooli instituutiona on näennäisen vähäinen, mutta todellisuudessa uskonto vaikutti merkittävästi kaikkeen jokapäiväiseen toimintaan. Ruotsi–Suomi oli 1600-luvun loppupuolella teokraattinen val-

tio, jonka peruspilarina oli kolmisäätyoppi. Sen mukaan Jumala oli järjestänyt kokonaisuuden, jossa kullakin säädyllä oli selkeä tehtävänsä.⁹

Vaikka tässä tärkeimpänä tehtävänä ei ole selvittää väkiluvun muutoksia ja kuolleisuutta, niin tutkimus jäisi kuitenkin kovin vaillinaiseksi, jos niitä ei millään muotoa huomioitaisi. Kuolleisuus vaikutti kuitenkin niin merkittävästi sekä yhteisön toimintoihin että arjen elämään. Lisäksi aiemmin mainittu kritiikki Seppo Muroman tutkimusta kohtaan velvoittaa esittämään omat tulkinnat väkiluvun menetyksistä Oulussa vuosilta 1695–1698.

Terminologian kannalta tutkittava ajanjakso on hieman ongelmallinen. Ajanjaksosta on käytetty hyvinkin erilaisia termejä. On puhuttu suurista kuolonvuosista, nälkävuosista, katovuosista ja jopa kansallisonnettomuudesta.¹⁰ Tässä tutkimuksessa käytetään pääsääntöisesti termiä suuret nälkävuodet jo pelkästään teeman kannalta. Sen rinnalla puhutaan oikeutetusti kriisiajasta. Mielestäni molemmat termit kuvaavat teeman kannalta parhaiten käsiteltävää ajanjaksoa.

Giovanni Levi käyttää termiä selviytymisstrategia tutkiessaan 1600-luvun italialaista talonpoikaisyhteisöä.¹¹ Tässä selviytymisstrategiat nähdään paljon rajatuimmissa muodoissa kuin Levin vastaavat. Niissäkin on silti nähtävissä rationaalisia pyrkimyksiä selvitä eteen tulleista ongelmista. Täten mielestäni on oikeutettua käyttää myös tässä tutkimuksessa termiä selviytymisstrategia.

Päälähteinä ovat renovoidut tuomiokirjat, joita on tarkasteluajanjakson osalta säilynyt yhtenäisesti vuosilta 1695–1697. Viimeisen tarkasteluvuoden osalta ei ole säilynyt ensimmäisen neljän kuukauden ajalta tuomiokirjoja. Tämä ei ole haitannut oleellisesti tutkimusta, sillä vuoden loppuun on merkitty muun muassa kaikki kuluneen vuoden aikana oikeudessa käsitellyt tapaukset ja sakkotuomiot.

---

⁹ Laasanen 1991, s. 204. Nämä kolme säätystä olivat 1. Opetussäätystä 2. Poliittinen säätystä 3. huoneenhallitus eli perhe.

¹⁰ vrt. Muroma 1991, Mäntylä 1988, Jutikkala 1951.

¹¹ Levi 1992, s.21.

Tuomiokirjat ovat olleet hyvin suosittuja lähteitä tutkittaessa 1600-luvun Suomen historiaa. Varsinkin paikallis- ja maakuntahistoriat, kuten esimerkiksi Oulun kaupungin historia I ja Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III, ovat pitkälti kirjoitettu tuomiokirjoista saatujen tietojen perusteella 1600-luvun osalta. Yksittäisistä tutkimusaiheista rikollisuuden tutkimiseen tuomiokirjat soveltuvat erityisen hyvin.

Aiemmin historian tutkijat ovat kiistelleet tuomiokirjojen luotettavuudesta. Nykyään¹² tuomiokirjoja pidetään luotettavina muun muassa oikeudessa esiintyvien todistajien valallisuudesta johtuen. Samoin se, että hovioikeus valvoi tuomiota ja niiden yhdenmukaisuutta, vahvistaa entisestään tuomiokirjojen luotettavuutta.

Toinen tuomiokirjoihin liittyvä keskustelunaihe on ollut siitä keiden elämästä tuomiokirjat kertovat? Tuomiokirjoja äkkiseltään luettaessa voisi saada sellaisen käsityksen, että yhteisössä sen omien normien mukaan elävistä ihmisistä saatavat tiedot ovat vähäiset. On kuitenkin todettu, että tuomiokirjat, tai yleensäkin oikeudessa puidut konfliktit, kertovat hyvinkin paljon koko yhteisön arjesta ja mentaliteeteista. Oikeudessa olivat yleensä ”tavalliset” ihmiset selvittämässä asioita, ”ääritapausten” ollessa selkeänä vähemmistönä.¹³ Samoin tuomiokirjojen antamat tiedot kuvaavat niitä normeja, joita yhteisön enemmistö eli ”normaalit” ihmiset

Tuomiokirjojen käyttö edellyttää joskus pikkutarkkoihinkin seikkoihin kiinnittämistä tapausten yhteydessä. Oulun raastuvanoikeuden tuomiokirjoissa tiedot ovat kuitenkin rikosten osalta yleensä hyvinkin niukkoja. Useimmiten rikoksesta tiedetään vain tekijät ja mahdolliset uhrin. Kuulustelut todistajineen puuttuvat suurimmaksi osaksi, varsinkin rikostilastoja dominoivissa omaisuusrikoksissa. Täten ei ole mahdollista saada läheskään kaikkea mahdollista tietoa rikostapauksista.

Tämän tutkimuksen kannalta on kuitenkin ongelmallisempaa se, mistä saadaan tietoja köyhistä, irtolaisista ja kerjäläisistä. Kaupungin omista köyhistä tuomiokirjat mainit-

---

¹² Tuomiokirjojen käytöstä tarkemmin esimerkiksi Matikainen 1994, Eilola 1996, Jokiaho 1996.

¹³ Sundin 1992, s.3.

sevat joitakin tietoja, mutta kaupunkiin vaeltaneet kerjäläiset ovat anonyymijoukko eikä heistä mainintoja tuomiokirjoista liiemmin löydy.¹⁴

Toisen alkuperäislähteen muodostavat henkikirjat. Varsinkin väestöhistorioitsijat ovat epäilleet henkikirjojen luotettavuutta väkiluvun määrittämisen suhteen. On otettava kuitenkin huomioon, että henkikirjojen turvin voidaan tutkia paljon muutakin kuin väkilukua. Henkikirjojen perusteella voidaan vertailla palkollisten lukumääriä ja niiden muutoksia sekä yrittää luoda sosiaalista rakennetta yhteisössä. Tässä tutkimuksessa henkikirjojen avulla tutkitaan sekä ihmisten taloudellisten asemien muutoksia että muuttamisia paikkakunnalta toiseen.

Tässä tutkimuksessa henkikirjat ovat, kysymyksenasetteluista huolimatta, varsin merkittävässä asemassa. Olen ottanut tutkimukseen mukaan vuosien 1695–1699 henkikirjat. Syy miksi mukaan on otettu myös vuoden 1699 henkikirjat, johtuu siitä, että ne on laadittu maaliskuussa 1699. Näin ollen ne kuvastavat enemmänkin edellisvuoden tapahtumia kuin vuoden 1699. Väkiluvun määrittämisen kannalta tämä tuo omat ongelmansa, joita käsitellään väkiluvun muutoksia koskevassa kappaleessa. Vuosien 1695 ja 1696 osalta ei nälkävuosien vaikutus ole vielä näkyvissä, mutta vuosien 1697–1699 aikana henkikirjoihin on merkitty mitä erilaisimpia tietoja sivun reunoihin. Niistä kaikista ei valitettavasti saa selvää, mutta haitta koskee vain pientä osaa käytävissä olevasta materiaalista.

Henkikirjoihin kirjattiin henkiveroa maksaneet 15–63 vuotiaat kaupunkilaiset. Lisäksi niissä mainitaan ne kaupunkilaiset, jotka eivät ole maksaneet henkiveroa joko köyhyyden, sairauden, kuoleman tai kaupungista muuttamisen takia. Itse asiassa nämä tiedot merkitsevät tässä tutkimuksessa paljon enemmän kuin veroa maksaneiden nimiluettelot. Aikaisempi nälkävuosien tutkimus ei ole aina tätä ottanut huomioon.¹⁵ Yhtenä ongelmana henkikirjoja käytettäessä on se, kuinka tutkia palvelusväkeä, kun heidät usein merkittiin vain renkinä tai piikana, ilman nimeä. Tämä tekee mahdottomaksi tutkia palvelusväen pysyvyyttä kaupungissa kriisin pahentuessa.

---

¹⁴ Unger 1996, 19.

¹⁵ Muroma 1991

Lisäksi tutkimuksessa on käytetty haudattujen luetteloita, jotka kuuluvat osana historiakirjoja. Luetteloiden avulla on tutkittu muun muassa kuolleisuuden jakaantumista vuosien ja kuukausien osalta. Tämän tutkimuksen kannalta tärkein luetteloiden antama tieto on kuitenkin siinä, kuinka paljon kerjäläisiä Oulussa kuoli ja mistä he mahdollisesti olivat kotoisin. Luetteloiden tiedot kerjäläisistä ovat monasti hyvin epämääräiset, sillä aina ei merkitty edes kuolleen sukupuolta. Tutkimusta helpottaa hieman se, että kaupungin omat kerjäläiset on merkitty erikseen ja nimillään. Haudattujen luetteloiden antamat tiedot soveltuvat niin väestönmuutoksia kuin myös kontrollia ja varkaita koskeviin tutkimuksiin.

1.3. Oulu suurvalta-ajan loppupuolella

Oulun kaupunki oli perustamisestaan (1605) lähtien koko 1600-luvun ajan väkiluvultaan Pohjanmaan suurin kaupunki. Tultaessa 1600-luvun loppupuolelle Oulusta oli muodostunut Suomen neljänneksi suurin kaupunki asukasluvultaan.¹⁶ Kaupungin väkiluku vaihteli suuresti, lähinnä katovuosista, sodista ja muista onnettomuuksista johtuen. Parhaimmillaan Oulussa oli noin 1200 asukasta.¹⁷ Suurten nälkävuosien kynnyksellä väkiluku oli noin 1100 asukasta.¹⁸

Kaupungin väestö koostui pääosin porvareista ja porvarinoikeudet omaavista käsityöläisistä. Heidän lisäksi kaupungissa asui kruunun virkamiehiä, upseereita, merimiehiä ja kisällejä muiden muassa. Palvelusväen lukumäärä saattoi vaihdella huomattavasti vuosien kuluessa. Osaltaan tähän vaikutti se, että porvareiden lapset saatettiin aika ajoin merkitä palvelusväkeen kuuluviksi. Pohjanmaalla oli keskimääräistä vähemmän palvelusväkeä, mutta heidän palkkansa oli parempi kuin muissa maakunnissa. Oulussa rengit ja piijat saivat kuitenkin keskitason palkkaa.¹⁹ Tämän lisäksi irtolaisia oleskeli kaupungissa jatkuvasti huolimatta aika ajoin tiukastakin kontrolloinnista.²⁰ Heidän lukumäärää on mahdoton arvioida.

---

¹⁶ Virrankoski 1973, s. 105; Ranta 1981, s.61.

¹⁷ Virkkunen 1953, s.152. Henkikirjoitettu 611 henkilöä, mutta kerrottuna kahdella väkiluku on 1200 henkeä. Virkkunen on laskelmissaan käyttänyt kertoimena kahden sijasta 1,45.

¹⁸ LT 1276; 9210, 1285.

¹⁹ Nygård 1989, s. 136.

²⁰ Virkkunen 1953, s.161.

Elinkeinoista merkittävin oli kaupankäynti, mutta myös käsityö, maanviljelys, karjanhoito ja kalastus olivat tärkeitä oululaisille.²¹ Maanviljelyn merkitys näkyi kaupunkikuvassa siten, että kaupungin ympärille ja lähiseudulle alkoi 1600-luvun kuluessa muodostua tiuhaan porvareiden omistamia peltoja ja niittyjä, joiden pinta-ala laajeni entisestään tultaessa vuosisadan loppupuolelle.²²

Kaupankäynnin suurimpana esteenä oli Pohjanlahden kauppapakko, joka rajoitti oululaisten kaupankäyntiä siinä määrin, että he saivat käydä kauppaa ainoastaan Tukholman ja Turun kanssa. Pohjanmaan yleisimpiä vientitavaroita olivat terva, voi ja suolalohi. Tervakauppa alkoi kukoistaa Pohjanmaan kaupungeissa 1680-luvulla,²³ mutta seuraavan vuosikymmenen alussa alkoi ilmetä ongelmia, sillä tervamääriä oli taas rajoitettu ja samanaikaisesti oululaiset tuottivat yli kiintiönsä tervaa. Toisaalta tervan hinta nousi samaan aikaan huomattavasti.²⁴

Tuontitavaroista merkittävin oli suola. Sen lisäksi viljaa tuotiin hyvinäkin aikoina, ja vuosisadan loppupuolella tupakasta tuli merkittävä tuontiartikkeli.²⁵ Suolakauppa aiheutti riitaa porvariston ja talonpoikien välillä. Talonpojat väittivät, että porvarit pyysivät liian korkeaa hintaa suolasta, josta aika ajoin oli puutetta. Tupakkakauppa aiheutti myös ongelmia, mutta kiistelystä osapuolina olivat tuolloin porvarit ja tupakkayhtiö.²⁶ Vaikka kaupantekoon liittyi paljon riitelyä, se tuskin oli ihan kannattamatonta, koska sitä jatkuvasti harjoitettiin ja perukirjojen mukaan joillakin porvareilla

---

²¹ Elinkeinojen harjoittaminen oli yleensä hyvin monipuolista. Vain suurkauppiat keskittyivät pelkästään kaupankäyntiin. Yleisesti porvareiden elinkeinot olivat erikoistumattomia. Mäntylä 1971, s. 114, 122.

²² Virkkunen 1953, s. 109.

²³ Luukko 1967, s.653.(On kuitenkin todettava, että vielä 1600-luvulla Pohjanmaan tervanvienti keskittyi Vaasaan ja Kokkolaan. Oulu saavutti asemansa merkittävimpänä tervakaupunkina vasta 1700-luvulla. Esimerkiksi 1660-luvulla Vaasan ja Kokkolan vuotuiset kiintiöt olivat 6000 tynnyriä tervaa, kun taas Oulun vuotuinen kiintiö oli vain 3600 tynnyriä. Oulun seutu oli enemmänkin kalastus ja metsätaloutta vielä suurvalta-ajan loppupuolella, (Virrankoski 1973, s.250, Kaila 1931 s. 67, 71-72.). Tervakaupan kukoistamiseen 1680-luvulla vaikutti tervakauppaa aiemmin rajoittaneen tervakomppanian lakkauttaminen vuonna 1682. Kuitenkin kaupankäynti oli edelleen rajoitettu Tukholmaan. Virkkunen 1953, s. 207-211.

²⁴ Virkkunen 1953, s. 213-217. ; Luukko 1967, s. 654.

²⁵ Virrankoski 1973, s. 414.

²⁶ Virkkunen 1953, s. 236-242.

kertyi suuriakin omaisuuksia kaupanteon myötä. Kiistojen aiheina näyttäisivät olleen sekä eri ihmisryhmien intressit että valtiiovallan halu ohjata ja hallita kaupankäyntiä.

Hyvin merkittävä kaupankäyntiin liittyvä tekijä Oulussa oli karjalaiskauppa, jolla oli pitkät perinteet Pohjanmaalla. Vuosisadan loppupuolella se rajattiin tarkasti Ouluun ja Kajaaniin, jotta venäläiset eivät pääsisi harjoittamaan jo laajalle maakuntaa levinnyttä maakauppaa. Laitonta kauppaa käytiin silti jatkuvasti. Tämä ilmenee niistä valituksista, joita Pohjanmaan kaupungit yhdessä ja erikseen tekivät valtiopäiville.²⁷

Porvareiden ja talonpoikien välisten luottosuhteiden seurauksina talonpojat velkaantuivat ja porvarit syyllistyivät laittomiin panttauksiin taatakseen saatavansa. Porvarit suorittivat yleensä talonpoikiensa verot. Porvariston ja talonpoikien väliset luottosuhteet koskivat useimmiten vain kaupungin merkittävintä porvaristoa, joilla oli siten tavallista voimakkaampi ote talonpoikiin.²⁸

Ihmisten jokapäiväinen elämä Oulussa oli todennäköisesti samanlaista kuin kaupungeissa yleensä. Kaupunki oli jouduttu rakentamaan uudelleen 1650-luvulla sattuneiden tulipalojen johdosta. Se rakennettiin nyt säännönmukaisemmaksi niin kortteleiden kuin katujenkin osalta. Niiden, kuten myös siltojen ja tulliaidan, kunnossapito oli kaupunkilaisten vastuulla. Velvollisuuksien laiminlyöntejä esiintyi kuitenkin aika ajoin.²⁹

2. Kaiken pahan alku ja juuri: Pietari Antinpoika

Esi-teollisen ajan ihmisen maailmankuva oli vahvasti uskonnollinen. Kadot ja muut onnettomuudet nähtiin vain ja ainoastaan Jumalan vihan seurauksina, hyvät sadot sen sijaan Jumalan lahjana. Jumalan pelko eli ihmisissä voimakkaana. Kun yhteisöä koh-tasi onnettomuus, niin yleensä se ymmärrettiin Jumalan vihana ja pyrittiin etsimään vihan aiheuttaja. Läheskään aina siinä ei onnistuttu, mutta toisinaan yhteisön keskuudesta löytyi syyllinen helpostikin. Näin luultavasti kävi myös Oulussa alkusyksystä 1695.

---

²⁷ Virkkunen 1953, s. 242-250.

²⁸ Ranta 1982, s. 286-288.

²⁹ Virkkunen 1953, s. 127-128; 135.

Oulun raastuvanoikeudessa käsiteltiin elokuun puolimaissa 1695 rikosta, jossa syytettiin Kemistä kotoisin olevaa palkkasotilas Pietari Antinpoikaa eläimiinsekaantumisesta. Kolme valatodistajaa kertoi nähneensä Pietarin sekaantuneen kahteen lehmään. Kaksi ensimmäistä todistajaa, Juhani ja Simo Pura, olivat tulleet sunnuntaina aamu-uimaan Pietarin luo. He kertoivat nähneensä paikan päällä Pietarin syyllistyneen sodomiaan. Kolmantena todistajana kuultiin Pertti Gabrielinpoikaa, joka kertoi kuinka eräs sotilas, Kristian Hambe nimeltään, oli tullut käymään hänen luonaan pyhäpäivän iltana. Muiden puheiden ohessa Kristian oli kertonut kuinka hän ja Pietari Antinpoika olivat tulleet eräänä iltana Oulun linnasta kaupunkiin. Mukana seurueessa oli ollut myös Petteri Lång. Kun he olivat ylittäneet linnansillan, Pietari oli sanonut ohimennen, ettei hän voi tulla toimeen, ellei hän saa naista. Kun Kristian oli pyytänyt häntä heittämään pois mielestä tuollaiset ajatukset ja ajattelemaan vaikka seuraavaa reissua,³⁰ johon he ryhtyisivät, oli Pietari sanonut: ” Niin sanot sinä, jolla on vaimo”. Oikeudessa Pietari kielsi sanoneensa edellämainittuja lauseita.

Seuraavaksi oikeus tiedusteli Pietarilta, missä hän oli ollut majoittuneena kyseisenä yönä, koska hän ei aamulla ollut Christopher Zebulossonin luona, jossa hänen olisi pitänyt yöpyä. Pietari vastasi olleensa piian kanssa kamarissa siten, että hän nukkui penkillä ja piika sängyssä. Seuraavaksi tuotiin oikeuden eteen kuultavaksi kyseinen piika, Valpuri Juhanintytär, jolta kysyttiin kyseisen illan kulusta. Hän kertoi Pietarin kolkutellen portilla kello kymmenen aikaan. Hetkeä myöhemmin Pietari oli tullut hänen sänkynsä viereen haluten maata hänen kanssaan. Piika oli uhannut huutaa ikkunas- ta kadulle, jos Pietari koskisi häneen. Aluksi Pietari kielsi ehdottaneensa mitään sopimatonta Valpurille, mutta ei lopulta pystynyt kiistämään ehdotuksiaan. Molemmat osapuolet kiistivät salavuoteuden mahdollisuuden. Piika kertoi tämän lisäksi, että Pietari oli edellisessä ollut Zebulossonin palveluksessa ja olisi tuolloinkin, useampaan otteeseen, halunnut maata hänen kanssaan.

Tuomiota julistettaessa Pietari itsepintaisesti kielsi syyllistyneensä sodomiaan kuulusteluissa mainittujen lehmien kanssa. Valatodistajat kuitenkin todistivat ehdottomasti

---

³⁰ Sotilaat matkustivat seuraavalla viikolla Riikaan.

nähneensä Pietarin sekaantuneen ensin Erkki Passon lehmään Hannu Forbusin pellolla ja sitten Lauri Forbusin lehmään Sakari Aalhegin pellolla, josta he saivat hänet kiinni itse teossa. Todistajien mukaan Pietari oli pelosta vapissen pyytänyt heitä unohtamaan koko asian. Lisäksi Pietari oli todistettavasti sekä halunnut naista että maata piika Valpuri Juhanintyttären kanssa. Näiden todisteiden perusteella Pietari Antinpoika tuomittiin teloitettavaksi (kaulankatkaisu) ja poltettavaksi molempien lehmien kanssa.³¹

Eläimeensekaantuminen (tidelag) oli vielä 1600-luvulla erittäin harvinainen rikos. Harvinainen siinä mielessä, että siitä langetettiin vähän tuomioita. Jonas Liliequist on väitöskirjassaan tutkinut Ruotsin kaikki oikeuden tietoon tulleet sodomiatapaukset 1600- ja 1700-luvulta ja löytänyt 600–700 tapausta, joissa ihminen teloitettiin sodomian takia. Seppo Aalto löysi Porvoon kihlakunnan alueelta vuosilta 1621–1700 vain kolme tapausta.³² Mutta itse asia, sodomia, oli olemassa ja ihmisten tiedossa. Ihmisten oli vain hyvin vaikeaa suhtautua asiaan. Todistajan piti olla täysin varma näkemästään ennen kuin uskalsi tulla oikeuden eteen kertomaan näkemänsä. Ei ollut epätavallista, että sodomiasta toteennäyttämättömästi syyttänyt sai itse ankaran rangaistuksen.³³

Tärkeämpää kuin itse tapahtuma, oli se miten asiaan, ja varsinkin sen oletettuihin seurauksiin, suhtauduttiin. Sodomiatapauksissa oli päällimmäisenä pelko siitä, että tapahtuman johdosta Jumala langettaisi vihansa yhteisön ylle.³⁴ Toisaalta ihmiset pelkäsivät, että tapahtuneesta syntyisi sekasikiö. Jo pelkästään nämä seikat pakottivat silminnäkijän tuomaan jutun julkisuuteen. Vasta kolmantena ajateltiin sodomia perverssinä tekona.

Tässä tapauksessa syyllinen oli sotilas, mikä oli renkien jälkeen yleisin sosiaalinen ryhmä, josta tuomitut yleensä tulivat.³⁵ Valatodistajat yllättivät Pietarin itse teossa, ja

---

³¹ Oulun RO:n tuomiokirja 16.8. 1695, 242-245.

³² Liliequist 1992, s. 173 ; Aalto 1996, s. 58 ; Lempiäinen 1963, s.326. Kaarle XI oli vuonna 1686 valittanut valtakunnassa harjoitetusta sodomiasta. Viipurin hiippakunnan pappeinkokouksessa todettiin vuonna 1694, ettei Suomessa ollut tullut ilmi tapauksia. Tämä vahvistanee sitä, että sodomia oli harvinainen rikos, ainakin oikeuden tietoon tulleena.

³³ kts. esimerkiksi Sundin 1992, 138.

³⁴ Liliequist 1992, s. 97.

³⁵ Liliequist 1992, s.50.

koska näkijöitä oli monta, he eivät epäröineet viedä juttua oikeuteen. Tapaus sattui aikana, jolloin seksuaalimoraali oli erittäin tiukkaa ja esimerkiksi salavuoteuteen alettiin suhtautua entistä ankarammin.³⁶ Tämä selittää sen, miksi myös Pietarin ja piika Valpuri Juhanintyttären suhteeseen oikeus kiinnitti poikkeuksellisen paljon huomiota. Se, että hän oli yrittänyt maata piian kanssa jo aiemminkin, lisäsi entisestään teon vakavuutta.

Mikä sitten sai hänet syylistymään vastenmieliseksi koettuun rikokseen? Pietari tiesi tilanteen vakavuuden jo jäädessään kiinni teostaan. Hänen ei mainita missään vaiheessa olleen esimerkiksi alkoholin vaikutuksen alaisena. Lähteiden mukaan mikään ei viittaa siihen, että kyseessä olisi ollut jotenkin mielenvikainen henkilö. Liliequistin tutkimusten mukaan eläimeensekaantujista selkeä vähemmistö oli henkisesti sairaita.³⁷

Yhteisölle tapahtunut rikos oli selvästi vastenmielinen. Taustalla oli pelko odotettavissa olevasta Jumalan vihasta ja sen ilmentymistä. Oikeudessa ei haluttu liikoja kysellä Pietarilta, vaan todistajat saivat suuremman huomion. Tosin todistajienkin lausunnot olivat hyvin niukkoja. Niiden nojalta perusteella ei selviä mitä oikein oli tapahtunut. Näyttäisi siltä, että jutun pöytäkirjaan jätettiin osa konseptissa olleesta tekstistä pois. Esimerkiksi todistajien lausunnot ovat jotenkin hajanaisia ja Pietarin vastaukset niukkoja.

Pertistä haluttiin päästä eroon mahdollisimman pian. Raastuvanoikeuden kuulustelut ja tuomio lähetettiin maaherralle, joka toimitti paperit kiireellisenä tapauksena hovioikeudelle.³⁸ Hovioikeuden päätöksen (ei muutosta raastuvanoikeuden tuomioon) jälkeen voudin käskettiin tilata muualta teloittaja (skarprättaren) toimeenpanemaan teloitus.³⁹ Vielä loppuvuodesta käskettiin pyöveliä kiiruhtamaan ja toimittamaan teloitus.⁴⁰ Tuomio pantiin täytäntöön kaupungin laitamilla vanhassa varastossa 15.1. 1696. Kau-

---

³⁶ Aalto 1994, s. 81, 118.

³⁷ Liliequist 1992, s.53.

³⁸ Oulun RO:n tuomiokirja 22.8. 1695, 245.

³⁹ Oulun RO:n tuomiokirja 12.11. 1695, 285; Karonen 1995, s. 95.

⁴⁰ Oulun RO:n tuomiokirja 18.12. 1695, 320.

punkilaisilla oli kiire päästä teloittajasta eroon, sillä tämän vedotessa varattomuuteensa hänelle maksettiin ylimääräistä asiasta tarkemmin neuvottelematta.⁴¹

Oliko kiire panna tuomio täytäntöön tyypillistä sodomitapauksille vai oliko kyseessä poikkeus? Kaksi viikkoa tapahtuneesta Pohjois-Pohjanmaata kohtasi erittäin paha halla, joka vei täydellisesti koko sadon. Oliko tämä Jumalan vihaa vai pelkkää sattumaa?⁴² Mistään lähteestä ei suoranaisesti käy ilmi, että asukkaat olisivat nähneet yhteyden Pietarin teon ja kadon välillä, mutta Pormestari Gabriel Gråån lausuma elokuun 26:lta päivältä voidaan havaita, että asiat kytkettiin yhteen. Pormestari totesi raastuvankokouksen aluksi ”suuren Jumalan etsivän paikkakuntaa tänä vuonna kadolla”.⁴³ Tämän lisäksi edellä mainittu kiire asian käsittelyssä puhuu sen puolesta, että tapahtunut saattoi ainakin epäilyttää useita ja ihmiset epäsuorasti kokivat Jumalan vihan johtuvan Pietarin teosta. Oli kiire päästä eroon aiheuttajasta. Pietari Antinpoikaa ei teloituksen jälkeen mainita enää asiakirjoissa. Myös ihmiset vaikenivat asiasta.

3. Kadon kehityspiirteet ja väkiluvun muutokset

3.1. Valtakunnan tasolla

Väestökriisit on usein nähty pitkään jatkuneiden epäsuotuisten tekijöiden lopullisina seurauksina. Kadot, sodat ja taudit yhdessä on usein liitetty väestökriiseihin. 1600-luku oli Ruotsi–Suomessa sekä valtakunnan laajenemisen että hallinnon organisoimisen vuosisata. Toisaalta se oli myös koko Euroopassa ns. pikku jääkauden kylmintä aikaa, jolloin vuoden keskilämpötila oli poikkeuksellisen alhainen. Sodat ja lisääntynyt verotus saattoivat ihmiset entistä ahtaammalle taloudellisesti. Mutta pahiten ihmisten jokapäiväistä elämää haittasivat kadot. Niitä oli 1600-luvulla kymmenessä vuodessa keskimäärin yksi paha ja kaksi tai kolme lievää. Loput saaduista sadoista olivat

---

⁴¹ Oulun RO:n tuomiokirja 15.1. 1696, 3. Kyseinen teloittaja oli nimeltään Heikki Hakalainen, jolla oli jo yli neljänkymmenen vuoden kokemus pyövelin ammatista. Hakalaisesta enemmän Luukko 1945, s. 360-361.

⁴² Aalto 1994, s.136. Porvoon läänistä löytyy tapaus vuodelta 1681, jossa mies syyllistyy ensin sukurutsaan ja sitten vielä murhaa suhteesta syntyneen lapsen. Tämän teon jälkeen aluetta koetteli kato. Asukkaat olivat vahvasti sitä mieltä, että kyseessä oli Jumalan viha, joka johtui edellä mainitusta raa’asta rikoksesta.

⁴³ Oulun RO:n tuomiokirja 26.8. 1695. Kyseinen asia koski viljan myynnistä kaupunkilaisille.

keskinkertaisia. Vain yksi sato kymmenessä vuodessa saattoi olla erinomainen. Kriiksiksi tilanne muuttui silloin, kun useampi katovuosi sattui peräjälkeen. Köyhtyneet talonpojat söivät yleensä heti toisen katovuoden alussa seuraavan vuoden siemeniksi tarkoitetun viljan.⁴⁴

1690-luvun väestökriisiin vaikuttivat eniten peräkkäiset kadot, joiden myötä kasvoi nälänhätä, varsinkin valtakunnan syrjäisimmillä seuduilla. Sieltä nälkäänäkevät kerjäläiset lähtivät vaeltamaan kohti kaupunkeja, joissa he olettivat olevan kruununviljaa. Kerjäläisten levittämät kulkutaudit olivat suurin yksittäinen syy siihen, että ihmisiä kuoli paljon ja lyhyessä ajassa.⁴⁵

Suuret nälkävuodet eivät koskettaneet vielä vuonna 1695 kuin pientä osaa valtakunnasta. Ruotsin puolella sato oli normaali. Osassa eteläisintä Suomea korjattiin vielä kelvollinen sato, josta riitti viljaa vientiin asti. Etelä–Ruotsista vietiin vielä vuonna 1696 viljaa ulkomaille. Suomessa oli eteläisimmissä osissa maata kruununmakasiineissa viljaa, jota kruunu salli myytävän asianmukaiseen hintaan. Kun hinta oli sama kuin normaalivuosina köyhtyneet ja karjansa mahdollisesti jo teurastaneet talonpojat eivät pystyneet sitä ostamaan. Vuosien 1696 ja 1697 vaihteessa hallitus päätti ensi kertaa lähettää viljaa Suomeen ilman välitöntä maksua.⁴⁶ Tämä ei kuitenkaan käynyt nopeasti, sillä kuljetus voitiin suorittaa vasta keväällä jäiden lähdettyä. Näin ollen ensimmäiset kruunun lähettämät avustuserät, joista rahvaan ei tarvinnut maksaa, saapuivat Suomeen kesäkuussa 1697, jolloin pahin kuolleisuusaalto oli jo laantumassa.⁴⁷ Avustuserät tulivat niin myöhään, että tuodut erät riittivät, ainakin hengen pitimiksi, rajusti harventuneelle väkijoukolle.

Hallitsija oli kuitenkin tietoinen tilanteesta jo katastrofin alkuvaiheessa, mutta tietosen laajuudesta ei liene mennyt perille saakka. Useat suomalaiset historiantutkijat ovat syyttäneet Kaarle XI:a siitä, että hän oli tarkka taloudenpitäjä, joka piti kiinni tiukasti

---

⁴⁴ Fogel 1992, s. 244.

⁴⁵ Kuolleisuusaalto kesti kevästä 1696 kesään 1697. Kerjäläisyydestä ei ole enää paljoakaan merkkejä loppuvuodesta 1697 eteenpäin.

⁴⁶ Hallitsija lähetti viljaa ilman vastiketta sillä ehdolla, että maksu suoritettaisiin myöhemmin, kun sadot normalisoituisivat.

⁴⁷ Paloposki 1985, s. 223.

kruunun eduista. Viljaa sai kruunulta, mutta kovaan hintaan. Kruunu yritti kuitenkin avustaa suomalaisia jo ensimmäisestä nälkätalvesta alkaen. Esimerkiksi talvella 1696 Kaarle XI harkitsi Helsingin kruununmakasiineissa olevan viljalastin siirtämistä Pohjanmaan hätääkärsiville. Tilanne oli kuitenkin jo niin paha Suomessa, että myös Helsingin seudulla alkoi olla pulaa viljasta siinä vaiheessa, kun sitä olisi pitänyt lähettää Pohjanmaalle.⁴⁸

Sytä Kaarle XI:n toimenpiteisiin on haettu merkantilismin ja ennen kaikkea absolutismin periaatteista. Vasta valistuksen ajalta lähtien hallitsijoiden on nähty huolehtineen aidosti nälkäänäkevistä alamaisistaan.⁴⁹ Yleisesti voidaan kuitenkin todeta, että hallitus olisi voinut torjua nälänhätää, muttei olisi pystynyt eliminoimaan jatkuvaa aliravitsemusta. Se olisi vaatinut huomattavasti kehittyneempää maataloutta ja tekniikkaa.⁵⁰ Näin oli tilanne Ruotsi–Suomea kehittyneimmissäkin maissa.

3.2. Tilanne Pohjanmaan kaupungeissa katon eri vaiheissa

Pohjanlahden kauppapakko koetteli pahiten maakunnan kaupunkeja, jotka saivat myönnytyksiä vain katovuosien aikana, jos silloinkaan.⁵¹ Kriisin, tässä tapauksessa katon aiheuttaman, syntyessä tilanne oli hankala monelle kaupungille. Ilmaston äkilliset muutokset aiheuttivat poikkeuksellisia tilanteita. Useina vuosina meri jäättyi aivan liian varhaisessa vaiheessa. Tuolloin Tukholmassa kaupanteossa olleet Pohjanmaan porvarit eivät ennättäneet palata kotikaupunkeihinsa viljalastien kanssa. Viennin vaikeuksien ja meren jäätyminen lisäksi haittana olivat myös haaksirikot, joita sattui aika ajoin. Näin ollen katon välittömiin seurauksiin, viljan saannin tyrehtymiseen ja siitä seuranneeseen nälänhätään, vaikuttivat niin luonnonolosuhteet, liikenneolot kuin hallituksen kauppapolitiikkakin.

Huonot sadot olivat olleet arkipäivää pohjalaisille koko 1690-luvun.⁵² Vielä edellisellä vuosikymmenellä saatiin hyviäkin satoja, mutta yleensä Pohjanmaa oli tavallisina-

---

⁴⁸ Mäntylä 1988, s. 35.

⁴⁹ Jutikkala 1988, s. 305-306.

⁵⁰ Fogel 1992, s. 280.

⁵¹ Luukko 1971, s. 160-161.

⁵² Muroma 1991, s.11-29.

kin vuosina riippuvainen valtakunnan muiden alueiden viljasadoista, sillä oma tuotanto ei riittänyt kattamaan koko Pohjanmaan väestön viljantarvetta.⁵³ Tuolloin kuitenkin viljaa pystyi ostamaan eli sitä löytyi aina tarvittava määrä. Myös kruunu tuki omalta osaltaan lähettämällä pieniä avustuseriä kaupunkeihin.

Toisin oli tullessa vuoteen 1695. Syksyn kato oli monissa osin maakuntaa lähes täydellinen.⁵⁴ Tilanne oli pahin maakunnan pohjoisimmissa osissa ja Kainuussa. Nälkävuosien alkuvaiheessa, vuosina 1695–1696, kaupunkien välillä oli tästä johtuen varsin suuriakin eroja sekä nälänhädän että kuolleisuuden osalta.

Maakunnan eteläisimmissä osissa ei vielä vuonna 1695 näytä olleen minkäänlaista hätää. Vaasassa riitti viljaa aina viintiin saakka. Kokkolaan kruunu oli lähettänyt viljaa syksyllä 1695, joka riitti talven yli. Myöskään Raahessa ei nähty nälkää kadon alkuvaiheessa.⁵⁵ Sen sijaan Oulussa ja Kajaanissa tilanne oli paha jo loppuvuodesta 1695.

Pohjanmaan maaherra Johan Ehrenskjöld oli hyvin aktiivinen⁵⁶ koko nälkävuosien ajan mitä tulee avustuserien hankkimiseen. Hän käski loppuvuodesta 1695 luetteloida kaikki kaupunkien viljavarastot ja asettaa ylimääräinen vilja myyntiin kohtuulliseen hintaan. Nähtyään vuoden 1696 sadon tuhoutumisen ja kuultuaan maakunnan rahvaan valituksia hän alkoi jo hyvissä ajoin elokuussa anoa kruunulta viljaa Pohjanmaalle. Aluksi hän pyysi varsin suuren määrän, mutta syyskuun alussa hän lähetti kruunulle kirjeen, jossa viljaa pyydettiin huomattavasti aiempaa vähemmän. Tähän ”sekoiluun”⁵⁷ syynä luultavasti oli se, että hän kirjoitti ensimmäisen kirjeen elokuussa heti sen jälkeen, kun hän oli nähnyt maakunnan pohjoisen osan sadon tuhoutuneen. Kun hän sitten syyskuun alussa kävi eteläisissä osissa maakuntaa ja havaitsi siellä täällä saadun jonkinlaisen sadon, hän päätteli avun tarpeen pienemmäksi. Olennaista on kuitenkin se, että Pohjanmaalle tarkoitettu kruunun vilja oli jo tulossa kohti maa-

---

⁵³ Luukko 1971, s. 179.

⁵⁴ Jutikkala 1982, s. 199 ; Keränen 1986, s. 510.

⁵⁵ Luukko 1971, s. 222; Möller 1951, s. 184; Toivanen 1990, s. 837.

⁵⁶ Aktiivisuuteen saattoi vaikuttaa osaltaan se, että Kaarle XI panosti sisäpolitiikassa maaherroihin, Halila 1942, s. 36.

⁵⁷ Useat tutkijat mm. Jutikkala näkevät Ehrenskjöldin toimissa suurta sekoilua ja hapuilua.

kuntaa, kun maaherra jälkimmäisen kirjeen kruunulle lähetti. ”Sekoilulla” ei ollut ratkaisevaa merkitystä katastrofin laajuuden suhteen.⁵⁸

Muutenkin Ehrenskjöld pyrki aktiivisesti toimimaan hädänalaisten hyväksi. Samalla kun hän määräsi porvareita myymään ylimääräistä viljaa sitä tarvitseville kaupunkilaisille, hän ulosmittauksen uhalla pakotti talonpoikia myymään ylimääräiset viljansa.⁵⁹ Keväällä 1697 hän toistuvasti pyrki hankkimaan kruunulta viljaa pohjalaisille.

3.3. Väkiluvun muutokset ja siihen liittyvät tekijät

Suomen väkiluku väheni vuosien 1696–1697 aikana arviolta kolmanneksella eli 130 000–150 000 ihmistä kuoli nälkään ja ennen kaikkea sen aiheuttamiin sairauksiin. Pohjanmaan väkiluku aleni 35 prosentilla ja Oulun kaupungin 39 prosentilla. Normaali vuosina kuolleisuus oli suurelta osin lapsikuolleisuutta, mutta nälkävuosien aikana aikuisten kuolleisuus oli yhtä suurta.

Oulun henkikirjoitettu väkiluku⁶⁰ oli vuoden 1695 alussa 542 henkeä. Kuten johdannossa on todettu, henkiveroa maksoivat lähes kaikki 15-63 vuotiaat. Todellinen väkiluku saadaan laskettua siten, että henkikirjoitettu väkiluku kerrotaan kahdella. Tämän perusteella Oulun väkiluku vuonna 1695 oli noin 1100 ihmistä. Seuraavana vuonna henkikirjoitettu väkiluku oli 519 ihmistä eli todellisuudessa noin 1050 ihmistä.

Näiden kahden edellämainitun vuoden välillä väkiluku ei siis suuresti muuttunut.⁶¹ Varsinainen väestömenetys tuli vuonna 1697⁶², jolloin henkikirjoitettu väkiluku oli

---

⁵⁸ Mäntylä 1988, s.37-38.

⁵⁹ Mäntylä 1988, s. 31.

⁶⁰ Käytettäessä henkikirjoja väkiluvun määrittämiseen on muistettava mitä varten henkikirjat on alunperin laadittu. Niiden tehtävänä on ollut saada tietoon ne henkilöt, jotka ovat kuluneen vuoden aikana maksaneet henkiveronsa. Täten kyseessä ei ole missään nimessä ollut väkiluvun kartoittaminen. Kirjuri on merkinnyt vain ne, jotka ovat maksaneet veron ja laskenut sitten heidän lukumääränsä. Lisäksi on mainittu nimeltä ne, jotka eivät ole kyenneet maksamaan veroaan, ja yleensä sivun reunaan on merkitty mahdollinen syy verojen laiminlyöntiin. Täten se lukumäärä, joka henkikirjaan on merkitty, ei ole aina se lukumäärä, joka tulee keroa kahdella väkilukua arvioitaessa. Valitettavasti esimerkiksi Seppo Muroma ei ole teoksessaan tätä huomioinut.

⁶¹ Kumpanakaan vuotena ei marginaaleihin ole tehty merkintöjä veronmaksukyvyttömyydestä.

⁶² On otettava huomioon eräs tutkimuksen kannalta olennainen tieto: Henkikirjat laadittiin aina vuoden ensimmäisten kuukausien aikana. Siten esim. vuoden 1697 henkikirjat sisältävät tietoja edellisvuoden henkiveron maksaneista tai maksamatta jättäneistä, jne...

413 ihmistä. Mutta todellista väkilukua tulee arvioida hyvin varovaisesti. Oulussa esimerkiksi vuonna 1697 maksoi henkiveron edellämäin mainitut 413 ihmistä. Tämän lisäksi henkikirjoihin on merkitty muun muassa 64 rutiköyhää (utfattig), joista ei missään kohdassa mainita, että heidät olisi karkotettu kaupungista varattomuuden vuoksi. Lisäksi mainitaan neljä ihmistä, jotka eivät sairauden vuoksi pystyneet maksamaan veroa. Näin ollen henkikirjoissa mainittua ihmisiä oli 481. Mitä ilmeisemmin he asuivat vielä Oulussa. Todellinen asukasluku olisi täten noin 950 henkeä.

Mutta tilanne muuttuu, kun aletaan laskea vuoden 1698 väkilukua. Henkikirjoitettu väkiluku oli tuolloin 317 ihmistä, mutta sen lisäksi mainitaan 55 rutiköyhää ja viisi sairasta, joita yleensä omaiset tai sukulaiset hoitivat.⁶³ Todellinen asukasluku olisi noin 650 ihmistä, mutta köyhät ja sairaat mukaanlukien noin 750. Rutiköyhiksi mainitut ihmiset mainitaan vain kerran henkikirjassa. Mikään ei viittaa siihen, että vaikka heitä ei esiinny seuraavissa henkikirjoissa, he olisivat poistuneet kaupungista. Tässä tapauksessa henkikirjoja voisi verrata autiotilaluetteloihin. Niissähän jätettiin pidemmän aikaa autioituneet tilat merkitsemättä, vaikka ne olivat yhä olemassa.⁶⁴ Nälkävuosien ajan henkikirjoissa rutiköyhä oli rutiköyhä, eikä ollut tarpeellista merkitä häntä jatkuvasti henkiveroluetteloihin. Jos rutiköyhä seuraavana vuonna kuoli, sitä ei mainita henkikirjoissa, kuten mainitaan niiden kuolemat, jotka edellisvuonna olivat maksaneet veronsa.

Maaliskuussa 1699 laadituissa henkikirjoissa⁶⁵ väkiluku oli taas hieman suurempi eli kaikkiaan 362 ihmistä oli merkitty maksaneen henkiveroa. Tämän lisäksi rutiköyhiksi oli merkitty 28 ja sairaiksi kolme ihmistä. Täten asukasluku oli noussut 800 henkeen.

Kuinka nälkä ja sen aiheuttamat sairaudet vaikuttivat eri väestöryhmiin? Vuonna 1696 Oulussa kuoli 261 ihmistä, mutta tammikuussa 1697 laadittuihin henkikirjoihin merkitystä väestöstä (413) vain viiden mainitaan kuolleen. Seuraavan vuoden kuolleiden lukumäärä oli 461 ihmistä, joista 21 oli merkitty henkikirjoihin. Näin ollen on todettava, että varakkaampi osa kaupungissa asuvista ihmisistä ei kuollut läheskään samassa

---

⁶³ LT 1321; 9218, 1288.

⁶⁴ Renvall 1965, s. 206–207.

⁶⁵ LT 1324; 9222, 1457.

suhteessa kuin köyhempi osa väestöstä. Todennäköisesti kaupungissa jollain tavalla eristettiin muualta tulleet kerjäläiset pois keskeisiltä asuma-alueilta tai sitten kaupunkiin vaeltaneet kerjäläiset kuolivat miltei heti kaupunkiin saavuttuaan. Osa varakkaimmista oululaisista saattoi myös lähteä pahimpaan aikaan hetkeksi pois kaupungista.⁶⁶ Edellämainittu tulos vahvistaa nälkävuosista ennen annettua kuvaa, mutta erot rikkaiden ja köyhien kuolleiden välillä olivat Oulussa poikkeuksellisen suuret.⁶⁷ Sitä, oliko syynä köyhäinhoito tai lääketieteen vähäiset mahdollisuudet parantaa ihmisiä, käsitellään tarkemmin luvussa 5.4.

Ongelmallista kuolleisuuden tutkimisessa on se, että useinkaan ei tiedetä kaupungissa kuolleen ja haudatun ihmisen nimeä, eikä aina edes kotipaikkakuntaa. Todennäköisesti oululaiset tunsivat kaupunkinsa asukkaat. Näin ollen kuolleet olivat suurelta osin muualta tulleita kerjäläisiä. On myös pidetty mahdollisena, ettei kaikkia haudattuja merkitty luetteloon hautausmaksujen puuttumisen vuoksi.⁶⁸ Oulun seurakunnan kirjoista löytynee kaikki kuolleet, sillä haudattujen luettelossa on sellaisia merkintöjä, kuin ”sex personer”. Ajan tapaan kaikki ihmiset pyrittiin hautaamaan kristillisellä tavalla.⁶⁹ Osa henkikirjoihin merkityistä oli kuollut suuren köyhyiden vallitessa tai erittäin sairaina.⁷⁰ Pahat sairaudet, ja varsinkin pikainen köyhtyminen, saattoivat kohdata paremmassa asemassa oleviakin. Harvinaista se kuitenkin oli.

---

⁶⁶ Tämä voisi selittää sen miksi kaupungin yleisten asioiden hoito oli keväällä 1697 seisauksissa. kts .4.1.

⁶⁷ Pitkänen 1987, s.3.

⁶⁸ Virrankoski 1956, s. 160.

⁶⁹ Kirkollista hautausta ei toimitettu itsemurhaajille, lapsenmurhaajille tai jostakin törkeästä rikoksesta kuolemaantuomitulle.

⁷⁰ LT 1321; 9218, 1288.

Taulukko 1. Pohjanmaan kaupunkien henkikirjoitetut väkiluvut 1695–1697.⁷¹

kaupunki	1695	1696	1697
Kokkola	607	551	447
Oulu	519	413	317
Kajaani	277	136	149
Vaasa	1545	1335	1697
Raahe	286	201	182

Taulukko 2. Pohjanmaan kaupunkien syntyvyys ja kuolleisuus 1696–1697.

Kaupunki	1696		1697	
	Syntyneet	Kuolleet	Syntyneet	Kuolleet
Kokkola	63	57	59	245
Oulu	90	246	60	441
Kajaani	30	40	10	150
Raahe	31	32	24	148

Erot ovat suuria sekä väkiluvun muutoksissa että kuolleisuusluvuissa. Väkiluvun vähentymiseen on olemassa useita eri selityksiä riippuen paikkakunnasta. Kokkolan muita vähäisempi väestönmenetys on selitetty sillä, että laivanrakennus, joka Kokkolassa oli merkittävä elinkeino, oli vielä vuosina 1695–1696 sen verran tuottoisaa, ettei hätää ja kurjuutta ollut.⁷² Todellisempi, ehkä vaikuttavampi tekijä oli se, etteivät taudit ollut levinneet Kokkolassa vielä niin laajalti kuin muissa kaupungeissa. Vaasassa nä-

⁷¹ Pohjanmaan kaupunkien kuolleisuuserot olivat suuret. Oheinen taulukko perustuu Seppo Muroman laskelmiin. kts. Muroma 1991. Oulun osalta käsitellen myöhemmin oman tulkinnan väkiluvun muutoksista.

⁷² Möller 1951, s. 185. Viljaa oli vielä talvella 1695-1696 saatavilla, mutta korkeaan hintaan. Kokkolalaisilla oli siten laivanrakentamisesta saaduilla tuloilla varaa ostaa viljaa kovaankin hintaan.

länhätä alkoi vasta vuoden 1696 aikana, ja taudit raivosivat siellä vasta vuoden 1697 aikana. Kajaanissa tilanne oli kaikkein pahin heti alusta saakka.

Oulun suhteellisen korkea kuolleisuusluku selittynee sillä, että mahdollisten tautiepidemioiden lisäksi⁷³, joista ei kylläkään ole varmaa tietoa, kaupunkiin vaelsi runsaasti kerjäläisiä, jotka yksi toisensa jälkeen kuolivat Oulussa ja tulivat näin merkityksi Oulun haudattujen luetteloon. Seuraavassa tarkastellaan Oulun tilannetta oman tulkintani pohjalta.

vuosi	väkiluku	syntyneet	kuolleet
1695	1050	90	99
1696	950	60	246
1697	750	–	441
1698	800	–	40

Taulukko on tehty siten, että vuoden väkiluku on otettu seuraavan vuoden alussa tehdystä henkiveroluettelosta. Väkiluvun laskemisesta on aiemmin mainittu, mutta tässä taulukossa on syytä kiinnittää huomio kuolleisuuteen ja ennen kaikkea kuolleiden koptipaikkakuntaan.

Vuosien 1695–1696 aikana Oulussa kuolleet olivat liki kauttaaltaan myös Oulusta kotoisin olevia. Vuoden 1696 aikana kuolleiden 246:n ihmisen joukossa oli vain neljä muualta tullutta kerjäläistä. Oulusta kotoisin olevia kerjäläisiä kuoli kuusi. Suuri käänne tapahtui heti vuoden 1697 alusta. Tällöin alkoi massiivinen kerjäläiskuolemien aalto. Voidaan hyvällä syyllä rinnastaa kerjäläisvaellusten ja kerjäläiskuolleisuuden

---

⁷³ Muroma 1994, s.36. Muroma olettaa Oulun poikkeuksellisen suuren kuolleisuuden johtuvan siellä mahdollisesti raivonneesta tautiepidemiasta. Todennäköisempi selitys on, että Oulussa kuoli muita kaupunkeja enemmän muualta tulleita kerjäläisiä. (esimerkiksi Kainuusta, joka oli kenties pahinta aluetta koko Suomessa, lähtevien kerjäläisten lähin rannikkokaupunki oli Oulu) Tämä tutkimus on rajattu siten, ettei tässä ole mahdollista tarkemmin selvittää asiaa. Se vaatisi kaikkien kaupunkien henkikirjojen ja haudattujen luetteloiden läpikäymistä ja analyysia.

ajankohta. On nimittäin syytä olettaa, että kaupunkiin vaeltaneet kerjäläiset, joista osa tuli satojenkin kilometrien päästä, eivät kovin kauan hengissä pysyneet.⁷⁴

Palvelusväen lukumäärä Oulussa 1695–1698 ja niiden osuus henkikirjoitetusta väestöstä

vuosi	henkikirjoitettu väkiluku	rengit	piiat	%-osuus henkik. väkil.
1695	519	25	31	10,8
1696	413	28	36	15,5
1697	317	21	26	14,8
1698	362	36	27	17,4

Väkiluvun muutoksissa on se mielenkiintoinen piirre, että palvelusväen suhteellinen osuus väestöstä kasvoi mitä pahemmaksi ajat menivät. Tämä kuitenkin kertoo enemmän isäntäväen taloudellisesta asemasta kuin siitä, että palvelusväki olisi selvinnyt kriisistä keskimääräistä paremmin. Se ei kerro mitään yhteisössä tapahtuneista väestömuutoksista. Uuden työntekijän hankkiminen ei liene ollut hankalaa, sillä halukkaita varmasti löytyi lähiseuduilta.

4. Rikollisuus Oulussa suurten nälkävuosien aikana

Suurten nälkävuosien aiheuttaman nälänhädän liikkeelle ajamien kerjäläisten tiedetään levittäneen tauteja ihmisten keskuuteen, varastaneen kaupunkilaisilta ja jopa syyllistyneen väkivaltaisiin tekoihin.⁷⁵ On mahdotonta sanoa missä määrin Oulussa ihmiset sairastuivat ja sitä myöten kuolivat muualta tulleiden ihmisten levittämiin tauteihin, sillä tiedot kuolinsyistä ovat niin puutteellisia. Helpompaa on selvittää aiheuttivatko muualta tulleet ihmiset sekasortoa ja rikollisuutta kaupungissa vai oliko kyseessä kaupunkilaisten aikaansaama olotila. Ennen kuin keskitytään tarkemmin rikoksiin ja nii-

⁷⁴ Perustan väitteeni siihen, ettei kerjäläisistä ole jäänyt esimerkiksi tuomiokirjoihin mainintoja. Jos he olisivat olleet pitempään kaupungissa, heistä olisi muodostunut oululaisille entistä suurempi ongelma, joka olisi näkynyt myös asiakirjoissa.

⁷⁵ Virkkunen 1953, s. 593-594.

den tekijöihin, on tarkasteltava oikeudenhoitoa ja sen toimivuutta. Nälkävuosien kriisiaika vaikutti todennäköisesti myös oikeudenhoitoon.

4.1. Oikeudenhoito

Oikeus- ja hallintoasiat käsiteltiin kaupungeissa raastuvanoikeudessa. Oulussa ei enää tuohon aikaan ollut kämnerinoikeutta.⁷⁶ Raastuvanoikeus toimi aktiivisesti ja säännöllisesti aina vuoteen 1697 saakka, jolloin oikeudenhoitoon alkoi tulla katkoksia. Merkittävin katkos tapahtui keväällä 1697, kun perinteistä yleistä raastuvankokousta, valpurinkokousta, ei pidetty. Mistään ei käy ilmi, miksi kokousta ei pidetty. Esivallalta ei tämän mukaan näytä tulleen yhtään käskyä eikä kirjettä. Myöskään kaupunkilaisilla ei näytä olleen mitään yhteisiä asioita, joita olisi pitänyt käsitellä oikeuden edessä. Oikeus oli kokoontunut vähän ennen toukokuun alkua ja istui muutama päivä toukokuun alun jälkeenkin. Mitään pidempää katkosta ei siis ollut. Mainituissa istunnoissa käsiteltiin tavanomaisia asioita, kuten lainhuudatuksia, velka-asioita ja yksi varkaustapaus. Järkevä peruste olla kokoontumatta saattoi olla sairauksien leviämisen pelko. Maaliskuun alusta toukokuun loppuun Oulussa kuoli kaikkiaan 226 ihmistä, joista oululaisia peräti 155. Tämä on niin suuri määrä, että se on lamaannuttanut koko yhteisön.

Vuoden 1697 istunnot kuvaavat oikeudenhoitoa kaikkein pahimpaan aikaan. Vuosi oli hyvin poikkeuksellinen. Esivallalta ei näytä tulleen montakaan kirjettä koko vuoden aikana. Loppuvuodesta ei yhtään. Kesällä kokoonnuttiin aktiivisesti, heinäkuussakin kuusi kertaa.⁷⁷ Normaalisti kesällä kokoonnuttiin harvakseltaan. Vuoden 1697 loppupuoli oli taas hyvin hiljaista aikaa.⁷⁸ Missään asiakirjassa ei ilmene tyytymättömyyttä olosuhteisiin. Nälkävuosina ei tehty yhtään virallista valitusta kruunulle.⁷⁹

---

⁷⁶ Virkkunen 1953, s. 427-428. Karonen 1994, s. 11. Kämnerinoikeudessa käsiteltiin tavallisesti velka- ja kauppariitoja, mutta myös jonkin verran tappeluita ja muita vähäisempiä rikoksia.

⁷⁷ Tosin kesäkuussa siirrettiin markkinoita sen vuoksi, että Oulun porvaristo oli Tukholmassa.

⁷⁸ Viimeisen neljän kuukauden aikana oikeus kokoontui yhteensä kuusi kertaa, tuolloinkin yleensä pakon edessä eli varkaustapauksissa.

⁷⁹ Kaupungit tekivät aika ajoin kruunulle valituksia, mutta ei tämän tutkimusjakson aikana.

Jo edellisenä vuonna oli osanottajamäärä valpurinkokouksessa ollut vähäinen. Tämä johtui siitä, että porvarit olivat lähteneet muihin kaupunkeihin hankkimaan viljaa.⁸⁰ Mutta vielä vuoden 1696 tuomiokirjoista kuvastuu yhteisön jäsenten yhteiset pyrkimykset hallita tilanne. Pormestari, raati ja yksittäiset ihmiset olivat hyvin aktiivisia niin nälänhädän, köyhyyden kuin kontrollinkin suhteen. Miksi aktiivisuus sitten hiiptui? Todennäköisesti tilanteen pahentuessa ihmisten kiinnostus huolehtia lähimmäisistä vähentyi. Oli tärkeämpää ajatella omaa ja perheen tulevaisuutta.

4.2. Rikokset Oulussa 1695–1698

Oulun raastuvanoikeudessa käsitellyt rikokset vuosina 1695–1698

vuosi	A	B	C	D	E	F	G	H	yht.
1695	1	3	2	2	2	2	1	2	14
1696	11	1	-	-	1	1	-	1	15
1697	20	1	-	1	1	-	1	-	24
1698	5	-	1	-	2	-	2	2	12
yht.	37	5	3	3	6	3	4	3	65

A= Omaisuusrikokset, B= Väkivaltarikokset, C= Talousrikokset, D= Siveellisyysrikokset, E= Poissaolo- ja tottelemattomuusrikokset, F= Kunnianloukkaukset, G= Laiton oleskelu ja irtolaisten majoittaminen, H= muut rikokset.

Oulun raastuvanoikeudessa käsiteltiin vuosina 1695–1698 kaikkiaan 65 rikosta. Vuodenaikojen suhteen rikokset jakaantuivat tasaisesti, lukuunottamatta kesiä, jolloin rikoksia tehtiin harvakseltaan. Tämä saattaa tuntua yllättävältä, sillä voisi luulla, että esimerkiksi tarve varastaa ruokaa luulisi olleen suuri myös kesällä ennen kuin uusi sato valmistui. Varastamisen taas olisi ollut helpompaa kesällä, koska niin monet ihmiset olivat kesällä pois kaupungista. Toisaalta varastettavaa tavaraa saattoi olla niukasti. Lisäksi sairaudet ja kuolleisuus olivat pahimmillaan juuri kesän kynnyksellä.

⁸⁰ Virkkunen 1953, s.590. Näin ei kuitenkaan ole tapahtunut keväällä 1697. Ainakaan tuomiokirjoissa ei mainita porvareiden olleen matkoilla valpurinkokouksen aikaan.

4.2.1. Omaisuusrikokset ja niiden tekijät

Rikoksista yli puolet oli omaisuusrikoksia. Omaisuusrikoksia olivat niin varkaudet, näpistykset, kätkemiset kuin myös laittomat panttaukset. Kätkemiset samoin kuin varastettujen tavaroiden vastaanottamiset ja laittomat panttaukset, olivat varkauksiin verrattavissa olevia rikoksia, joskin tuomiot olivat erilaisia. Laittomilla panttauksilla velkoja pyrki takaamaan saatavansa velalliselta. Yleensä tämä tapahtui niin, että velkoja otti väkisin pantin velalliselta.⁸¹ Oulussa otettiin pantiksi muun muassa lehmä.⁸²

Omaisuusrikosten määrä on huomattava, sillä tavallisina aikoina varkauksien osuus koko rikollisuudesta oli n. 10 prosenttia.⁸³ Samankaltaisia varkausaaltoja oli ollut valtakunnassa aiemminkin ja joka kerta niiden taustalla oli samankaltainen kehityskulku: Ensin yksi tai useampi kato, joiden myötä viljanhinta nousi nopeasti.⁸⁴ Aiemmin viljaa oli ollut rahaa vastaan saatavilla. Näin varastettavaa tavaraakin oli enemmän tarjolla. Toisaalta voidaan myös kysyä oliko tuolloin varastettava elääkseen? Varkauksien suu-
relle määrälle on siis olemassa myös inhimillisiä selityksiä. Tavallisimmin taustalla on nälänhätä.

Tilanne Oulussa oli varkauksienkin suhteen katastrofaalinen vuonna 1697. Muihin Suomen kaupunkeihin verraten Oulun tilanne ei ollut pahempi. Esimerkiksi Helsingissä tuomittiin vuoden 1697 aikana kaikkiaan 14 henkilöä varkauksista, kun saman aikaan Oulussa vastaava määrä oli 25 henkilöä. Helsinki oli asukasluvultaan pienempi kaupunki ja sieltä oli paremmat yhteydet etelään viljan hankkimisen suhteen. Jo pelkästään tämän perusteella kriisi koski hyvin laajaa osaa valtakunnasta. Vaasassa samana vuonna syyllistyi viisi ihmistä varkauteen.

Näiden 37 omaisuusrikoksen yhteydessä tuomittiin yhteensä 63 henkilöä. Varkaudet ja näpistykset suoritettiin yleensä yksin (22 varkautta/34⁸⁵ varkaudesta), pareittain tehtiin

---

⁸¹ Sundin 1992, s. 177.

⁸² Oulun RO:n tuomiokirja 6.3. 1697,

⁸³ Karonen 1994 b, s.

⁸⁴ Orrman 1990, s. 639.

⁸⁵ Omaisuusrikokset koostuivat 34 varkaudesta ja kolmesta laittomasta panttauksesta.

yhdeksän varkautta ja useampi tekijä löytyi kolmen tapauksen yhteydessä. Yksittäiset varkaat saattoivat saada useammankin varkaustuomion samalla kertaa, mutta varsinaisia ammattimaisia varasjoukkoja tai varkaita ei Oulussa esiintynyt nälkävuosien aikaan.⁸⁶ Vain 16 varkaan sosiaalinen asema tiedetään varmuudella.⁸⁷ Jos luotetaan siihen, että irtolaiset ja palvelusväki mainitaan aina ”ammattinimikkeellä” (dreng, piga, löskarl, löspiga) niin siinä tapauksessa vain kaksi irtolaista ja kolme palvelusväkeen kuulunutta henkilöä syyllistyi varkauteen. Määrä on hyvin vähäinen verrattuna yleiseen käsitykseen ja varhaisempiin aikakausiin.⁸⁸

Miksi sitten varkaiden ammatteja ei läheskään aina kirjattu ylös oikeuden pöytäkirjoihin? Jos perusteena on ollut se, ettei oman kaupungin asukkaita erikseen tarvittu mainita, niin siinä tapauksessa kantajina jutuissa oli yhtä tapausta lukuunottamatta oululainen. Myös syytettyjen kotipaikka oli useimmiten Oulu. Muut varkaat (15) olivat kotoisin lähiseuduilta, kuten Iijoelta, Haukiputaalta ja Siikajoelta. Näin ollen varkauksia eivät tehneet kaukaa tulleet kerjäläiset vaan oululaiset ja lähiseudun asukkaat. Joko kerjäläisten huonokuntoisuus rajoitti varastamista tai sitten paikallisilla asukkailta oli enemmän tietoa ja taitoa varastaa esimerkiksi viljaa. Muutamissa tapauksissa viljaa oli varastettu hyvin taitavasti poraamalla reikiä aittojen lattiaan ja valuuttamalla vilja ulos.⁸⁹ Tämä edellytti ennen kaikkea tietoa siitä, mistä, keneltä ja milloin viljaa voisi varastaa. Oikeuden tietoon tulleista tapauksista yhtä lukuunottamatta syyllinen tai syylliset saatiin aina kiinni.⁹⁰

Mitä katovuosien aikana sitten varastettiin? Normaaliaikoina varastettiin yleensä arvoesineitä, harvemmin ruokaa. Oulussa tilanne katovuosina oli päinvastainen, sillä ruo-

---

⁸⁶ Esimerkiksi renki Antti Kempä (kts. 5.3) varasti kaikkiaan 12 ihmiseltä, lähinnä ruokaa. Irtolaispiika Emilia Hannuntytär oli ehtinyt syksyllä 1698 varastamaan kolmelta eri henkilöltä omaisuutta. Kaarina Pertintytär ja Riitta Paavalintytär varastivat yhdessä ja erikseen viideltä eri henkilöltä. Kaarina Antintytär tuomittiin kaikkiaan neljältä henkilöltä varastaneeksi. Oulun RO:n tuomiokirja 13.1. 1697, 6; 12.4. 1697, 78; 1.9. 1697, 167-169; 11.12. 1697; 1.10. 1698; 188-195; 22.11. 1697; 182; 5.7. 1697; 130.

⁸⁷ Dag Lindström on törmännyt samaan ongelmaan tutkiessaan Tukholman varkauksia pitemmältä ajanjaksolta. Hänen tutkimustensa mukaan joka kolmannessa tapauksessa tiedetään varkaan sosiaalinen asema ja joka neljäs varas on kotoisin muualta kuin kaupungista, jossa syyllistyi varkauksiin. Nämä tutkimustulokset käyvät jotenkin yhteen tämän tutkimuksen tuloksiin. Lindström 1988, s. 114.

⁸⁸ Virkkunen 1953, s.593; Toivanen 1990 s. 836; Karonen 1994, s.94, Österberg 1991, s.75.

⁸⁹ Oulun RO:n tuomiokirja 22.12. 1696, 266; 22.12. 1696, 269; 5.5. 1697, 94-95.

⁹⁰ Oulun RO:n tuomiokirja 14.2. 1696, 19. Tämän lisäksi oli tapaus, jossa Lauri Murmannilta katosi lehmä, joka löytyi Kaarina Niilontyttären pihalta. Lauri ei koskaan saanut tietää kuinka lehmä oli pihalle päätynyt, mutta luotti Kaarinan sanaan, ettei hän ollut varastanut lehmää. Oulun RO:n tuomiokirja 19.9. 1696, 222.

katarvikkeet oli yleisin varkauden kohde. Arvoesineitä varastettiin vain kolmesti. Tällöinkin oli tarkoituksena ollut ostaa saaduilla myyntituloilla ruokaa.⁹¹ Lopuissa (3) tapauksissa varastettiin rahaa. Vain yhdessä motiivina oli nälänhätä ja kurjuus.⁹²

Muuten nälänhätä ja siitä johtuva kurjuus näyttävät olleen ylivoimaisesti suurin motiivi varastaa. Tämä käy hyvin ilmi siitä, mihin vuodenaikaan varkaudet tehtiin. Vuosina 1696–1698⁹³ loppukevät ja keskitalvi olivat kaikkein pahinta aikaa. Ihmiset pitivät varastamista viimeisenä keinona selviytyä hengissä. Esimerkiksi vuoden 1696 sato oli niin huono, että sen ajateltiin aiheuttavan ongelmia varsin pian. Lisäksi tiedettiin, ettei hallituksen avustuseriä enää olisi tulossa. Ainakaan Ouluun saakka ei enää voinut meritse tuoda viljaa. Tästä huolimatta varkauksia alkoi ilmetä vasta joulukuussa 1696.

Keiltä sitten varastettiin? Kuten aiemmin mainittiin kyseessä oli yleensä oululainen. Ammatiltaan hän oli useimmiten kauppias. Jonkin verran varastettiin myös kirkon edustajilta, leskiltä ja jopa palvelusväeltä. Vain kerran palvelusväkeen kuulunut varasti isännältään, mikä on varsin vähän, jos vertailukohteena käytetään varhaisempia vuosikymmeniä.⁹⁴ Oulussa ei kuitenkaan syyllistytty kirkkovarkauksiin, jotka olivat tavallista varkautta törkeämpiä rikoksia. Muualla Pohjanmaalla ilmeni useita kirkkovarkauksia hädän ollessa suurimmillaan.⁹⁵

Varkauden kohteeksi joutuneet olivat yleensä hyvässä taloudellisessa asemassa. Varkaudet eivät koskaan tehneet uhrista niin köyhää, etteikö hän olisi kyennyt maksamaan seuraavana vuonna henkirahaa. Kukaan heistä ei myöskään myynyt tai pantannut omaisuuttaan, ei edes pahimpaan aikaan. Edes Jooseppi Sakarinpoika, jolta Tuomas Wuoppola varasti omaisuutta kaikkiaan 535 kuparitaalerin edestä, ei joutunut taloudellisesti ahtaalle.⁹⁶ Paavali Simonpojalta varastettiin kahteen otteeseen ruokaa huomattavia määriä.⁹⁷ Silti hän kykeni sekä maksamaan henkiveron että ylläpitämään yh-

---

⁹¹ Oulun RO:n tuomiokirja 28.1. 1697, 15; 1.3. 1697, 50-55; 22.11. 1697, 182.

⁹² Oulun RO:n tuomiokirja 18.3. 1696, 66.

⁹³ Vuonna 1695 vain yksi varkaustapaus, jolla ei mitään tekemistä nälän tai kurjuuden kanssa. (kaksi miestä varastaa rahaa, joilla joivat sitten myöhemmin kaupunginkellarilla) Oulun RO:n tuomiokirja 4.11. 1695, 289-290.

⁹⁴ Oulun RO:n tuomiokirja 18.10. 1697, 176; Karonen 1994, s. 94.

⁹⁵ Mäntylä 1988, s. 47 ; Virrankoski 1973, s. 593.

⁹⁶ Oulun RO:n tuomiokirja 1.3. 1697, 50-55; LT 1321; 9218, 1288.

⁹⁷ Oulun RO:n tuomiokirja 22.12. 1696, 269; 1.9. 1697, 167.

den rengin.⁹⁸ Varkaiden täytyi useimmiten olla paikkakuntalaisia, sillä he tiesivät keneltä varastaa eli keillä oli ruokaa varastettavaksi asti.

Vain hyvin harvoin varastettu tavara saatiin kokonaisuutena takaisin. Ruokatarvikkeita saatiin takaisin vain kahdessa tapauksessa, silloinkin vain osa varastetusta määrästä.⁹⁹ Tämä tapahtui vain silloin, kun rikos oli suoritettu edellispäivänä tai -iltana. Jos rikoksesta oli kulunut vähänkin kauemmin niin rikoksen uhri ei saanut mitään takaisin. Useassa tapauksessa pormestari käski kaupunginpalvelijan suorittaa kotietsinnän varastetun tavaran takaisin saamiseksi. Koska kaupunginpalvelija löysi vain harvoin etsimänsä, voidaan olettaa, että useimmiten varastettu ruokatavara käytettiin heti. Monessa tapauksessa yksi ihminen kuitenkin varasti sen verran paljon ruokaa, että kätkeminen ja/tai yhteistyö täytyi olla paljon yleisempää kuin mitä oikeuden tietoon tuli. Minkäänlaisia merkkejä rikollisten verkostoitumisesta ei kuitenkaan ilmene asiakirjoista.

Miten varkaudesta tai varkauksista syytetty sitten vastasi oikeudessa syytteisiin? Arviolta puolet varkaista tunnusti tekonsa välittömästi. Parissa tapauksessa syytetty ensin jyrkästi kiisti teon, mutta myöhemmin tunnusti. Itse varkaus siis myönnettiin, mutta varastetun tavaran vastaanottanut ja siitä syytetty kiisti jokaisessa tapauksessa syyllisyytensä.¹⁰⁰ Yksittäinen esimerkki varkaudesta syytetyn kuulusteluista on seuraava tapaus syksyltä 1696. Syytettynä oli tuolloin seitsemänvuotias Pertti Pertinpoika, joka oli varastanut ruokaa kahdelta henkilöltä. Oikeudessa Pertiltä kysyttiin kuka oli kehottanut häntä varastamaan? Pertti vastasi, että hänen äitinsä oli kesällä kehottanut häntä menemään ja varastamaan. Tapaus on kuitenkin ainoalaatuinen Oulussa suurten nälkävuosien aikana, vaikka aikaisempi tutkimus väittää toisin.¹⁰¹ Voidaan myös epäillä olisiko Pertin äiti todella käskenyt poikaansa menemään ja rikkomaan yhtä kymmenesosaa kaskystä?

---

⁹⁸ LT 1321; 9218, 1288.

⁹⁹ Oulun RO:n tuomiokirja 14.10. 1696; 22.12. 1696.

¹⁰⁰ Oulun RO:n tuomiokirja 26.2. 1696; 14.12. 1696; 27.1. 1697; 12.4. 1697.

¹⁰¹ Virkkunen 1953, s. 594. Oulun kaupungin historiassa mainitaan suurten kuolonvuosien aikaan äitien lähettävän lapsiaan kaupunkiin varastamaan. Näin ei kuitenkaan tapahtunut kuin vain yhden kerran.

Heikki Binder puolestaan olisi halunnut sovittaa työnteolla Samuli Niskalle aiheuttamansa vahingon. Hän oli varastanut Niskalta tynnyrillisen viljaa. Oikeus kuitenkin langetti hänelle tavanomaisen tuomion, eikä työnteosta mainita lainkaan. Sitä ei luultavammin koskaan tapahtunut, sillä Binder mainitaan kaksi kuukautta tapahtuneen jälkeen laadituissa henkikirjoissa lähteneen pois kaupungista kerjuulle.¹⁰²

Miten yhteisö sitten suhtautui varkaisiin? Varkaus oli rikos, josta ankarimmat rangaistukset olivat kuolemantuomioita. Varas lietsoi teollaan Jumalan vihaa yhteisöön. Näin ollen sen olisi pitänyt olla hyvin halveksittava rikos. Oulussa kuitenkin tapahtui niin paljon varkauksia, että jonkinlaista ”inflaatiota” varkauksiin suhtautumisessa sekä tekijöiden että yhteisön muiden jäsenten osalta on täytynyt tapahtua. Ihmiset saattoivat uskoa, että varkauksien suuri määrä oli Jumalan vihan luontainen jatko, joka oli alkanut Pietari Antinpojan teosta ja syksyn 1695 hallaöistä. Kaupungissa vallinnut sekasorto ja pelko johtui itse asiassa rajusti lisääntyneistä varkauksien määrästä. Väkivalta tai kerjäläiset eivät niinkään aiheuttaneet pelkoa. Niistä ei ole minkäänlaisia todisteita. Pelko varkauden kohteeksi johtumisesta lienee ollut suuri, vaikkakaan yhtään varsinaista ryöstöä ei ilmennyt.¹⁰³

4.2.2. Muu rikollisuus

Väkivaltarikollisuuden vähyys on yllättävää. Vain viisi väkivallan tekoa neljässä vuodessa, eikä yksikään niistä ollut vakava. Tekijöiden motiiveihin ei kriisiajalla näytä olleen mitään vaikutusta.¹⁰⁴ Tappelut liittyivät joko kunnian puolustamiseen tai sitten pahoinpitelijä oli juovuksissa. Hädänalaisuus ei aiheuttanut minkäänlaisia mellakoita, joissa olisi esiintynyt väkivaltaisuuksia esimerkiksi esivallan edustajia kohtaan.¹⁰⁵ Nälänhätä ja siitä aiheutunut kriisitila yhteisössä ei siis purkautunut aggressiona. Kaupunkiin vaeltaneet kerjäläiset eivät aiheuttaneet yhtään pahoinpitelyä.

---

¹⁰² Oulun RO:n tuomiokirja 11.12. 1697, 188; LT 1321; 9218, 1288.

¹⁰³ Juhani Heikinpoika valitti, että Tuomas Kakkonen oli varastaessaan häneltä sian, lyönyt häntä ensin. Todisteiden puutuessa Tuomas tuomittiin vain varkaudesta. Oulun RO:n tuomiokirja 5.5. 1697, 94.

¹⁰⁴ Itse asiassa neljä viidestä väkivaltarikoksesta sattui ennen varsinaisia nälkävuosia.

¹⁰⁵ Luvussa 4.2. mainitaan tapaus, jossa pahoinpidellään kaupunginpalvelijoita. Kyseessä ei ole kuitenkaan mikään reaktio esivallan edustajaa vastaan vaan juopuneen henkilön niskoittelu.

On vaikeaa antaa tyhjentävää vastausta väkivaltarikosten vähyteen. Mielestäni on kuitenkin muutamia tekijöitä, jotka ovat voineet vaikuttaa siihen. Myös väkivaltaan usein liitetyt kunnianloukkaukset olivat harvinaisia kriisiaikana. Ihmisiä ei provosoitu väkivaltaan ehkä siinä määrin kuin normaaleimmissa olosuhteissa. Toinen väkivaltaisuuteen liittyvä tekijä suomalaisessa väkivaltarikollisuudessa on ollut alkoholi. Todennäköisesti alkoholin kulutus väheni kriisin aikana. Lähes kaikki vilja käytettiin leiväntekoon. Juovuspäissä tehtyjä väkivaltarikoksia ei oikeuden tietoon tullut kriisijalta ainuttakaan. Ennen ja jälkeen kylläkin. Kolmas tekijä, joka voisi selittää väkivallan vähäisyyttä, liittyy sairauksiin ja kuolemiin. Ihmiset olivat sen verran heikkokuntoisia, että jo pelkästään se rajoitti tappeluhaluja.¹⁰⁶

Suuren kriisin aikana talousrikosten ja -rikkomusten luulisi olevan hyvin tavallisia, mutta Oulussa laittomasta kaupasta ja maakaupan harjoittamisesta tuli oikeuteen tietojaa hyvin vähän. Kaupantekoa kuitenkin harjoitettiin jatkuvasti. Olivatko yhteisön omat normit löystyneet kaupanteon suhteen kriisiaikana? Mielestäni ei, jos asiaa katsotaan tekijöiden ja ilmiantajien perusteella.

Laittomasta kaupasta ja maakaupasta syyttivät paremmassa asemassa olevat henkilöt ja syytettynä oli kaupungin porvaristoa.¹⁰⁷ Tarvittaessa suurporvarit menivät lähiseudun käräjille asti syyttämään pikkuporvareita talousrikoksista.¹⁰⁸ Kaikki syytökset eivät kuitenkaan johtaneet tuomioihin vaan syytteistä joko vapautettiin tai sitten määrättiin epämääräisissä tilanteissa laittamaan hieman rahaa köyhäinlippaaseen.¹⁰⁹ Kauppatavarat, joiden laittomasta kaupittelusta syytettiin, olivat aikakaudelle tyypillisiä tuotteita kuten tervaa, tupakkaa ja voita. Syytösten määrien perusteella tilanne Oulussa ei poikennut tavallisesta.

Kunnianloukkaukset ja toteennäyttämättömät kanteet olivat harvinaisia, mutta jonkin verran esiintyi tapauksia, jotka sovittiin oikeudessa ilman tuomiota. Yhdessäkään ta-

---

¹⁰⁶ Voidaan myös ajatella, että sairaudet ja kuolema verottivat suhteessa enemmän sitä osaa yhteisön jäsenistä, jotka olivat herkempiä väkivaltasuuksille.

¹⁰⁷ Syyttäjinä olivat mm. Petteri Langh, joka oli yksi kaupungin merkittävimpiä porvareita ja JohanHritzin leski Marketta Matintytär Kemistä, joka puolestaan oli aktiivinen ostamaan muilta tiloja ja peltoja. Oulun RO:n tuomiokirja 28.11. 1696, 240; 23.2. 1695, 40.

¹⁰⁸ kts. 5.2. Iin talvikäräjistä 1697.

¹⁰⁹ Oulun RO:n tuomiokirja 21.3. 1696, 75; 28.11. 1696, 240.

pauksessa ei ole havaittavissa katoajan tai kriisin vaikutusta. Mielenkiintoista on, ettivät ihmiset liiemmin nimitelleet toisiaan varkaiksi, mikä olisi ollut mahdollista ottaen huomioon varkauksien suuren määrän.¹¹⁰ Normaalivuosina oli hyvin tavallista, että nimiteltiin perättömästi varkaiksi. Toki kunnianloukkausten joukossa oli törkeäkin tapaus, jossa kellarinpiikaa nimiteltiin huoraksi ja samalla vihjailtiin hänen syyllistyneen salavuoteuteen.¹¹¹

Varsinaisia siveellisyysrikoksia Oulussa ei kriisiaikana ollut lainkaan, sillä ajanjakson kolmesta tapauksesta ensimmäisessä rikos tapahtui jo kesällä 1694. Toisessa tapauksessa vain nainen, joka oli synnyttänyt aviottoman lapsen, tuomittiin ensikertalaisena viiden markan sakkoihin.¹¹² Tuomion pienuus on yllättävää, sillä Kaarle XI oli vuonna 1694 antanut asetuksen, jonka mukaan myös nainen tuli ensikertalaisena tuomita 40 markan sakkoihin.¹¹³ Kolmas siveellisyysrikos oli aiemmin mainittu sodomiatapaus (kts. luku 2).

Poissaolo- ja tottelemattomuusrikokset olivat harvinaisia tällä ajanjaksolla. Näille rikoksille on kylläkin tyypillistä tietynlainen aaltoisuus: joinakin vuosina rikoksia oli paljon, toisinaan oli vuosia, ettei annettu yhtään tuomiota.¹¹⁴ Poissaolorikoksiin kriisiaika ei tunnu vaikuttavan mitenkään.

1600-luvun viimeisinä vuosikymmeninä irtolaisten laittomasta oleskelusta kaupungissa alkoi muodostua jonkinlainen ongelma. Siihen ei enää kriisiaikana kiinnitetty paljoa huomiota, sen sijaan irtolaisten majoittajia alettiin rangaista. Kuitenkin vain varkauksiin syyllistyneet irtolaiset ja heidän majoittajansa tuomittiin. Onkin vaikeaa arvioida, kuinka paljon Oulussa todellisuudessa syyllistyttiin laittomaan oleskeluun ja irtolaisten majoittamiseen.

---

¹¹⁰ Yhdessä tapauksessa nimiteltiin varkaaksi, mutta kyseessä oli syytös, joka koski vuonna 1691 tapahtunutta mahdollista rikosta. Oulun RO:n tuomiokirja 9.6.1697, 122.

¹¹¹ Oulun RO:n tuomiokirja 21.3. 1696, 69-75. Tapauksessa tuomittiin Juhani Markinen ankaraan 60 markan sakkoihin toteennäyttämättömästä kanteesta. Hän oli todistajien läsnäollessa tokaissut kellarinpiika Marketta Abrahamintyttärestä, että hän on ”nussittu piika”. Tämä ”tieto” oli levinnyt yhteisössä niin pitkälle, että Marketta nimittelivät useat asiakkaat kaupunginkellarilla huoraksi.

¹¹² Oulun RO:n tuomiokirja 11.8. 1697, 157.

¹¹³ Aalto 1996, s.118.

¹¹⁴ Kts. esimerkiksi Karonen 1994, s.82–85; Karonen 1994, s 280.

Kaiken kaikkiaan irtolaisten suojelemisesta annettiin tuomioita neljässä eri tapauksessa tutkimusajankohtana.¹¹⁵ Lisäksi irtolaisia tuomittiin ja karkotettiin kahdessa tapauksessa.¹¹⁶ Yhteistä näissä tapauksissa oli se, että suojeleminen kohteena oli yhtä poikkeusta lukuunottamatta nainen. Näin ollen voidaan päätellä, että majoittaminen kohdistui työkykyiseen kansanosaan. Vanhuksia, lapsia tai perheitä ei suojeeltu. Suojelijoina olivat yleensä naiset.

Muut rikokset Oulussa koostuivat kortinpeluusta,¹¹⁷ irtolaisten tekemistä laittomista lypsämisistä ja parista rauhanrikoksesta. Irtolaiset olivat lypsäneet saman omistajan, raatimies Juhani Sibeliuksen, lehmistä maitoa pariin otteeseen. Heidät tuomittiin kolmen markan sakkoihin, mikä oli normaalikäytäntö.¹¹⁸ Tämän lisäksi heidät karkotettiin kaupungista.

Selvisivätkö kaikki rikokset ja olivatko tässä (65 rikosta) sitten kaikki Oulussa tehdyt rikokset? Rikollisuuden tutkimisessa on mielenkiintoista se, kuinka hyvin rikokset selvitettiin ja missä määrin ns. piilorikollisuutta¹¹⁹ esiintyi. Oulussa oli muutama varkaustapaus, joiden tekijöistä ei koskaan saatu selvyyttä tai syytteelle ei ollut tarpeeksi vahvoja näyttöjä. Näissä tapauksissa näyttää huhuilla ja sukulaissuhteilla olevan selvä vaikutus syyttelyyn. Asiat kuitenkin selvitettiin ilman, että kukaan sai syytettä sen enempää varastamisesta kuin toteennäyttämättömästä kanteesta.¹²⁰ Nekin, jotka olivat menettäneet omaisuuttaan, eivät näytä sen kummemmin valittaneen oikeuden päätöksestä.

Piilorikollisuus esiintyi todennäköisesti laittomina oleskeluina ja irtolaisten majoittamisena. Myöskään kätkemisiä ja mitättömän pieniä varkauksia ei tullut ilmi, sillä oikeuden tietoon tulleissa varkaustapauksissa varastetun tavaran määrä oli verrattain suuri. Irtolaisten majoittamista yhteisön jäsenet eivät pitäneet pahana rikoksena. Ar-

¹¹⁵ Oulun RO:n tuomiokirja 6.11. 1695; 8.5. 1697; 1.10. 1698; 14.11. 1698.

¹¹⁶ Oulun RO:n tuomiokirja 16.4. 1698; 20.6. 1698.

¹¹⁷ Toinen pelaajista, Jaakko Manninen syytti aluksi muita läsnäoleita pahoinpitelystä. Tätä hän ei voinut tarpeeksi selvästi todistaa, joten oikeus tyytyi rankaisemaan molempia osapuolia kortinpeluusta kolmen markan sakoilla. Oulun RO:n tuomiokirja 25.2. 1695, 55.

¹¹⁸ Renvall 1949, s.44.

¹¹⁹ Österberg 1991, s. 69-70. Österberg jakaa piilorikollisuuden kolmeen osaan: a) rikokset, joita ei havaita b) rikokset, jotka sovitaan osapuolten kesken c) rikokset, joita kansa ei pidä rikoksina.

¹²⁰ Oulun RO:n tuomiokirja 19.9. 1696, 222; 29.1. 1697, 22; 10.3. 1697, 64.

voltaan tai määrältään vähäisissä varkauksissa oli kyse rikoksista, joita kukaan ei havainnut.

4.3. Rangaistuskäytäntö

Yleisin rangaistus, joka rikostapauksissa langetettiin, oli sakkorangaistus. Vankeustuomio oli harvinainen, mutta jos tuomittu ei pystynyt maksamaan sakkoja, niin hänet saatettiin tuomita vankeuteen ruumiinrangaistuksen sijasta. Aiemmin vankeustuomio oli ollut tavallisin, kun kyseessä oli ollut rutiköyhä henkilö. Varsinkin, jos hän oli muualta kotoisin. Tultaessa vuosisadan loppupuolelle käytäntö muuttui niin, että sakot sovitettiin yhä enenevässä määrin vankeustuomiodenkin osalta ruumiinrangaistuksina.¹²¹ Kuolemantuomio annettiin vain törkeistä rikoksista, kuten murhista, varkauksista ja eläimeensekaantumisesta. Näin lain mukaan olisi pitänyt toimia, mutta käytäntö oli yleensä toinen. Viimeistään hovioikeus muutti varkaudesta tai taposta annetun kuolemantuomion sakoiksi ja ruumiinrangaistukseksi. Häpeärangaistus, tässä tapauksessa kirkossa seisominen (stå kyrkioplikt), annettiin yleensä sellaisen rikoksen lisänä, kun oli rikottu kirkon opettamaa siveellisyyttä vastaan.¹²² Pelkkään häpeärangaistukseen (jalkapuu) tuomittiin silloin, kun kyseessä oli nuori henkilö.

Suurten nälkävuosien aikana ihmisten maksukyky heikkeni oleellisesti. Esimerkiksi varkaustapauksissa (34) annettiin sakkotuomio 26:lle. Vain yksi ihminen kykeni maksamaan hänelle määrättyt sakot. Tosin vasta ulosmittauksen jälkeen.¹²³ Sakot määrättyivät siten, että varkausrikoksissa sakkojen suuruus oli kolme kertaa varastetun tavaran arvo ja rikoksen uhrille tuli maksaa varastetun tavaran arvo. Lisäksi tuli suorittaa häpeärangaistus. Alunperin kirkollisena rangaistuksena pidetystä häpeärangaistuksesta oli muotoutunut rangaistus, joka tuli antaa automaattisesti varkaustapauksissa.¹²⁴ Oulussa ei kukaan varkaista jäänyt ilman häpeärangaistusta. Koska ihmisillä ei ollut varaa maksaa heille määrättyjä sakkoja, heidän tuli sovittaa tuomio ruumiinrangais-

---

¹²¹ Sundin 1992, s. 137-140.

¹²² Luukko 1945, s. 356.

¹²³ Oulun RO:n tuomiokirja 31.8. 1698, 155.

¹²⁴ Juva 1955; s. 132.

tuksena.¹²⁵ Miehet suorittivat sen kujanjuoksulla, joka yleistyi rangaistuksena 1600-luvun loppupuolella.¹²⁶ Naisille määrättiin piiskarangaistus, joka toteutettiin julkisella paikalla, yleensä raastuvan oven edessä.

Miksi varkaustuomiot olivat lähes aina lievempiä kuin mitä laki määräsi? Tärkeimpänä syynä tähän on kuningatar Kristiinan julistama rangaistusjärjestys vuodelta 1653, jonka mukaan kuolemantuomio voitiin julistaa, jos varastetun tavaran arvo ylitti 60 hopeataalaria. Lisäksi hovioikeus ei enää käsitellyt tavallisia ja vähäpätöisempiä varkaustapauksia.¹²⁷ Vaasassa, Helsingissä ja Raumalla ei 1690-luvulla yhdessäkään varkaustapauksessa annettu kuolemantuomiota.¹²⁸ Tuomiot olivat lieventyneet jo paljon ennen nälkävuosia. Varkauksista ei siis saanut lievennyksiä nälkävuosien aikaan, vaikka se olisi saattanut olla inhimillistä.

Jonkin verran ihmisiä tuomittiin näpistyksestä (snatteri). Ero näpistyksen ja varkauden välillä riippui enemmänkin tekijän iästä kuin varastetun tavaran määrästä tai arvosta. Kaikissa tapauksissa syytetty oli nuori ja tuomio oli joko jalkapuurangaistus tai piiskarangaistus.¹²⁹ Mielenkiintoista on se, että jalkapuurangaistusta on pidetty järjestysrangaistuksena, johon ei liittynyt rikollisuuden leimaa.¹³⁰ Mutta vaikka Pertti Pertinpoika varasti leipää, juustoa, lihaa ja makkaroita ja syyllistyi nimenomaan rikollisuuden leimaa kantaneeseen tekoon, hän sai tuomiokseen vain jalkapuurangaistuksen.¹³¹

Muissa rikoksissa sakkojen suuruus oli yleensä vakio. Väkivaltarikoksissa sakon suuruus oli tarkoin määritelty ruumiinvammojen mukaan. Talous- ja siveellisyysrikoksissa oli kiinteät summat. Laittomasta kaupasta tuli aina 40 markan sakot. Siveellisyysrikoksissa molempien salavuoteustapausten tuomio oli lievempi kuin mitä laissa oli

---

¹²⁵ Aikaisemmin on pohdittu, mitä sanonta ”plikta med kråppen” tarkoittaa. Lempiäinen 1963, s. 371. Lempiäisen mukaan termi tarkoitti sitä, että sakot muutettiin työksi, eikä ruumiinrangaistukseksi. Tämä ei pidä mielestäni millään muotoa paikkaansa. Ensinnäkin Oulussa suurimmassa osassa varkauksista tuomittiin varainpuutteessa ”plikta med kroppen”. Kuitenkin katsottaessa esimerkiksi tuomiokirjojen vuoden loppuun merkittävät sakkoluettelot, havaitaan, että ”plikta med kroppen” suoritettiin kujanjuoksuina tai piiskarangaistuksina. Lisäksi on olemassa aiemmin mainittu tapaus, jossa Heikki Binder halusi korvata vahingon työnteolla.

¹²⁶ Jarrick - Söderberg 1994, s.67.

¹²⁷ Thunander 1993, s. 117.

¹²⁸ ES 1241, ES 1396, ES 1467.

¹²⁹ Oulun RO:n tuomiokirja 26.9. 1696, 218-220; 14.10. 1696, 221; 19.4. 1697.

¹³⁰ Juva 1955, s. 132.

¹³¹ Oulun RO:n tuomiokirja 14.10. 1696, 221. Pertti oli vain seitsenvuotias.

määrätty. Ensimmäisessä tapauksessa tuomittiin vain mies sakkoihin, toisessa nainen sai lievän sakkotuomion, joka muutettiin varojen puutteessa ruumiinrangaistukseksi.¹³² Poissaolo- ja tottelemattomuusrikoksissa laki ja käytäntö oli sama.

Rangaistuksilla haluttiin näyttää muille yhteisön jäsenille, kuinka käy, jos rikkoo lakia. Tästä syystä rangaistiin julkisesti ja kollektiivisesti. Esimerkiksi kujanjuoksurangaistuksen toimeenpanijat näkivät ja tunsivat konkreettisesti mitä ruumiinrangaistus oli lyödessään kepillä rikoksen tehnyttä. Katsojille eli yhteisön jäsenille julkinen rangaistus toimi pelotteena.¹³³ Tämä ei kuitenkaan näytä tehonneen, sillä varkauksia tehtiin paljon, vaikka mahdolliset seuraukset olivat varmasti tiedossa. Ruumiinrangaistukset, varsinkin kujanjuoksut, olivat fyysisesti raskaita.

Vankeuteen tuomittiin suoraan vain kerran. Muuten vankeustuomio tuli sovituksena siitä, ettei kyennyt maksamaan sakkoja. Tällaisia rikoksia olivat mm. irtolaisten majoittaminen, laiton panttaaminen, poissaolot ja muut vähäisemmät rikokset. Kahdesta ensin mainitusta rikoslajista annettiin isot sakot, 40 markkaa, mutta niitä ei korvattu varain puutteessa ruumiinrangaistuksella kuten varkaustapauksissa. Se, että sai vankeustuomion ei johtunut sakon suuruudesta vaan rikoksen lajista. Jotain ihmisten maksukyvyttömyydestä kertoo myös se, että mitättömän pieniäkään sakkoja ei aina kyetty maksamaan vaan jouduttiin tai haluttiin sovittaa tuomio vankilassa.¹³⁴

Kuolemantuomio langetettiin kolmessa rikostapauksessa. Näissä rikoksissa, kaksi varkautta ja yksi eläimeensekaantuminen, tuomioiden perusteet olivat kiistattomat. Varkauksista toisessa köyhä porvarinpoika, Tuomas Wuoppola, varasti porvari Jooseppi Sakarinpojalta vaatteita 535 kuparitaalarin edestä. Jo pelkästään varastetun tavaran arvo oli niin suuri, että kuolemantuomio oli täysin perusteltavissa oleva rangaistus.¹³⁵ Sen lisäksi Tuomas oli ryöstön yhteydessä vahingossa syyttänyt tulipalon. Häntä ei suoranaisesti syytetty tuhopoltosta, mikä lain mukaan oli hyvin ankara rikos, mutta tulipalon syttyminen varkauden yhteydessä lisäsi rikoksen vakavuutta. Tulipalo pie-

---

¹³² Oulun RO:n tuomiokirja 13.3. 1695; 11.8. 1697.

¹³³ Vilkuna 1996, s.102.

¹³⁴ Oulun RO:n tuomiokirja 27.4. 1695, ; 12.4. 1697, 81; 20.6. 1698, 115.

¹³⁵ Thunander 1993, s.121. Kun varastetun tavaran arvo ylitti 60 hopeataalaria, niin varas tuli vuoden 1653 rangaistusjärjestyksen mukaan tuomita kuolemaan.

nessä, ahtaassa puukaupungissa oli aina vaarallinen tilanne, joten ihmisten huolestuminen ja Tuomaan ankara nuhteleva oli ymmärrettävää.¹³⁶

Toisessa varkaustapauksessa syytettynä oli nuori renki Antti Kempä. Hänen tapauksensa käsitellään tarkemmin luvussa 6.3. Kempä oli varastanut niin monta kertaa, ettei oikeudella ollut muuta mahdollisuutta kuin langettaa kuolemantuomio.¹³⁷ Hovioikeus armahti molemmat kuolemaantuomitut, mutta Tuomas Wuoppolaa armahdus ei enää auttanut, sillä hän menehtyi vankilassa odottaessaan hovioikeuden päätöstä. Kempän tuomio muutettiin kujanjuoksuksi, sakoiksi ja vankeusrangaistukseksi.¹³⁸ Kolmas kuolemantuomio annettiin Pertti Antinpojalle, jonka sodomioikeudenkäynti käsiteltiin luvussa 2.

5. Yhteisön selviytymisstrategiat

5.1. Välttämättömimmän turvaaminen

Kaupungin johto, pormestari ja raati, olivat olleet varuillaan mahdollisten katojen varalta jo pidemmän aikaa. Edellistalven kokemusten perusteella pormestari oli keväällä 1695 tehnyt ehdotuksia, joilla turvattaisiin kaupunkilaisten viljan saanti. Yhtenä tärkeimmistä ehdotuksista oli, että pyydetäisiin maaherralta lupa myydä kruununviljaa, jota oli jäänyt satamaan odottamaan jäiden lähtöä. Tarkoituksena oli, että porvaristo olisi saanut lunastaa viljaa kolmen hopeataalerin hintaan tynnyriltä.¹³⁹ Nähtävästi haluttiin kuitenkin vielä katsoa millaiseksi syksyn sato muodostuisi, sillä kesän kuluessa asian eteen ei tehty mitään.

Syksyn sadosta muodostui täysin katastrofaalinen Oulun seudulla. Tässä tilanteessa maaherra Johan Ehrensköld ehdotti, että kaupungin köyhä porvaristo (fattiga borgerskap) saisi lunastaa itselleen kaupungissa yhä olevan kruunun viljalastin.¹⁴⁰ Vieläkään ei tapahtunut mitään konkreettista. Vuoden lopussa alettiin maaherran käskystä tutkia

---

¹³⁶ Oulun RO:n tuomiokirja 1.3. 1697, 50-55.

¹³⁷ Oulun RO:n tuomiokirja 13.1. 1697; 12.4 1697; 1. 9. 1697; Thunander 1993, s. 121.

¹³⁸ LT 1319; 9215, 1247.

¹³⁹ Oulun RO:n tuomiokirja 4.5. 1695, 136.

¹⁴⁰ Oulun RO:n tuomiokirja 14.9. 1695, 270.

porvariston viljavarastoja ja kiellettiin viemästä viljaa kaupungista pois ennen kuin kaupungin asukkaat olivat saaneet viljaa tarvitsemansa määrän. Viljaa löytyi joiltakin porvareilta huomattaviakin määriä ja heidät velvoitettiin myymään kaupungin köyhälle porvaristolle noin puolet varastoistaan.¹⁴¹ Näin voidaan päätellä, että katovuosien alkuvaiheessa sekä kaupungin johdolla että esivallalla oli selkeät pyrkimykset huolehtia kaikkien alamaistensa hyvinvoinnista.

Aikainen syksyn tulo pakotti viljan hankinnassa nopeisiin ratkaisuihin myös kaupungin omien asukkaiden taholta. Viljan tuonti Ouluun ei kuitenkaan kauttaaltaan onnistunut, sillä loppusyksystä oululainen Taneli Pilkars joutui aluksensa kanssa haaksirikoon. Onnettomuudessa menehtyi kaikkiaan viisi miestä ja viljaa upposi meren syvyysiin yli tuhat tynnyriä.¹⁴² Todennäköisesti viljalasti ei ollut tarkoitettu kaupunkilaisille vaan lähiseudun asukkaille. Toisaalta huonot olosuhteet olivat myös ”hyödyksi” oululaisille. Syksyllä 1695 kauppias Johan Bonelius oli tuomassa viljaa Tukholmasta Tornioon. Hän joutui huonon sään ja meren jäätyamisen takia jäämään Ouluun.¹⁴³ Kuukausia kestäneiden perusteellisten selvittelyjen jälkeen oululaiset saivat pitää tämän ylimääräisen, ja alunperin heille kuulumattoman, viljalastin. Hyöty ei lie-
nee ollut tarpeeksi riittävä tai siitä eivät kaikki päässeet nauttimaan, sillä jo seuraavalla viikolla viisi porvaria anoi matkustuslupaa lähikaupunkeihin, joista he olettivat voivansa ostaa viljaa. Samoin seuraavalla viikolla neljä porvaria anoi vastaavaa lupaa. Viljasta oli kova puute jo alkuvuonna 1696 ja sitä näyttää olleen vielä myytäväksi asti lähikaupungeissa. Missä määrin ja mihin hintaan viljaa tuolloin ostettiin, ei ole tiedossa.¹⁴⁴

Matkustuslupia viljan hankintaa varten myönnettiin vielä alkukesästä 1696, mutta siten lupia ei joko haettu tai ei tarvittu jokaikisen matkustuksen yhteydessä.¹⁴⁵ Viljan tarve oli suuri, sillä syksyn 1696 sato oli Oulun seudulla melkein yhtä huono kuin edellisvuotenakin. Kaupungin väkiluku¹⁴⁶ ei kuitenkaan ollut vielä vähentynyt huo-

---

¹⁴¹ Oulun RO:n tuomiokirja 2.11. 1695, 272; 18.12. 1697, 317.

¹⁴² Mäntylä 1988, s. 30. Oulun seutu oli meren seudulta karikkoista, joten merenkulku Oulusta pois ja takaisin oli normaalia vaikeampaa.

¹⁴³ Oulun RO:n tuomiokirja 25.2. 1696, 26-36.

¹⁴⁴ Oulun RO:n tuomiokirja 29.2. 1696, 42; 9.3. 1696, 64.

¹⁴⁵ Oulun RO:n tuomiokirja 11.5. 1696, 139.

¹⁴⁶ Henkiveroa maksaneiden lukumäärä.

mattavasti. Konkreettinen osoitus siitä, että heikommassa asemassa olevia koetettiin tukea ilmeni siinä, että kruunu lähetti viljaa kaupunkiin loppukesästä 1696. Viljaa sai ostaa maksua vastaan, mutta etuoikeus annettiin köyhälle porvaristolle, joka sai ostaa tarvitsemansa määrän.¹⁴⁷ Avustuserä oli kuitenkin aivan riittämätön verrattuna tarpeeseen.

Osa Oulun porvaristosta oli kuitenkin onnistunut hankkimaan syksyllä viljaa sen veran, että yleisen raastuvankokouksen päätöksellä marraskuussa 1696 heidät velvoitettiin myymään ruista ja ohraa kohtuulliseen hintaan entisestään köyhtyneille kaupunkilaisille. Tämän lisäksi pormestari ja raati esittivät pyynnön, että viljaa riittäisi myytäväksi hieman myös torniolaisille ja muillekin (”andra främmande”).¹⁴⁸ Mielenkiintoista tässä on se, että tämä on ainoa kerta, kun raati pyrki omalta osaltaan avustamaan myös toisen kaupungin nälkäänäkeviä. Kyseessä saattoi tietenkin olla jonkinlainen kompensatio, sillä edellistalvenahan oululaiset saivat torniolaisille kuuluneen viljalastin jaettavakseen keskuudessaan. Yhtä lailla tällä pyynnöllä kaupungin johto on voinut pyrkiä ennaltaehkäisemään kerjäläisten vaeltamista Ouluun, mikä oli juuri loppuvuodesta 1696 alkanut lisääntyä huomattavasti.

Tämän jälkeen ei kruunulta näytä tulleen oululaisille minkäänlaisia virallisia avustuslähetyskirjeitä. Maaherra kylläkin lähetti avunpyyntöjä pitkin talvea 1697, mutta on hie- man epäselvää menivätkö avunpyynnöt perille saakka. Ainakaan vastauksia niihin ei saatu.¹⁴⁹ Kruunu pystyi, maaherran lähetettyä jälleen kerran avustuskirjeen loppukeväästä, lähettämään viljaa vasta jäiden lähdettyä, mutta Ouluun tarkoitettu kruunun viljalasti jäi kesäkuussa 1697 Raahen.¹⁵⁰ Lopulta maaviskaali antoi luvan raahelaisille purkaa viljalasti.¹⁵¹

---

¹⁴⁷ Oulun RO:n tuomiokirja 5.8. 1696, 180.

¹⁴⁸ Oulun RO:n tuomiokirja 28.11. 1696, 236. Kyseinen raastuvan kokous on ollut varsin merkittävä kokous, jossa päätettiin edellisen asian lisäksi muiden muassa köyhäinhuoneen rakentamisesta ja lääkärin hankkimisesta (kts. 5.4). Tornion historiassa, Mäntylä 1971, ei ole mitään mainintoja siitä, että torniolaiset olisivat saaneet oululaisilta viljaa.

¹⁴⁹ Mäntylä 1988, s. 43-44.

¹⁵⁰ Toivanen 1990, 836-837. Laivuri toi laivan Raahan satamaan. Hän ei suostunut jatkamaan matkaa Ouluun saakka, koska saatavilla ei ollut tarpeeksi pätevää perämiestä, joka olisi tuntenut Oulun väylän

¹⁵¹ Toivanen 1990, s.837.

5.2. Kaupankäynnin ja muiden sivuelinkeinojen harjoittaminen Oulussa kriisiaikana

Kaupungin oma porvaristo joutui siis entistä enemmän kantamaan vastuun oululaisten viljantuonnista. Kaupankäynnille ja merenkululle oli kuitenkin sekä luonnonolosuhteista että kruunun merkantilistisesta politiikastakin johtuvia esteitä. Vuonna 1696 kaupankäyntiä rasitti entisestään kruunun määräämä kaksinkertainen kauppataksa.¹⁵² Kruunu pyrki näin kompensoimaan edellisvuosilta jääneet verorästit. Koska verohelpotuksia ei valituksista huolimatta myönnetty useat porvarit joutuivat panttaamaan omaisuuttaan selvitäkseen velvoitteistaan.¹⁵³

Seuraavana talvena oululaiset porvarit kävivät kauppaa niin lähiseudun kaupungeissa kuin Tallinnassakin asti. Jälkimmäisestä ovat todisteina useiden oululaisten porvareiden velkaantumiset tallinnalaisille kauppiaille nälkävuosien aikana. Velkoja perittiin takaisin oikeudessa vuosia tapahtumien jälkeen.¹⁵⁴ Lähiseudulla käytiin kauppaa pahimpaan aikaan ainakin Kajaanissa ja Pudasjärvellä, jossa oululaisia porvareita oli ollut harjoittamassa laitonta kauppaa. Kun asiaa käsiteltiin Iin talvikäräjillä niin paikan päälle saapuivat myös Oulun merkittävimmät porvarit, jotka vaativat rangaistuksia näille ”pikkuporvareille”. Syynä tähän oli pelko siitä, että suurkauppiaille velkaa olleet talonpojat olisivat myyneet tuotteitaan laittomasti. Syytettyinä olleet porvarit puolustivat tekojaan sillä, että samalla tavalla suurkauppiaatkin toimivat. Tämän lisäksi tiedetään oululaisten käyneen niin sanottua lohipatakauppaa Kemi- ja Iijoen suulla.¹⁵⁵ Karjalaiskauppa, jolla oli pitkät perinteet Oulussa, haluttiin vuonna 1697 siirtää myöhemmäksi, koska Oulun porvaristo oli, rahvaan valitusten mukaan, Tukholmassa kaupanteossa.¹⁵⁶

Merenkulun harjoittamista haittasivat edellämainitun kauppataksan lisäksi myös muut taloudelliset rasitteet. Pohjanmaan porvarit kokivat Tukholmalaisien kohtelevan heitä

---

¹⁵² Oulun RO:n tuomiokirja 22.8. 1696, 201. Kyseinen maksu tuli suorittaa sekä kevät että syksypuurjehduksilta.

¹⁵³ Virkkunen 1953, 592.

¹⁵⁴ Virkkunen 1953, s. 170.

¹⁵⁵ Virrankoski 1973, s. 391.

¹⁵⁶ Qvist 1909, s. 124.

niin kaltoin satamamaksujen suhteen, että kaupungit yhdessä tuumin valittivat kruunulle. Kruunu puuttui asiaan ja korjasi vääryydet.¹⁵⁷

Kato vaikutti myös karjatalouteen, sillä kylmä ilmasto vähensi heinäsatoa¹⁵⁸ Tämän lisäksi erityisesti Pohjois-Pohjanmaalla tilannetta hankaloitti karjaan levinnyt pernarutto, joka oli alkanut vähentää karjamääriä jo ennen nälkävuosia.¹⁵⁹ Silti karjaa oli varakkaimmilla oululaisilla pahimpaan aikaankin. Kaikilla ihmisillä ei siis näytä olleen tarvetta teurastukseen.¹⁶⁰ Varakkaimpien tervaporvareiden tilanne oli tässä suhteessa parempi kuin esimerkiksi Etelä-Suomen talonpoikien, jotka olivat eräillä paikkakunnilla joutuneet teurastamaan kaiken karjansa jo alkuvuodesta 1696.¹⁶¹

Oulun seutu oli perinteisesti hyvää kalastusaluetta. Olisi luullut, että kalastus, joka ei ollut niin riippuvainen sääolosuhteiden äkillisistä muutoksista, olisi korvannut edes osittain viljanmenetykset. Näin ei kuitenkaan tapahtunut. Kesä 1696 oli hyvin sateinen. Oulujoki tulvi, ja tämä haittasi erityisesti lohenpyyntiä, koska ei voitu rakentaa patoja.¹⁶² Patokalastus oli käytännössä ainoa keino kalastaa tehokkaasti. Seuraavana vuonna olosuhteet olivat paremmat kalastukselle, mutta ihmiset olivat kenties jo niin huonossa kunnossa, etteivät he jaksaneet lähteä raskaille kalastusmatkoille. Ainakaan kruunun tai kaupunkilaisten omasta aloitteesta ei näytetä suosivan kalastusta katoajan korvaavana elintarvikkeena.¹⁶³

---

¹⁵⁷ Virkkunen 1951, s. 260. Sen lisäksi, että satamamaksut olivat kohtuuttomia, oululaiset joutuivat omasta mielestään poistumaan liian kiireellä Tukholmasta pois, ettei ehtinyt lastaamaan kunnolla alusta.

¹⁵⁸ Muroma 1991, s. 14.

¹⁵⁹ Jutikkala 1982, s. 206.

¹⁶⁰ Brenner 1963, s.27-30. Perukirjoitusten mukaan esimerkiksi Jaakko Jälillä oli kuollessaan kesällä 1697 kaksi hevosta, kaksi lehmää, kolme lammasta ja kaksi uuhia.

¹⁶¹ Jutikkala 1951, s. 122.

¹⁶² Virrankoski 1973, s. 218.

¹⁶³ Varsinkin 1860-luvun katovuosina valtion rooli kaikenlaisen korvikeravinnon suosimiseen on hyvin merkittävä.

5.3. Kontrolli

Perinteisesti tuomioistuinten tehtävänä oli valvoa, että yhteisössä noudatettiin lakeja. Virallisen kontrollin valvojina kaupungissa olivat erilaiset virkamiehet. Siinä missä tuomioistuimet edustivat virallista kontrollijärjestelmää niin perhe- ja naapuriverkostot muodostivat yhteisön oman sosiaalisen kontrollijärjestelmän. Näiden kontrollijärjestelmien välimuotona on pidetty kirkkoa ja koulua. Varsinkin kirkko puolimuodollista kontrollia edustavana instituutiona vaikutti yhteisössä tehokkaasti.¹⁶⁴ Tässä tutkimuksessa keskitytään kuitenkin pelkästään viralliseen ja yhteisön omaan sosiaaliseen kontrolliin.

5.3. 1. Virallinen kontrolli

Vartiointi oli yksi tyypillisimmistä virallisen kontrollin toimintamuodoista. Kaupungeilla oli oma vartiojärjestelmänsä. Yleensä kaksi porvaria kiersi kaupunkia, joskus ase-in, joskus ilman. Markkinoiden aikaan ja varkaiden varalta vartiointia lisättiin. Vartiointi oli kaupunkilaisten yhteinen velvollisuus. Laiminlyönyttä rangaistiin 40 markan sakolla.¹⁶⁵

Oulussa vartiointiin kiinnitettiin toden teolla huomioita kesällä 1696, kun Iijoen vankilasta oli karannut miesjoukko, jonka huhuttiin majoittuneen kaupungin läheisyyteen. He olivat uhanneet polttaa koko kaupungin, mikä otettiin sen verran todesta, että aluksi asetettiin vartio kiertämään ympäri kaupunkia.¹⁶⁶ Vartiointi ei näytä yksistään riittäneen, koska muutama päivä myöhemmin palkattiin kolme kaupunkilaista häätämään pois tämä Erkki Haran johtama varasjoukko.¹⁶⁷

On epäselvää, miten vartiointissa onnistuttiin. Kaksi viikkoa myöhemmin vartiointia kaupungilla lisättiin. Nyt siihen osallistui kymmenen miestä, jotka varustettiin sotakir-

---

¹⁶⁴ Österberg 1991, s. 84.

¹⁶⁵ Virkkunen 1953, s. 148. Oulussa ei suurten nälkävuosien ajalta ilmennyt yhtään laiminlyöntiä.

¹⁶⁶ Oulun RO:n tuomiokirja 13.6. 1696, 153.

¹⁶⁷ Oulun RO:n tuomiokirja 17.6. 1696, 161.

veillä ja musketeilla. Vartio asetettiin ”varkaiden takia”. Mitä luultavammin kyse oli samaisesta varasjoukosta. Ainakaan yhtään ilmoitusta varkaudesta ei koko kesänä Oulussa tehty.

Varkauksien määrä kasvoi sen sijaan joulukuusta 1696 tammikuuhun 1698. Samalta ajanjaksolta ei kuitenkaan ole tietoa minkäänlaisesta vartioinnista tai edes yrityksistä sen organisoimiseksi. Jos kaupunkilaisilta olisi löytynyt resursseja vartiointiin, niin varkauksien määrät olisivat olleet varmasti pienemmät. Sen voi päätellä jo siitä, missä ja miten varkaudet tehtiin. Kaikki varkaudet tehtiin joko keskellä tiiviistä kaupunkiyhteisöä hämärän aikaan tai sitten kaupungin laitamailla tai ulkopuolella olevista vilja-aitoista.¹⁶⁸ Useimmiten varkaus tehtiin jonkun kotona yöaikaan keskellä kaupunkia. Toisinaan omistajan nukkuessa, mutta yleensä hänen poissaollessaan. Kauempana olevista vilja-aitoista ja riihistä varastettiin kaikkiaan viisi kertaa.

Varkauksien suuri määrä heijastaa täten kaupungin sekasortoista tilaa. Ei kyetty järjestämään tarvittavaa vartiointia, vaikka tarvetta olisi ollut. Yhteisöllä oli kuitenkin käytettävissä ainakin yksi keino ehkäistä varkauksien lisääntymistä.

Kaupunginpalvelijan toimenkuva oli hyvin laaja. Hänen tehtäviään olivat mm. haasteiden vienti, ulosottojen toimittaminen, erinäisten verojen ja maksujen kerääminen, vartiointi ja irtolaisvalvonta.¹⁶⁹ Kaupunginpalvelijoita oli Oulussa vuonna 1695 kaksi, mutta seuraavana vuonna heidän lukumääränsä kasvoi kolmeen.¹⁷⁰ Lisäys näyttää johtuneen vartioinnin ja siihen liittyvien työtehtävien määrän kasvusta.

Kaupunginpalvelijoiden työ nälkävuosien aikaan oli varsin yksipuolista. Lähes joka kerta, kun kaupunginpalvelija mainitaan, on kyseessä tavalla tai toisella rikokseen liittyvä asia. Tämä antaa kuitenkin hieman väärän kuvan heidän toimistaan, sillä mo-

---

¹⁶⁸ Ylivoimaisesti eniten varkauksia tehtiin talvisin ja kevättalvella. Täten hämärä aika kattoi suurimman osan vuorokaudesta, myös iltpäivät ja alkuillat. Kaupungin ulkopuolella olevista paikoista Plaatan-saari oli kaikkein suosituin varkauksien kohde.

¹⁶⁹ Halila 1942, s.199.

¹⁷⁰ Tuomiokirjoissa mainitaan kaupunginpalvelijat Juhani Tapaninpoika (1695-1697) , Juhani Hannunpoika (1696-1697) , Pietari Laurinpoika (1696) , Heikki Heikinpoika (1698). Lisäksi tiedetään, että vuonna 1695 oli, ainakin tilapäisesti toinenkin kaupunginpalvelija, Oulun RO:n tuomiokirja 28.8. 1695, 257.

nia työtehtäviä ei ole kirjattu ylös. Ei ole esimerkiksi tietoa siitä, kuinka kaupunginpalvelija suurten nälkävuosien ajalta toimi köyhien ja sairaiden tarkkailussa, mikä oli yksi hänen lukuisista tehtävistään.¹⁷¹ Tehtävä lienee käytännössä ollut mahdoton, kun verrataan kuolleisuuslukuja ja sairastavuutta kaupungissa kaupunginpalvelijoiden lukumäärään ja tehtäviin.

Kaikesta huolimatta vartiointi tuotti tulosta. Viidessä omaisuusrikoksessa palvelija oli joko ottamassa varasta kiinni itse teossa¹⁷² tai etsimässä varastettua tavaraa. Pormestari yleensä määräsi hänet jälkimmäiseen tehtävään.¹⁷³ Oulussa porvareiden suorittama vartiointi korvattiin, syystä tai toisesta, kaupunginpalvelijoiden suorittamalla vartiointilla. Vaikka se ei ollut tehokasta, muunlaisista vaihtoehdoista ei ole mainintoja.

Vartiointiin ja yleisen järjestyksen ylläpitoon liittyvät muutkin rikostapaukset, joissa kaupunginpalvelijat olivat mukana. Mielenkiintoinen tapaus sattui keväällä 1695, kun kaksi naista tappeli toisen kotona pääsiäismaanantaina. Asian toi oikeuden tietoon kaupunginpalvelija Juhani Tapaninpoika, joka oli kuullut kadulle saakka naisten tappelevan. Naiset tuskin itse olisivat asiaa oikeuteen saakka vieneet, sillä tapaus sattui pääsiäispyhien aikaan. Näin ollen naiset saivat 40 markan sakot pääsiäisrauhan rikkomisesta pahoinpitelystä tuomittujen sakkojen lisäksi.¹⁷⁴ Täten kaupunginpalvelija vahti myös kirkkorauhan noudattamista yhteisössä.

Kaupunginpalvelijat olivat virkamiehiä, jotka työnsä puolesta joutuivat suorittamaan lähes pelkästään ikäviä tehtäviä.¹⁷⁵ Oulussa kaupunginpalvelijat joutuivat väkivallan uhriksi kerran. Pormestari oli lähettänyt heidät torille rauhoittamaan kadulla riehunutta porvaria, Markku Tinkeä. Tinke ei kehoituksista huolimatta rauhoittunut eikä lähtenyt kotiinsa vaan hyökkäsi palvelijoiden kimppuun. Mielenkiintoiseksi tapauksen tekee se, että Tinke ei saanut pahoinpitelysakkojen lisäksi erikseen tuomiota siitä, että oli käynyt kruunun virkamiesten kimppuun.¹⁷⁶

---

¹⁷¹ Karonen 1995, s. 165.

¹⁷² Oulun RO:n tuomiokirja 14.11. 1698, 227.

¹⁷³ Oulun RO:n tuomiokirja 29.1. 1697, 16-21; 5.5. 1697, 94-95.

¹⁷⁴ Oulun RO:n tuomiokirja 25.4. 1695, 94.

¹⁷⁵ Karonen 1995, s. 95.

¹⁷⁶ Oulun RO:n tuomiokirja 28.8. 1695, 257.

Virallisen kontrollin alaisia olivat myös kerjäläiset. Heidän varsinaisesta valvonnastaan ei kuitenkaan ole tietoa. Kerjäläisten kotipaikkakunnista tiedetään jonkin verran haudattujen luettelon perusteella. Vajaassa puolessa tapauksista (50/112) ei kerjäläisen kotipaikkaa tiedetä.¹⁷⁷

Oulun omat kerjäläiset (26) tunnettiin nimeltä. Kun kaupungissa kuoli 112 kerjäläistä, 86 oli muualta kotoisin. Luettelon perusteella kerjäläisistä suurin osa oli lähtöisin lähikunnista. Kaukaa pohjoisesta tai Kainuusta päätyi vain muutama kerjäläinen kaupunkiin. Muualta tulleiden kerjäläisten hautaamiset loppuvat syksyllä 1697 kokonaan,¹⁷⁸ mikä tarkoittaa sitä, että vuoden 1697 sadosta ja avustuseristä riitti viljaa heikko-osasimmillekin. Ei ollut tarvetta lähteä kerjuulle muualle. Kontrollin tehostuminen ei näytä olleen kerjäläisten vaelluksen tyrehtymisen syynä, mikäli on tuomiokirjoihin luottaminen. Niissä ei mainita kerjäläisiä suurena ongelmana edes pahimpaan aikaan keväällä 1697. Eikä myöskään sitä, että heidän suhteensa olisi päätetty tehdä mitään erityisiä toimenpiteitä.

Se miten kerjäläiset pääsivät kaupunkiin on hieman epäselvää. Lain mukaan kaupunkiin ei olisi saanut päästää ilman lupaa ketään ihmistä, varsinkaan kerjäämään. Kerjuun suhteen oli voimassa vielä vuoden 1642 kerjuusääntö, joka uudistettiin vasta vuoden 1698 loppupuolella. Kuten monessa muussakin tapauksessa suurten nälkävuosien aikana laki ja käytäntö vaihtelivat melkoisesti. Täten on jokseenkin luonnollista, ettei kaupunkilaisilla riittänyt voimavaroja kerjäläisten hätistelemiseen pahimpina aikoina.¹⁷⁹

---

¹⁷⁷ Voidaan vain spekuloida mistä nämä tuntemattomat kerjäläiset ovat kotoisin. Todennäköisesti suurin osa heistä oli tullut kaukaa, sillä lähiseudun kerjäläiset olisivat luultavasti tunteneet omilta seudulta kotoisin olevat.

¹⁷⁸ Tämän jälkeen Oulussa ei haudata enää yhtään muualta tullutta kerjäläistä vuoden 1697 loppupuolella eikä vuoden 1698 aikana. Muutenkin kuolleisuus näyttää syksyllä 1697 vähenevän huomattavasti. Haudattujen luettelo 55652.

¹⁷⁹ Kerjäläiset saapuvat Ouluun keskitalvella 1697 ja ovat kaupungissa syksyyn 1697 saakka, mikä ajanjakso näyttää olleen kaikkein kriittisin kaikessa suhteessa Oulussa.

5.3.2. Yhteisön oma sosiaalinen kontrolli

Virallinen kontrolli liittyi suoranaisesti viralliseen lakiin ja moraaliin. Yhteisön oma sosiaalinen kontrolli sen sijaan ulottui laajemmallekin. Siihen liitettiin myös sovittelut ja epäviralliset sanktiot. Niitä ei hoidettu oikeuden edessä. Ne liittyivät kiinteästi kansan keskuudessa vallitseviin normeihin ja käsityksiin.¹⁸⁰ Kaupungeissa sovittelu lienee kuitenkin ollut vähäisempää kuin maaseudulla, sillä raastuvanoikeus kokoontui siksi tiuhaan, että asian saattoi tuoda oikeuden tietoon välittömästi. Maaseudulla käräjien välille jäi parhaimmillaan useita kuukausia aikaa sopia erimielisyydet.

Yhteisön omatoimisen kontrollin taustalla olivat ennen muuta aikakauden uskonnolliset vaikuttimet. Koska pelko Jumalan vihasta oli iskostunut kansaan syvästi, ei ollut yhdentekevää millaista elämää ihmiset yhteisössä elivät. Normeista selkeästi poikkeavaa käyttäytymistä tarkkailtiin, sillä sen mukana tuomat mahdolliset väkivallan teot, murhat ja itsemurhat koskettivat yhteisössä kaikkia jäseniä Jumalan vihan muodossa.¹⁸¹ Rikos oli jo itsessään syntiä ja vielä pahemmaksi tilanteen teki, jos rikos jäi sovittamattomaksi.¹⁸² Tämä selittää sen, että Oulussakin varsin monessa varkaustapauksessa varkauden kohteeksi joutunut sai muiden ihmisten valppauden johdosta hyvin pian tietoonsa varkauden tekijän. Kun kyseessä oli törkeä rikos, niin pelko Jumalan vihasta oli sitäkin suurempi.¹⁸³ Oli koko yhteisön edun mukaista, että tekijä joutui teostaan tuomiolle ja tuomittavaksi. Mielestäni tämä kumoo käsitykset, joiden mukaan ihmiset eivät halunneet tuoda varasta oikeuden eteen, koska tiedettiin tuomion ankaruus.¹⁸⁴

Oulussa yhteisön sosiaalinen kontrolli oli sangen tehokasta varkaustapauksissa. On kuitenkin ongelmallista osoittaa, että varkaudet olisivat selvinneet nimenomaan muiden ihmisten valppauden johdosta. Tuomiokirjoissa mainittiin harvemmin mistä rikoksen uhri sai varkaan tietoonsa. Harvoin kuitenkaan tekijä jäi kiinni itse teossa.

---

¹⁸⁰ Liliequist 1992, s. 19.

¹⁸¹ Vilkuna 1996 s. 245.

¹⁸² Juva 1979, s.318.

¹⁸³ Karonen 1997, 249.

¹⁸⁴ Sundin 1992, s.

Yhteisössä kaikki tunsivat toisensa, joten tieto kulki nopeasti. Esimerkiksi, jos jollain yhteisöön kuuluvalla ihmisellä oli yhtäkkiä hallussaan huomattavia määriä viljaa tai arvoesineitä, niin hänellä oli vaikeuksia piilotella niitä pienessä, suljetussa yhteisössä. Vielä vaikeampaa oli kaupitella varastettua tavaraa.

Tuomiokirjoista ei löydy montakaan tapausta, joissa esimerkiksi naapurit olisivat tarkkailleet toistensa tekemisiä. Mutta kaikki tunsivat toisensa. Muiden rikosten suhteen tarkkailu on saattanut olla vähäisempää ja sosiaaliset normit löyhempiä.¹⁸⁵ Ainakin siveellisyysrikoksista syyttämiset puuttuvat liki tyystin aikakaudelta.¹⁸⁶ Oikeudenhoidossa ei ollut niin paljon katkoksia, että se selittäisi yhteisön oman kontrollin vähyden.

Joitakin tapauksia sosiaalisen kontrollin osalta kuitenkin ilmeni. Ehkä tyypillinenkin tapaus sattui tammikuussa 1697. Tuolloin olivat veljekset Pietari ja Tapani Keukonen poistuneet kaupungista Kempeleelle kaupantekoon. Tänä aikana varas oli vienyt Pietarin kirstusta, hänen omien sanojensa mukaan, ”kaiken minkä hän omisti”. Syyllistä etsittäessä ilmaantui useita todistajia, jotka väittivät Tapanin vaimon Annan varastaneen Pietarin tavarat. Syyttäjinä olivat muiden muassa Annan anoppi ja perheen piika. Annaa ei saatu teosta tuomiolle, mutta hänen moititaan olleen humalassa ja ostellen paljon tupakkaa.¹⁸⁷ Kyseessä saattoi olla pikemminkin ongelmia perheenjäsenten välisissä suhteissa kuin siinä, että Anna olisi varastanut langoltaan. Joka tapauksessa ihmiset tarkkaavasti seurasivat toisten tekemisiä, rahankäyttöä ja juopottelua.

---

¹⁸⁵ Kimmo Katajalan mielestä poikkeukselliset olosuhteet, kuten nälänhätä, voivat löyhentää sosiaalisia normeja yhteisössä. Katajala 1994, s. 292. Tämä näyttäisi pätevän Oulussakin, lukuunottamatta varkauksia.

¹⁸⁶ Ei pidä tietenkään uhohtaa Pietari Antinpojan tapausta (luku 2), jossa yhteisön sosiaalinen kontrolli oli merkittävää. Toisaalta olen vertailun vuoksi käynyt läpi Vaasan ja Helsingin siveysrikokset. Myöskään näissä kaupungeissa ei ilmennyt katovuosien aikaan montakaan siveysrikosta. (Helsingissä vuonna 1696 kolme salavuoteutta, Vaasassa vuonna 1697 yksi.) ES 1241; ES 1467.

¹⁸⁷ Oulun RO:n tuomiokirja 29.1. 1697,

5.4. Köyhäinhoito¹⁸⁸

1600-luvun köyhyyden ja köyhän määrittelyminen on liki pitäen mahdoton tehtävä.¹⁸⁹ Suurten nälkävuosien ajalta on vaikeaa löytää kriteerejä¹⁹⁰, joiden mukaan joku olisi ollut köyhempi kuin toinen. Köyhyyteen suhtautuminen lienee pysynyt samankaltaisena olosuhteiden muutoksista riippumatta. Aikalaisille köyhät olivat Jumalan valittuja, joiden tuli alistua kohtaloonsa. Muut ihmiset yhteisössä toteuttivat heidän kauttaan kristillistä armeliaisuutta, jonka myötä he saivat omat syntinsä anteeksi.¹⁹¹

Perinteisesti kirkko oli huolehtinut köyhistä. Mutta tullessa 1600-luvun loppupuolelle alkoi raastuvanoikeus ottaa yhä enemmän käsiteltäväksi köyhäinhoitoon liittyviä asioita. Köyhille kerättiin rahaa monin eri tavoin. Kirkko keräsi rahaa kolehtina. Sen lisäksi tullituvalla ja kirkon ulkopuolella oli erillinen köyhäinlipas, johon myös kerättiin rahaa. Köyhäinlippaan tuotot oli tarkoitettu pelkästään köyhille.¹⁹² Oulussa köyhäinlippaaseen joutuivat lievempien riita- tai rikosasioiden molemmat, tai ainakin toinen osapuolista, laittamaan pienen summan rahaa. Myös porvarivalan tehneet veloitettiin laittamaan rahaa lippaaseen.¹⁹³ Köyhän tuli kuulua yhteisöön, olla yksi sen jäsenistä ja elää nuhteetonta elämää, jotta hän sai avustusta näistä tulonlähteistä.¹⁹⁴

Köyhäinhoito joutui koetukselle nälkävuosien aikana. Kerjäläisvaellukset, jotka pääsääntöisesti suuntautuivat kaupunkeihin, loivat paineita ainakin valtakunnan pohjoisimmissa osissa. Tilannetta helpottamaan annettiin asetus valtakunnallisista raspi- ja

---

¹⁸⁸ Köyhäinhoito (fattigvård) on periaatteessa anakronistinen termi, pikemminkin pitäisi puhua köyhäinhuollosta (fattigsförsögnings). Köyhäinhoito-termiä sopii kuitenkin käyttää, sillä se käsittää kaiken muunkin tomienpiteet köyhien hyväksi kuin vain hospitaalit- tai köyhäinhuoneet. Unger 1996, s. 20. Lisäksi on todettava, että osana köyhäinhoitoa on nähtävä myös viljansaannin turvaaminen 8kts. luku 5.1). Siinähan pyrittiin ensisijaisesti turvaamaan kaupungin köyhimmän porvariston viljansaanti.

¹⁸⁹ Määrittelyn vaikeudesta enemmän mm. Nygård 1985, Haapala 1989.

¹⁹⁰ Suurten nälkävuosien köyhyys oli pitkälti absoluuttista köyhyyttä eli yhtenä kriteerinä olisi tuolloin kuolleisuus. Toisena kriteerinä köyhyyden laajuutta määritettäessä voidaan pitää irtolaisten määrää. Haapala 1989, s. 89. Kuitenkin kumpikaan näistä kriteereistä ei kuitenkaan sovellu suurten nälkävuosien ajan köyhyyden määrittämiseen.

¹⁹¹ Unger 1996, s. 18.

¹⁹² Luukko 1971, s. 431-432.

¹⁹³ Oulun RO:n tuomiokirja 28.11. 1696, 238 ; 20.5. 1696, 131 ; 20.4. 1695, 118.

¹⁹⁴ Ranta 1981, s. 119.

kehruuhuoneista. Asetuksesta ei kuitenkaan ollut mitään hyötyä nälkävuosien aikana, sillä sen ajatukset toteutettiin vasta 1710-luvulla. Jo ennen nälkävuosia oli kuitenkin laissa säädetty köyhäinhoitoon liittyvät uudistukset. Vuoden 1686 kirkkolaki oli velvoittanut jokaisen pitäjän perustamaan sairas- ja köyhäintupia. Lain henki oli selvä: kunkin pitäjän tuli hoitaa omat vaivaisensa.¹⁹⁵ Käytännössä Suomen yhteenkään pitäjään tai kaupunkiin ei rakennettu tällaisia köyhäinhuoneita.¹⁹⁶

Kaarle XI oli kuitenkin hyvin perillä köyhien tilasta jo syksyllä 1695. Hän kehoitti toistuvasti kirjeitse perustamaan köyhäinhuoneita, jotka oli kirkkolaissa määrätty rakennettavaksi. Hän pyysi lisäksi luetteloimaan sekä avun tarvitsijat että ne, joilla oli entuudestaan lupa kerjätä. Kaarle XII jatkoi siitä, mihin isä oli jäänyt. Hän toisti useaan otteeseen isänsä vuonna 1695 julistamat käskyt.¹⁹⁷ Kaikki kuitenkin päättyi lopulta siihen, että 18.10. 1698 annettiin uudistettu kerjuusääntö, jonka mukaan kerjuu kotipaikkakunnalla oli edelleen luvanvaraista. Köyhäinhuoneiden rakentamisellahan pyrittiin ensisijaisesti siihen, että köyhät saataisiin töihin, pois kerjuulta ja vaeltamasta.¹⁹⁸

Olosuhteiden pahentuessa ehdotti Oulun pormestari Gabriel Gråå 28.11. 1696 yleisessä raastuvankokouksessa, että Ouluun pitäisi rakentaa köyhäinhuone.¹⁹⁹ Kyseessä ei ollut mikään uusi ehdotus, sillä jo vuonna 1667 oli suunniteltu Oulun, Oulun pitäjän, Iin ja Limingan yhteistä köyhäin- ja sairashuonetta, mutta hanke ei koskaan toteutunut.²⁰⁰ Vaasaan ja Poriin oli rakennettu 1660-luvulla köyhäinhuoneet, mutta muihin kaupunkeihin ei 1600-luvulla niitä oltu rakennettu.²⁰¹ Vaasan köyhäinhuoneeseen otettiin köyhiä kaikista kreivikunnan pitäjistä, mutta kaupunki huolehti vain omista asukkaistaan.²⁰² Tämä oli 1600-luvun Euroopassa tuttu ilmiö. Kaupungit alkoivat rakentaa köyhäinhoitojärjestelmää, joka ulottui vain kaupungin omiin köyhiin. Järjes-

---

¹⁹⁵ Kirkkolaki 1686, 1986, s.55.

¹⁹⁶ Pulma 1994, s. 32 ; Johansson 1983, s.224.

¹⁹⁷ Johansson 1984, s. 162.

¹⁹⁸ Pulma 1994, s. 33.

¹⁹⁹ Oulun RO:n tuomiokirja 28.11. 1696, 236.

²⁰⁰ Virkkunen 1953, s.576-577.

²⁰¹ Nämä Porin ja Vaasan köyhäinhuoneet olivat luonteeltaan erilaisia Oulun 1696. Edellämainittuja ei rakennettu hallitsijan antaman käskyn (1686 kirkkolaki) johdosta.

²⁰² Pulma 1994, s. 33 ; Luukko 1971, s. 432.

telmän perusideana oli, ettei se saanut houkutella maaseudun liikaväestöä kaupunkeihin.²⁰³

Oulun köyhäinhuone perustettiin samalla periaatteella. Se oli tarkoitettu kaupungin omille köyhille, jotka vaeltelivat ympäri kaupunkia. Raatimiehet valitsivat kaksi uskottua miestä menemään kaupungille ja keräämään yhteen kaikki huollettavat. Mistään ei käy ilmi heidän lukumääräänsä, mutta todennäköisesti vielä syksyllä 1696 huollettavia ei ollut suuria määriä. Ihmisten henkilökohtainen armeliaisuus ja vastuuntunto ilmenee konkreettisesti siinä, että pormestari itse lupautui kustantamaan huoneen köyhille ja raatimies Petteri Langh lupasi tehdä penkit ja antaa hieman leipäviljaa alkuvaiheessa. Porvaristo kokonaisuutena lupasi tukea köyhien ylläpitoa.²⁰⁴ Köyhäinhuone valmistui lopullisesti vasta vuonna 1699. Alkuvuosina toiminta oli ollut hyvin vaatimatonta.

Miksi sitten vain Oulussa rakennettiin köyhäinhuone katovuosien aikaan?²⁰⁵ Kyseessä oli selkeästi kaupunkilaisten omatoiminen päätös, vaikka edellä on mainittu, että hallitsija patisti rakentamaan köyhäinhuoneita. Asiaa käsiteltäessä ei mainita, että esivalta olisi painostanut kaupunkia vaan pikemminkin kaupunkilaiset itse halusivat selvittää yhteisössään olevan ongelman. Köyhäinhuoneesta ja sen rakentamisesta oli varmasti keskusteltu epävirallisemmin, sillä ehdotus meni läpi sen kummemmin kenenkään vastustelematta. Voi olettaa, että köyhäinhuone oli ”ikuisuuskyseminen” Oulussa, johon oli helpompi vastata hädän edessä. Kaupunkilaisilla oli halu huolehtia lähimmäisistään. Lähimmäisiä olivat kaikki yhteisön jäsenet, jotka noudattivat sekä lakia että Jumalan sanaa. Ihmisillä oli suuri yhteenkuuluvuuden tunne. Rajaamalla kaupungin ulkopuoliset pois, oli helpompaa hallita tilanne.

Valtakuntaan oli jo keskiajalla perustettu hospitaaleja, mutta ne oli tarkoitettu lähinnä spitaalisten ja mielenvikaisten eristylaitoksiksi.²⁰⁶ Pohjanmaan yhteinen hospitaali perustettiin Kruunupyyhyyn 1631. Laitoksen tehtäväkuva ei ollut keskiajalta muuttunut

---

²⁰³ Pulma 1987, s. 28.

²⁰⁴ Oulun RO:n tuomiokirja 28.11. 1696, 236 ; LT 1278.

²⁰⁵ Varsinais-Suomessa valitettiin, ettei köyhäinhuonetta rakennettu, koska heidän (köyhien) valvomiinseen ei riittänyt resursseja. Juva 1955, s. 132.

²⁰⁶ Pulma 1994, s.31.

miksikään, sillä myös Kruunupyhyhyn koottiin kaikki alueen spitaaliset ja väkivaltaiset mielisairaat.²⁰⁷ Suurten nälkävuosien ajanjaksolta 1695–98 löytyy tuomiokirjoista maininta yhdestä oululaisesta, Erkki Markunpojasta, joka lähetettiin Kruunupyhyhyn. Hänet luokiteltiin hölmöksi (fåne). Kaupunkilaiset pyysivät maaherralta lupaa, että Erkille hankittaisiin paikka Kruunupyhyhyn maksua vastaan. Jo aiemmin Erkki oli ollut samassa hospitaalissa ja hänen ylläpitonsa oli kustannettu joko kirkon kolehdilla tai raastuvan ja kirkon köyhäinrahoista.²⁰⁸ Tällä kristilliseen hyveeseen perustuvalla teolla yhteisö yleensä ikään kuin verhosi sen, että haluttiin poikkeava yksilö pois yhteisöstä.²⁰⁹ Nyt nähtävästi kaupunkilaisilla ei kuitenkaan enää ollut yksinkertaisesti varaa ottaa vastuuta hänestä. Erkkiä kuitenkin pelättiin, sillä hänen ei selvästikään haluttu oleskelevan kaupungissa.

Kurjistuneet olosuhteet aiheuttivat yhä enemmän sairauksia ja kuolemia. Lähinnä kulkutaudit aiheuttivat sairauksia, joita vastaan ei ollut riittävän ammattitaitoista hoitoa. Oulussa ei ollut vakituista lääkäriä, mikä omalta osaltaan saattoi vaikeuttaa ihmisiä toipumista sairauksistaan. Loppuvuodesta 1696 lähetettiin Vaasasta porvaristolle suositus eräästä lääkärikisällistä, Nikolaus Beckistä. Kaupunkilaiset päättivät tämän suosituksen perusteella pyytää Beckiä tulemaan kaupunkiin, mutta he eivät voineet luvata hänelle mitään säännöllistä palkkaa ”näinä vaikeina aikoina” vaan ainoastaan verohelpotuksia.²¹⁰ Lähteistä ei käy ilmi oliko hoito tehokasta ja kenelle se oli tarkoitettu, mutta on oletettavaa - jo pelkkien kasvaneiden kuolleisuuslukujen perusteella seuraavana vuonna entisestään - ettei lääkärin tekemisillä ollut mitään konkreettista hyötyä.²¹¹ Luultavasti hoito oli tarkoitettu niille harvoille ja valituille, joilla oli varaa maksaa. Ei siis köyhille.

Köyhyyttä tai pikemminkin köyhtymistä nälkävuosien ajalta voidaan yrittää tutkia ainakin seuraavalla tavalla. Henkikirjoihin merkittyjen tietojen avulla voidaan hahmoit-

---

²⁰⁷ Virrankoski 1973, s. 556.

²⁰⁸ Oulun RO:n tuomiokirja 28.11. 1696, 236; 25.9. 1695, 273; 3.6. 1695, 183.

²⁰⁹ Viikuna 1996, s. 246.

²¹⁰ Oulun RO:n tuomiokirja 28.11. 1696, 237.

²¹¹ Tähän on kuitenkin hyvä todeta, että lääketiede oli hyvin kehittymätöntä 1600-luvulla. Itse asiassa vasta 1800-luvun lopulta lähtien lääketiedettä on voitu pitää varsinaisena tieteenä. Sitä ennen vanhat uskomukset olivat voimassa luonnontieteiden kehittymisestä huolimatta. Lääkäreiden asema yhteiskunnassa oli heikko: heitä pidettiin joko hyväntekijöinä tai liikemiehinä, ei lääkäreinä sanan nykyisessä merkityksessä. Vuori 1979, s. 167–169.

taa perheiden selviytymisstrategia. Kysymys on lähinnä siitä, ketkä eivät kyenneet maksamaan henkiveroa?²¹²

Alkuvaiheessa, vuosien 1696–1697²¹³ aikana, henkiveroa eivät kyenneet maksamaan naimattomat miehet ja jonkun vaimoksi merkityt naiset. Heidän miehensä olivat todennäköisesti kruunun laivamiehiä, joiden ei tarvinnut maksaa henkiveroa.²¹⁴ Tämä oli tilanne kadon alkuvaiheessa. Mutta keskivaiheessa, vuoden 1697 aikana tilanne muuttui aivan toisenlaiseksi. Tuolloin alkoi olla tyypillistä, että henkiveroa ei maksanut perheen vaimo. Ja sama käytäntö jatkui vielä seuraavan vuoden ajan. Tällaisia tapauksia, joissa mies maksoi veroa ja nainen mainitaan rutiköyhäksi, löytyi vuosilta 1697–1698 kaiken kaikkiaan 52 tapausta. Yhteensä rutiköyhiä oli 141 henkilöä vuosina 1696–1698. Sen sijaan naimattomien miesten määrä väheni huomattavasti kadon pahentuessa ja jonkun vaimoksi merkityt hävisivät kokonaan viimeisten kahden vuoden aikana. Samoin ei enää kadon loppuvaiheessa löytynyt tapauksia, joissa sekä perheen mies että vaimo olivat rutiköyhiä. Lisäksi on huomioitava se, ettei palvelusväkeä koskaan merkitty köyhiksi ja leskejäkin oli vain pari tapausta.

Tämän perusteella voidaan päätellä, että kadon pahentuessa perheillä näytti olevan selvä strategia veronmaksun suhteen. Kun toinen perheenjäsenistä, näissä tapauksissa yleensä mies, maksoi veron, niin perhe pystyi jäämään kaupunkiin. Tämä lienee tyydyttänyt myös esivaltaa, sillä mahdollisista esivallan vastatoimenpiteistä veronkierron suhteen ei ilmennyt. Yksinäisten miesten ja leskien määrä suhteessa perheisiin väheni selvästi olojen pahentuessa. Heidän näyttäisi olleen pakko lähteä kaupungista. Mikäli heidät todettiin rutiköyhiksi, he lähtivät vapaaehtoisesti.²¹⁵

---

²¹² Kysymys sivuttaa vain osittain tämän tutkimuksen teeman. Katson kuitenkin parhaaksi huomioida nämäkin seikat, sillä ne edustavat mielestäni tietynlaista selvitymisstrategiaa. Se, miksi asia käsitellään tässä kappaleessa eikä kappaleessa 5, johtuu siitä, että mielestäni tämän strategian merkitys koko yhteisölle on hyvin vähäinen.

²¹³ Vuoden 1697 alkuun mennessä.

²¹⁴ Luukko 1971, s. 102.

²¹⁵ Yhä korostan sitä, ettei ole mainintoja karkotuksista varattomuuden vuoksi.

5.5. Muualta tulleiden laitton majoittaminen

Irtolaisten oleskelu ja heidän majoittamisensa kaupungissa oli ankarasti kielletty. Oulussa irtolaisuus oli ollut paha ongelma jo 1680-luvulla, mutta tilanne kärjistyi entisestään suurten nälkävuosien aikana. Pohjois-Suomesta ja lähiseudulta vaelsi kerjäläisiä kaupunkiin, joiden suojelemisesta kaupunkilaisia varoitettiin toistuvasti.²¹⁶ On vaikeaa arvioida irtolaisten majoittamisen laajuutta, mutta oikeuden tietoon²¹⁷ tulleiden tapausten perusteella suojeleminen näyttää olleen vähäistä.²¹⁸

Keitä nämä oikeuden eteen tuodut irtolaiset olivat ja millaiset olivat heidän suhteensa suojelejihinsa? Oulussa suoritettiin kesällä 1695 tehoisku²¹⁹, jossa otettiin kiinni lähiseudulta kotoisin olleita irtolaisia. Iskun taustalla oli valpurinkokouksessa tehty päätös, jonka mukaan korttelimestareiksi valittujen porvareiden tuli yhdessä kaupunginpalvelijan ja muutaman porvarin kanssa kiertää läpi oma korttelinsa etsiä mahdollisia irtolaisia.²²⁰ Asiasta oli siis julkisesti tiedotettu jälleen kerran. Nyt kiinnijääneet kolme henkilöä olivat olleet päivätyöläisinä (dag arbetare), mutta yhdelläkään heistä ei kiinniottohetkellä ollut töitä.²²¹ Heidät mitä ilmeisimmin karkotettiin kaupungista.

Huomionarvoista on se, että syksyllä 1695 tehty tehotarkastus jäi ainoaksi tutkimusajakaudella. Vuosina 1696–1698 irtolaisten majoittamisesta jäivät kiinni vain ne henkilöt, joiden suojeltavat olivat syytettyinä varkausrikoksista. Irtolaisen tekemät rikokset näyttävätkin olevan ainoa syy, jolloin heidän majoittajansa saivat myös tuomion.²²² Jos irtolaiset, jotka kylläkin näissä tapauksissa olivat enemmänkin laitonta palvelusväkeä, elivät nuhteettomasti, niin heitä ei karkotettu kaupungista.

²¹⁶ Oulun RO:n tuomiokirja 26.8. 1695, 246; 2.5. 1696, 106.

²¹⁷ kts. luku 4.1. Piilorikollisuuden mahdollisuus on ehkä kaikkein suurin tämän rikostyyppin kohdalla.

²¹⁸ Aiemmin mm. piilorikollisuuden (luku 4.2.2.) osalta olen todennut, että irtolaisten laitton majoittaminen lienee ollut paljon yleisempää kuin mitä oikeuden tietoon on tullut.

²¹⁹ Tämänkaltaiset iskut olivat yleistyneet kaupungeissa 1680-luvulta lähtien. Syynä tähän oli vuonna 1686 laadittu palkollisasetus, jonka perimmäisenä tarkoituksena oli saada joko irtolaisväki tuottoisaan työhön tai edes karkoitettua heidät kaupungista pois. Tehoiskuja suoritettiin parhaimmillaan 1-2 kertaa vuodessa. Pulma 1994, s. 30.

²²⁰ Oulun RO:n tuomiokirja 4.5. 1695, 141.

²²¹ Oulun RO:n tuomiokirja 10.6. 1695, 203. Ei ole mainintoja keiden palveluksessa he olivat olleet.

²²² Thunander 1993, s. 116-117. Syksyn 1695 tarkastuksessa tuomittujen kuuden henkilön majoitettavista ei yksikään ollut syyllistynyt rikokseen.

Toinen silmiinpistävä seikka majoittamistapauksissa on se, että naiset tarvitsivat naistyövoimaa, mikä viittaa siihen, että lastenhoitoon tarvittiin apua. Irtolaisia majoittaneista puolet oli leskejä, joten heillä saattoi olla useitakin lapsia yksin huollettavanaan. On hyvinkin mahdollista, että ihmiset katsoivat tuollaisissa tilanteissa läpi sormien mahdollisen laittoman palvelusväen käyttämisen. Tämä sillä oletuksella, että lapsista haluttiin pitää huolta myös pahimpina aikoina. Näin ollen lapsia tässä enemmänkin suojeltiin kuin irtolaisnaisia.

Majoittajista kenelläkään ei mainita olleen palvelusväkeä, ei ainakaan virallista. He eivät näytä olleen mitenkään varakasta väkeä, sillä monikaan heistä ei ole kyennyt maksamaan henkirahaa. Irtolaiset, jotka oikeuden eteen tuotiin, olivat kotoisin alueen muista kaupungeista, kuten Kajaanista, Kemistä ja Tornioista. Mitään maaseudun liikkaväestöä he eivät näytä olleen.

Miksi ihmiset sitten toistuvista kielloista huolimatta majoittivat kaupunkiin irtolaisia? Mielestäni se, että ihmiset katsoivat läpi sormien majoittamista, johtui yhteisön omista normeista. Parhaimmassa tapauksessa kyse on saattanut olla hyvinkin läheisten ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta. Ihmiset eivät kokeneet rikkovan Jumalaa vastaan, kun he auttoivat lähimmäisiään. Asia oli toinen, jos nämä kaupungissa syyllistyivät varkauksiin tai muihin rikkomuksiin. Laiton oleskelu kaupungissa ja sen kriminalisointi koettiin merkantilistisen talouspolitiikan synnyttämiksi, ei Mooseksen lakien alaiseksi. Majoittamisen ei pelätty nostattavan Jumalan vihaa yhteisön päälle, vaikka itsevaltiuden aikana maallinen ja hengellinen valta liitettiin yhteen.

Laittoman majoittamisen lisäksi oli olemassa myös laillinen suojelujärjestelmä, ”inhysa” (itsellinen). Näitä taloihin asumaan otettuja, muttei palvelusväkeen luokiteltavia, oli Oulussakin muutama henkilö. Pahimpina aikoina heitä oli virallisesti vain kaksi, jotka molemmat olivat varakkaiden ihmisten alaisuudessa.²²³ Ennen katoa mainitaan Pietari Laurinpojan leskellä olleen alaisuudessaan Kaarle-niminen mies ja hänen vaimonsa Anna. Leskeä ei seuraavana vuonna henkikirjoihin ole merkitty,

---

²²³ LT 1321; 9218, 1288.

mutta vuonna 1697 hänet todettiin rutiköyhäksi.²²⁴ Kaarlesta ja Annasta ei ole mainintoja sitten vuoden 1695.

5.6. Poismuutto ja karkotukset

Viimeisenä keinona selvittää kriisistä oli muuttaa pois kaupungista paremman elämän toivossa. Tästä on konkreettinen esimerkki tammikuulta 1697. Tuolloin Porvari Juhani Abrahaminpoika kiinnitti tilansa ja riihensä Juhani Sipinpojalle. Tilaa ja riiheä vastaan hän pyysi Juhania huolehtimaan lapsistaan siksi aikaa, kunnes paremmat ajat koittaisivat ja hän palaisi noutamaan lapsensa takaisin.²²⁵

Toinen tapaus sattui syksyllä 1696. Tuolloin Henrik Rollings, jolla oli elätettävänä vaimon ja omien lapsien lisäksi myös kasvattilapsia, möi yhden kasvattilapsen perimän tilan rovastille. Tarkoituksena oli huolehtia saaduilla rahoilla suuresta lapsikatraasta. Kuitenkin viikon päästä samainen perhe anoi ja sai matkapassin matkustaakseen Helsinkiin. Henrik vetosi siihen, ettei hän Oulussa pysty elättämään perhettä, ja vielä vähemmän maksamaan veroja kaupungille. Nämä tapaukset olivat ainoat tuomiokirjoissa mainitut muuttamiset, joiden taustalla oli suuri hätä. Molemmissa tapauksissa kriisi pakotti ihmiset lähtemään, vaikkei siitä ole mainintoja. Se, että kyseinen perhe muutti varsin kauas Oulusta, kuvaa sitä epätoivoa, minkä edessä jotkut ihmiset olivat. Todennäköisesti heillä oli kuitenkin uudessa määränpäässä esimerkiksi sukulaisia, jotka auttaisivat heitä asettumaan Helsinkiin. Yleisesti näyttää kuitenkin siltä, etteivät oululaiset olleet mitenkään herkkiä muuttamaan kaupungista pois.

Sitä, minne ihmiset muuttivat, ei läheskään aina tiedetä, sillä henkikirjoihinkin on merkitty, ettei tiedetä minne on menty. Ne ihmiset, joiden määränpää tiedettiin muuttivat joko Tukholmaan tai lähikuntiin, kuten tehtiin tavallisinakin aikoina. Tukholmaan näyttää menneen sekä piikoja että muuta naisväkeä.²²⁶ Nämä lähtivät selkeästi etsimään elantoa. Muutamassa tapauksessa varakkaiden perheiden tyttäret lähtivät tai

---

²²⁴ LT 1319; 9215, 1247.

²²⁵ Oulun RO:n tuomiokirja 9.1. 1697, 3.

²²⁶ Tukholmaan kerääntyi nälkävuosien aikana huomattava määrä ihmisiä, sekä kerjäläisiä että palvelusväkeä.

heidät lähetettiin pois kaupungista.²²⁷ Tämä saattoi olla vähänkin varoissaan olleiden vanhempien keino suojella lapsia pahimmalta.

Jotain kaupungin sekasortoisesta tilasta kertoo se, ettei useinkaan tiedetä minne joku ihminen on lähtenyt. Normaalioloissa kaupungista poistuminen vaati erinäisiä lupia ja todistuksia. Nälkävuosien aikaan käytäntö oli aivan toinen. Ihmisiä tuli ja meni.²²⁸ Ne, joiden uudesta olinpaikasta ei ollut kenelläkään tietoa, olivat yhtä²²⁹ lukuunottamatta kaikki palvelusväkeen kuuluneita. He lähtivät useimmiten perheistä, joihin jäi palvelusväkeä. Töitä ei siis riittänyt heille. Miksi sitten kukaan ei tiennyt minne he menivät? Kruunua ainoastaan kiinnosti tietää miksi ihminen ei maksanut henkiveroan. Tämä ehkä voisi selittää sen miksi kukaan²³⁰ ei ”tiennyt” minne joku oli muuttanut. Mahdollisesti ”poismuuttaneet” palvelusväkeen kuuluneet jäivät kaupunkiin, vieläpä saman isäntäperheen alaisuuteen. Olosuhteiden parantuessa he sitten ”palasivat” henkikirjoihin. Oletusta tukee se tieto, että Oulussa oli vuoden 1699 loppuun mennessä 88 palvelusväkeen kuulunutta henkilöä.²³¹ Vuoden 1699 henkikirjat on laadittu ensimmäisenä ”normaalina” vuotena sitten katovuosien.

Ihmisiä siis lähti epätoivoissaan kaupungista. Oli myös ihmisiä, jotka karkotettiin kaupungista. Kaupunkiin tulleiden kerjäläisten karkottamisesta ei ole tietoa. Sitä varmasti tapahtui. Ne irtolaiset, jotka syyllistyivät rikoksiin, karkotettiin. Toisaalta ne rikolliset, jotka olivat kaupungin omia asukkaita, saivat jäädä kaupunkiin sovitettuaan sakkonsa ruumiinrangaistuksella. Tämän taustalla oli vuonna 1653 annettu rangaistusjärjestys, jonka mukaan karkotukset muutettiin ruumiinrangaistuksiksi, kun kyseessä oli paikkakuntalainen. Päätöksen taustalla on nähty valtion etu, jonka mukaan ei ollut järkeä siirtää ongelmaa paikkakunnalta toiselle.²³²

---

²²⁷ LT 1321; 9218, 1288.

²²⁸ Kaupungista poistuminen ja muuttaminen vaati tavallisesti maistraatin hyväksynnän ja mukaansa lähtijä sai todistuksen tai matkapassin. Nälkävuosien ajalta, varsinkaan vuoden 1697 osalta, ei maistraatti näytä myöntäneen yhtään matkapassia mikäli tuomiokirjoihin on luottaminen. Olen sitä mieltä, että pahimpaan aikaan ei matkapassia tarvinnut.

²²⁹ Kyseisessä tapauksessa Juhani Levanderin olinpaikasta ei ollut tietoa, mutta vaimo Dordi oli todettu rutiköyhäksi. Hänkään ei siis tiennyt miehensä olinpaikkaa? LT 1321; 9218, 1288.

²³⁰ Näissä tapauksissa isäntä. Hän maksoi palvelijoittensa henkirahat.

²³¹ LT 972, 1403-1412.

²³² Sundin 1992, s.137.

6. Ihmisiä yhteisössä

6.1. Kauppias Klaus Jenderjan

Vuosisadan loppupuoliskon rikkain ja vaikutusvaltaisin henkilö Oulussa oli kauppias ja raatimies²³³ Klaus Jenderjan. Jenderjan kuoli vuonna 1704, jolloin hänen omaisuutensa arvioitiin 70 788 taalerin ja 25 äyrin arvoiseksi. Omaisuus koostui mm. kolmi-mastoisesta kraavelilaivasta sekä kuudesta isosta meriveneestä.²³⁴ Peltomaata hänellä oli omistuksessaan yhteensä yli 38 tynnyrinalaa. Määrä oli suuri, sillä vain suurimmilla Pohjois-Pohjanmaan talonpoikaistaloilla saattoi olla vastaavankokoiset peltoalat viljeltävinään.²³⁵ Lisäksi hän omisti toistakymmentä erilaista aittaa, mitä myös voidaan pitää huomattavana määränä tuohon aikaan.²³⁶

Hänen toimiaan suurten nälkävuosien aikana ovat sekä aikalaiset että historiankirjoitus kyseenalaistaneet.²³⁷ Hänet on nähty milloin keinottelijana, milloin hyväntekijänä. Sitä, hyötyikö Jenderjan tietoisesti muiden hädästä, on vaikeaa tutkia, mutta ainakin kadon alkuvaiheessa Jenderjanista oli pelkästään hyötyä koko yhteisölle.

Suurin osa syksyllä 1695 Ouluun tuodusta viljasta tuotiin Klaus Jenderjanin laivoilla. Hänen omia kaupankäyntejään kruununviljan tuominen näytti jonkin verran haittaavan, sillä hän ei esimerkiksi syksyllä 1695 joutanut odottamaan viljalastin purkua. Kyseinen viljaerä oli tarkoitettu kaupungin rahvaalle ja heikommassa asemassa oleville. Jenderjan vetosi siihen, että hänellä oli kiireellisiä tehtäviä, jotka pakottivat hänet lähtemään kaupungista vielä saman päivän aikana.²³⁸ Muut porvarit syyttivät Jenderjania aika ajoin viljalla keinottelusta niin Oulussa kuin muuallakin Pohjanmaalla.²³⁹ Syytte-

---

²³³ Jenderjan oli raadin apujäsenenä aina vuodesta 1676 lähtien, ei suostunut olemaan raatimiehenä, vain apulaisena. Suurkauppiat eivät yleensä esiintyneet raatimiehinä. Kruununkin koki, että heistä on enemmän hyötyä kaupantekijöinä kuin hallinnon edustajina. kts. Virkkunen 1953, L 15; Karonen 1995, s. 39.

²³⁴ Virkkunen 1953, s.259, 273.

²³⁵ Virrankoski 1973, s. 248.(yksi tynnyrinala 0,494 ha eli Jenderjanin pelto-omaisuus oli n. 19 ha)

²³⁶ Virkkunen 1953, s. 146-147.

²³⁷ Oulun kaupungin historia I:ssa Virkkunen ottaa jatkuvasti Jenderjanin esille, yleensä negatiivisessa mielessä.

²³⁸ Oulun RO:n tuomiokirja 2.12. 1695, 308.

²³⁹ Oulun RO:n tuomiokirja 22.2. 1696, 21, Toivanen 1990, s. 835.

lyt eivät johtaneet mihinkään jatkotoimiin. Ainoastaan kerran Jenderjan joutui alistumaan hallinnon edustajille. Loppuvuodesta 1695, maaherran käskystä, kaikkien porvareiden viljavarastot tarkastettiin. Jenderjanilta löytyi 200 tynnyriä ruista ja 100 tynnyriä ohraa. Hänet velvoitettiin myymään kohtuulliseen hintaan 100 tynnyriä viljaa kaupungin köyhimmille porvareille.²⁴⁰

Näyttääkin siltä, että Jenderjan oli enemmän napit vastakkain esivallan edustajien kanssa²⁴¹ kuin, että hänellä olisi ollut ongelmia tavallisen porvariston kanssa. Köyhät porvarit puolustivat Jenderjania aina oikeuden edessä. He kertoivat, että ilman Jenderjania ja hänen viljojaan he olisivat joutuneet vielä suurempaa hätään. Keneltäkään muulta he eivät olisi saaneet ostetuksi viljaa.²⁴² Minkäänlaista paheksuntaa ei siis ilmennyt, joten Jenderjan oli hyvin tärkeä tekijä yhteisölle jo keväällä 1696. Kaupunkilaiset eivät edes nälkävuosien loputtua pitäneet Jenderjania hyväksikäyttäjänä. Vuoden 1698 lopussa Jenderjanilla oli oikeudessa samanaikaisesti yhteensä 14 lainhuudatusta. Enempää raati kuin kaupunkilaisetkaan eivät moittineet Jenderjania tästä vaan itse häntä jopa kehuksi taitavaksi kaupankävijäksi.²⁴³

Tavalliselle porvarille Jenderjan oli hyvän tekijä, joka itsekin hyötyi tekemisistään. Toki kaikki Oulun porvaritkaan eivät aina katsoneet hyvällä Jenderjanin tapaa käydä kauppaa. Esimerkkinä tästä käy Kemin syysmarkkinat 1695, joilla Jenderjan oli ostanut etuostona niin paljon viljaa, ettei muille jäänyt mitään.²⁴⁴ Tapauksesta ei kuitenkaan tuomioita langetettu, eikä se näytä horjuttaneen Jenderjanin asemaa yhteisössä, vaan pikemminkin saattoi entisestään vahvistaa sitä. Tämä käy ilmi siitä, että kun myös Kemin porvarit alkoivat valittaa Jenderjanin toimista. Oulun porvarit eivät yhtyneet näiden valituksiin.²⁴⁵ Jenderjan sai siis aiemmin häntä samasta aiheesta syyttäneet porvarit myöhemmin puolelleen. Kyse ei ollut pelkästään siitä, että porvarit halusivat tukea Jenderjania. Mielenmuutokseen liene vaikuttanut varhaisemmat tapahtumat.

---

²⁴⁰ Oulun RO:n tuomiokirja 18.12. 1695, 317.

²⁴¹ Oulun RO:n tuomiokirja 22.2. 1696, 21; 14.12. 1696.

²⁴² Oulun RO:n tuomiokirja 11.5. 1696, 123.

²⁴³ Oulun RO: tuomiokirja 14.12. 1698, 258.

²⁴⁴ Jenderjan osti muutaman sata tynnyriä viljaa hintaan, johon muut porvarit eivät olleet suostuneet ostamaan.

²⁴⁵ Oulun RO:n tuomiokirja 22.2. 1696, 21.

Oululaisilla ja kemiläisillä oli pidemmän aikaa ollut huonot välit. Oululaiset porvarit ”vierailivat” Kemin markkinoilla.²⁴⁶

Esivallan edustajille Jenderjan oli itsepäinen kauppias, joka ajoi vain omaa etuaan eikä totellut kaikkia annettuja käskyjä tai kieltoja. Konkreettisenä esimerkkinä tästä on raastuvankokous talvelta 1696. Maaherra Johan Ehrenskjöld oli saapunut raastuvan kokoukseen, jossa tuli käsitellä muun muassa edellissyksyn viljalastin purkamisesta syntynyttä kiistaa. Maaherra oli käskenyt Jenderjanin tulla henkilökohtaisesti paikan päälle selvittämään tapahtunutta, mutta tämä oli edellispäivänä matkustanut Kajaaniin. Edes hänen edustajansa ei ilmestynyt oikeuden eteen. Maaherra joutuikin toteamaan, ettei Jenderjan noudattanut edes hänenkään käskyjä.²⁴⁷ Mielenkiintoista on se, että ainakin kaikki kaupungin johtavat porvarit olivat varmasti tietoisia maaherran käskystä. Silti Jenderjan saattoi kenenkään estelemättä poistua kaupungista.²⁴⁸ Tämä tarkoittaa sitä, että yhteisö oli ainakin jossain määrin riippuvainen Jenderjanista. Hänen kaupankäyntinsä oli sen verran tärkeää, muun muassa viljansaannin kannalta, ettei ollut niin väliä siitä mitä viralliset tahot hänen tekemisistään ajattelivat.

Jenderjan jouduttiin kutsumaan sakkojen uhalla oikeuden eteen selvittämään kaksikymmentä vuotta vanhaa tapausta, joka liittyi kassanhoitajana tuolloin toimineen Jenderjanin tekemiin tilityksiin. Kaupunginpalvelijat joutuivat käymään paikan päällä kysymässä miksi hän ei ollut tehnyt vaadittua selvitystä kassaepäselvyyksistä. Jenderjanin vastaus ilmaisee hyvin sekä hänen asenteitaan esivaltaa kohtaan että asemaansa yhteisössä. Jenderjanin vastasi, ettei hänellä ole aikaa käydä kirkossa, vielä vähemmän etsiä joitakin kassakuitteja. Kiireeseen vetoaminen ei tällä kertaa riittänyt oikeudelle, vaan hänelle annettiin kaksi viikkoa aikaa laatia selvitys kassakuiteista, 40 markan sakon uhalla.²⁴⁹

---

²⁴⁶ Virkkunen 1953, s. 196-197. Oululaiset myivät patopaikoilla viinaa ja olutta, olivat mukana tappeleissa ja syyllistyivät rikoksiin pitkin 1600-luvun loppupuolta. Eniten närää aiheutti kuitenkin jatkuva laitton kauppa.

²⁴⁷ Oulun RO:n tuomiokirja 22.2. 1696,23.

²⁴⁸ Kaupungista poistuminen oli periaatteessa luvanvaraista. Jenderjanilta ei oltu evätty lupaa poistua, vaikka aivan varmasti tiedettiin maaherran haluavan keskustella Jenderjanin kanssa.

²⁴⁹ Oulun RO:n tuomiokirja 19.12. 1696, 265.

Tavallisen kaupunkilaisen silmissä Jenderjan oli hyväntekijä, mutta tarvittaessa hän osasi myös olla pelottava. Kellarirengas (kellarpoike) Antti Rysä oli oikeudessa kuultavana velka-asiasta, jossa hän oli velkaa entiselle työnantajalleen Klaus Jenderjanille. Kun häneltä kysyttiin miksi hän ei ollut mennyt selvittämään asiaa Jenderjanin luo, hän vastasi, ettei hän uskalla mennä, koska tämä kiroaa hänet ja oli jo uhannut lyödä häntä.²⁵⁰ Tapaus osoittaa Jenderjanin käyttäneen tarvittaessa patriarkaalista kotikuria, mikä oli tavallista esiteollisen ajan suurkauppiaille.²⁵¹

Klaus Jenderjanin yksityiselämästä tiedetään varsin vähän. Hänen perheeseensä²⁵² kuuluivat vaimo, poika, tämän vaimo, kaksi renkiä ja kaksi piikaa.²⁵³ Kadon kehittyessä yhä pahemmaksi palkattiin perheeseen vielä yksi renki ja samalla poika vaimoineen ”katosi” henkikirjoista.²⁵⁴ Tavallisesti suurkauppiaille, jollaisena Jenderjania on eittämättä pidettävä, oli palveluksessa yksi tai korkeintaan kaksi renkiä. Rengin palkkaaminen oli yleensä harvinaisempaa kuin piian.²⁵⁵ Renkejä Jenderjanilla oli kuitenkin enemmän kuin piikoja, mistä voidaan päätellä, että perhe tarvitsi enemmän lisätyövoimaa kaupankäyntiin kuin lastenhoitoon ja kotitalouteen. Vaikka kaupankäynti olikin lisääntynyt ei se välttämättä tarkoita sitä, että Jenderjan olisi tietoisesti hyötynyt ankeista ajoista. Pikemminkin se saattoi osoittaa, että kaupanteko keskittyi entistä harvemman porvarin vastuulle, niille, joilla oli vielä käytettävissään laiva tai laivoja.²⁵⁶

Klaus Jenderjan oli myös mukana syyttävänä osapuolena kolmessa rikostapauksessa.²⁵⁷ Hän syytti Erkki Sipinpoikaa ja Anna Matintytärtä salavuoteudesta. Erkki oli ollut töissä (arbetskarl) Jenderjanilla. Alunperin tämä halusi syytteeseen myös Antti Rysän. Jenderjan oli tullut kesällä 1694 Kajaanista markkinoilta ja saanut tietää, että Antti ja Anna olivat maaneet yhdessä. Antti kielsi teon ja väitti Jenderjanin pelotelleen

---

²⁵⁰ Oulun RO:n tuomiokirja 15.6. 1695, 96.

²⁵¹ Vilkuna 1994, s. 294.

²⁵² Henkikirjoihin kirjattu perheensä Lisäksi hänellä tiedetään olleen ainakin yksi poika, Klaus, joka oli 1690-luvulla opiskellut Upsalassa ja kuoli 1700-luvun alussa. Luultavasti hän asui Ruotsin puolella tutkimusajankohdan aikana. Virkkunen 1953, s.550.

²⁵³ LT 1276; 9210, 1285. LT 1278; 9212,1099.

²⁵⁴ LT 1319; 9215, 1247. LT 1321; 9218, 1288.

²⁵⁵ Nygård 1989, s.9

²⁵⁶ Vaikka oululaisten porvareiden ei tiedetä joutuneen vuosina 1695-1698 kuin yhteen haaksirikkaan niin laivojen lukumäärä kesällä 1698 oli kuusi laivaa. Tarkkaa lukumäärää koko ajanjaksolta ei tiedetä, mutta näyttää siltä, että Jenderjanilla olisi suurin osa laivoista omistuksessa. Virrankoski 1973, s.161.

²⁵⁷ Oulun RO:n tuomiokirja 25.2. 1695-13.3.1695; 19.9. 1696, 220 ; 5.7. 1697, 130. Näistä jälkimmäisessä Jenderjanilta varastettiin omaisuutta, jonka hän myöhemmin sai takaisin kokonaisuutena.

häntä ja nimitelleen häntä konnaksi ja koiraksi. Jenderjan taas vaati Antille tuomiota kunnianloukkauksesta. Rysä oli Jenderjanin mukaan nimitelty häntä ”paatuneeksi raatimieheksi” (rådman samvetlös). Kovasta yrityksestä huolimatta Jenderjan ei saanut näytetyksi toteen mahdollista salavuoteutta Antin ja Annan välillä. Anttia ei tuomittu kunnianloukkauksesta. Sen sijaan Erkki tuomittiin 40 markan sakkoihin.²⁵⁸ Jenderjanille siveellisyysrikos näyttää olleen hyvin vakava asia, sillä hän ajoi juttua innokkaasti. Ehkä siveellisyyttäkin tärkeämpi syy löytyi syytetyistä. Kyseessä oli samainen Antti Rysä, jonka suhteet Jenderjaniin näyttävät olleen varsin huonot. Toisaalta myös Klaus ja hänen vaimonsa Kaarina paheksuivat myös Annaa, jota he pitivät kevytkenkäisenä naisena. Tapausta käsiteltiin kaiken kaikkiaan viisi kertaa oikeudessa.²⁵⁹

Kaarina ajoi itselleen oikeutta syksyllä 1696, jolloin hän syytti kahta miestä vahingonteosta. Miehet olivat hakanneet poikki kaksi tervattua lankkua, jotka olivat Jenderjanien omaisuutta. Syytetyt kertoivat erehtyneensä lankuista ja pyysivät anteeksi Kaarinalta. Miehet saivat rangaistukseksi istua jonkin aikaa arestikammarissa.²⁶⁰

Jälkimmäinen tapaus kuulostaa oudolta, kun ottaa ajankohdan huomioon. Oulua olivat koetelleet jälleen pahat hallayöt. Miksi näin mitättömältä kuulostava tapaus tuotiin oikeuden eteen, kun yhteisöllä oli paljon tärkeämpiäkin ongelmia ratkaistavina? Oletettavasti Kaarina halusi syylliset edes jollain tavalla vastuuseen teostaan, vaikka teko oli mitättömän vähäinen. Oikeuden taas oli pakko käsitellä asia, koska Klaus oli toisinaan raadin apujäsen. Tosin hänen toimintansa raatimiehenä ei ollut mitenkään säännöllistä ja aktiivista. Jos kyseessä olisi ollut joku alemmassa asemassa oleva henkilö, oikeus tuskin olisi valituksensa vuoksi kokoontunut.

Tämä tapaus vahvistaa entisestään kuvaa Jenderjanin mahtiasemasta. Aikojen pahentuessa hävisivät syytökset Jenderjania kohtaan. Toisaalta hän tai hänen vaimonsa pystyi viemään mitättömältäkin kuulostavan jutun oikeuteen, jossa se käsiteltiin asianmukaisine kuulusteluineen, josta langetetut tuomiot olivat varsin epämääräisiä.

---

²⁵⁸ Oulun RO:n tuomiokirja 25.2-13.3. 1695. Tapausta käsiteltiin oikeudessa kaikkiaan viisi kertaa.

²⁵⁹ Oulun RO:n tuomiokirja 9.3. 1695.

²⁶⁰ Oulun RO:n tuomiokirja 19.9. 1696, 216.

Miksi syytökset muiden kaupunkilaisten osalta²⁶¹ loppuivat? Tuskin Jenderjan tapojaan muutti. Todennäköisesti nälänhädän ja kurjuuden kasvaessa Jenderjan havaittiin yhdeksi harvoista oljenkorsista. Hän oli niin tärkeä henkilö yhteisölle, ettei kukaan uskaltanut tai tahtonut nousta häntä vastaan. Arvostus yhteisössä kasvoi ja sillä oli kauaskantoisiakin vaikutuksia, sillä vielä kerran, vuonna 1702, maaherra otti raastuvankokouksessa esille Kemin syysmarkkinoiden (1695) tapahtumat. Nyt Jenderjania puolustivat kaupungin merkittävimmät porvarit, eikä mitään tuomioita syksyn 1695 tapahtumista tuolloinkaan langetettu.²⁶² Klaus Jenderjan oli vakiinnuttanut asemansa kaupungin todellisena ykkösmiehenä, eikä vähiten nälkävuosien aikaisten toimiensa ansiosta.

6.2. Raatimies Pekka Langh

Pekka Langh oli kaupungissa se henkilö, joka oli vastuussa yleisten asioiden sujuvuudesta. Suurten nälkävuosien aikoina hänen toimenkuviinsa kuuluivat raatimiehen tehtävien ohella muun muassa kassanhoitajan virka, teiden ja tulli-aidan korjaukset ja korttelimestarina toimiminen²⁶³. Merkittävin yksittäinen toimi, jossa Pekka Langhin vaikutus ja työpanos näkyi, oli köyhäinhuoneen rakentaminen. Hän osallistui siihen sekä lahjoittamalla viljaa köyhäinhuoneen asukkaille että rakentamalla penkit sinne.²⁶⁴ Eräänlaisena kaupungin luottomiehenä hänelle ja Jaakko Antinpojalle annettiin tehtäväksi arvioida, kuinka paljon kruunun viljaa oli varastettu varastosta syksyllä 1695.²⁶⁵

Pekka Langhin perheestä, omaisuuksista tai taloudellisesta asemasta tiedetään, että hänen isänsä oli tullinhoitaja Jaakko Langh, joka kuoli keväällä 1697. Tällöin kuolleisuus Oulussa oli katastrofaalisen suuri. Nälkävuodet vaikuttivat siten omalta osaltaan myös Langhin perheeseen. Jaakko Langh oli ollut erittäin arvostettu henkilö yhteisössä.²⁶⁶ Tämä omalta osaltaan vaikutti siihen, että Pekasta oli tullut yksi kaupungin

---

²⁶¹ Esivalta vielä aika ajoin.

²⁶² Virkkunen 1953, s. 592.

²⁶³ Oulun RO:n tuomiokirja 22.8. 1696,201 ; 4.5. 1695, 141; 28.11. 1696, 236.

²⁶⁴ Oulun RO:n tuomiokirja 28.11. 1696, 236.

²⁶⁵ Oulun RO:n tuomiokirja 14.2. 1696, 19.

²⁶⁶ Virkkunen 1953, L 12.

luottomiehistä 1690-luvun aikana. Tutkimusajanjaksolla hänen perheeseensä kuuluivat vaimo, kuusi lasta,²⁶⁷ renki ja piika.

Virallisten toimiensa ohessa hänellä oli aikaa omille liiketoimilleen. Laivanomistajana hänen kauppamatkansa ulottuivat Tukholmaan saakka. Keväällä 1696 valpurinkokouksen aikaan hän näyttää olleen matkoilla, sillä isä edusti häntä paikan päällä.²⁶⁸ Hänen tiedetään käyneen markkinoilla Kajaanissa kaikkein pahimpaan aikaan eli talvella 1697.²⁶⁹ Pekka Langh oli hyvin aktiivinen lainhuudatuksissa. Kaikkiaan kuusi eri kertaa hän huudatti itselleen omaisuutta, lähinnä peltoja ja tiloja. Taloudellisesti merkittävimmät ostot hän teki olosuhteiden ollessa kaikkein pahimmillaan Oulussa.²⁷⁰ Pekka Langhia voidaan pitää tavallista varakkaamana henkilönä Oulussa.

Langhin toimista tutkitulla ajanjaksolla eivät valittaneet sen paremmin kaupungin asukkaat kuin esivallan edustajat. Hänen toiminnoissaan on paljon kristillisiä hyveitä, kuten armeliaisuutta. Hänen tekemisistään kuvastuu koko ajan yhteisön etu. Jotain Langhin asemaa yhteisössä kuvaa se, kun Lauri Siiran vaimo Maria syytti Juhani Juhani-poikaa varkaaksi. Marian mukaan Juhani oli toistuvasti varastanut polttopuita Pekka Langhin pihalta. Juhani myönsi ottaneensa polttopuita, mutta kiisti varkauden sanomalla, että puiden ottaminen oli yleinen tapa ja että niin teki ”puoli kaupunkia”.²⁷¹ Juhani ei saanut teostaan rangaistusta.

Myös Langh esiintyi oikeudessa rikostapauksen yhteydessä. Hän ja hänen isänsä, tulinhoitaja Jaakko Langh, syyttivät Tapani Keukosta ja hänen vaimoaan Anna Simontytärtä varkaudesta. Langheilta oli varastettu sekä neljä palaa savulihaa että yksi kokonainen sika. Syylliset saatiin tuomiolle, mutta huomionarvoista on se, että pahimman nälänhädän aikana Langheilla oli noinkin paljon ruokaa varastossa. Lihojen arvoksi

---

²⁶⁷ Virkkunen 1953, Liitekappaleessa s. 18 mainitaan lapset nimineen. Lapsia ei mainita henkiveroa maksavina yhtenäkkään vuotena (1695-1698), joten heidän on täytynyt olla varsin pieniä eli koko perhe on asunut yhdessä.

²⁶⁸ Oulun RO:n tuomiokirja 2.5. 1696, 105.

²⁶⁹ Oulun RO:n tuomiokirja 20.1. 1697, 9.

²⁷⁰ Lainhuudatuksia mm. loppukeväästä ja loppuvuodesta 1697.

²⁷¹ Oulun RO:n tuomiokirja 1.6. 1695, 178.

oikeus arvioi 20 kuparitaalaria.²⁷² Langh syytti erästä porvaria laittomasta kaupasta, mutta todisteet eivät riittäneet.²⁷³

Langh toimi myös siskonsa Judithan puhemiehenä tapauksessa, jossa Pertti Keukonen oli velkaa Judithalle. Jos Jenderjanin arvostus yhteisössä perustui rahaan ja omaisuuteen sekä niiden tuomaan valtaan, niin Langh näyttäisi saaneen kannuksensa aktiivisella toiminnalla yhteisön, suvun ja oman perheensä hyväksi. Hänen aktiivisuutensa muiden hyväksi kertoo siitä, ettei Pekka Langhilla ollut mitään tiettyä selviytymisstrategiaa itselleen tai perheelleen. Siihen ei näytä olleen tarvetta.

6.3. Renki Antti Kempä

Edellä mainitut henkilöt edustivat niitä ihmisiä, joihin nälkävuodet eivät vaikuttaneet negatiivisesti. He näyttävät selvinneen kadosta ja sen seurauksista varsin vähin vahingoin. Kumpikaan heistä ei kokenut suuria taloudellisia menetyksiä eikä joutunut kärsimään sairauksista.²⁷⁴ Oli kuitenkin ihmisiä, joiden elämään kato, siitä johtunut nälhätä ja olosuhteiden muutokset vaikuttivat ratkaisevalla tavalla.

Syyskuun ensimmäisenä päivänä 1697 käsiteltiin raastuvanoikeudessa varkauksien sarjaa, jossa kaikkiaan kuusi eri henkilöä oli syyttämässä nuorta renkiä, Antti Kempää varkauksista. Hän oli pitkin kevättä varastanut heiltä ruokaa ja arvoesineitä 77 kuparitaalarin edestä.²⁷⁵ Samainen Antti Kempä oli jo kaksi kertaa aiemmin saman vuoden keväällä tuomittu varkauksista: tammikuussa talin ja huhtikuussa ruuan varastamisesta kahdelta ihmiseltä.²⁷⁶ Nyt kyseessä olleiden varastettujen tavaroiden yhteisarvo oli varsin mitätön, mutta koska hän oli toistuvasti syyllistynyt varkauksiin, oli odotettavissa kuolemantuomio.²⁷⁷

---

²⁷² Oulun RO:n tuomiokirja 29.1. 1697, 16-21.

²⁷³ Oulun RO:n tuomiokirja 28.11. 1696, 240.

²⁷⁴ Jos Jenderjan tai Langh olisi sairastellut vakavammin, niin he tuskin olisivat olleet jatkuvasti esillä tuomiokirjoissa (lainhuudatukset, velka-asiat, rikostapaukset, yleiset kokoukset jne...)

²⁷⁵ Oulun RO:n tuomiokirja 1.9. 1697, 167 - 69.

²⁷⁶ Oulun RO:n tuomiokirja 13.1 1697, 6 ; 12.4. 1697, 78.

²⁷⁷ Virrankoski 1973, s.593.

Varkauksien lukuisuuden johdosta saattaisi olettaa, että Kempällä oli joko kleptomaanisia piirteitä, mentaalisia ongelmia tai hän ei yksinkertaisesti välittänyt teoistaan, olihan hänet jo kaksi kertaa tuomittu sakkoihin, jotka hän oli varattomana suorittanut kujanjuoksuina. Kyseinen rangaistus oli ollut ankara. Hänen täytyi olla tietoinen siitä, että pidemmän päälle häntä odottaisi kuolemantuomio.²⁷⁸ Kleptomaniain voi sulkea pois sillä perusteella, että Kempän teot ajoittuvat hyvin lyhyelle aikavälille, muutamalle kuukaudelle. Miksei hän aiemmin olisi varastanut, jos hänellä siihen olisi ollut pakkomieheksi? Mentaaliset ongelmat voidaan sulkea pois sillä perusteella, ettei yhteisö olisi sietänyt kauan hänen tekojaan, jos hän olisi ollut vähänkin hullu. Koska varkaukset sattuivat pahimpana aikana, voisi olettaa, että hän varasti elääkseen, mikä vaikuttaisi hyvin luonnolliselta vaihtoehdolta. Mutta miksi hän varasti niin paljon siitä huolimatta, että tiesi rangaistusten kovuudesta?

Viimeisessä kuulustelussa hän vastasi kuulustelijoille, että paholainen oli houkutellettu ja neuvonut häntä varastamaan. Tästä voi päätellä, että hänelle ei millään ollut enää väliä. Kuolema, vaikkakin rangaistuksen seurauksena, oli vain helpotus. Ei ollut harvinaista, että ihmiset syyllistyivät raakoihinkin rikokseen saadakseen kuolla.²⁷⁹ Uskonto ei sallinut itsemurhaa, joten oma kuolema piti hankkia joko toisen kuolemalla tai muilla tarpeeksi karkeilla rikoksilla. Oikeus ei millään tavoin reagoinut paholaiseen vetoamiseen eikä näytä pitäneen Kempää mielenvikaisena. Hovioikeuskin muutti 29.11. 1697 tuomion ruumiinrangaistukseksi. Sen lisäksi Kempän tuli maksaa sakot ja suorittaa vankeusrangaistus.²⁸⁰

Viimeisen kerran Antti Kempä mainitaan asiakirjoissa vuoden 1697 lopulla, kaksi viikkoa hovioikeuden päätöksen jälkeen. Häntä painostettiin kertomaan kenen tai keiden kanssa hän oli varastanut ja kuinka paljon eri henkilöiltä. Hän mainitsi kaksi muuta henkilöä, joiden kanssa hän oli varastanut viideltä eri henkilöltä huomattaviakin

---

²⁷⁸ Thunander 1993, s. 121. Vuoden 1653 rangaistusjärjestyksen mukaan tuli varas tuomita kuolemaan, jos hän oli kolmatta kertaa varkaudesta tuomittavana.

²⁷⁹ Jansson 1994 teoksessa "Människovärdet och makten" s. 37-47. Tässä artikkelissa mainitaan kymmeniä tapauksia, joissa ihmiset, yleensä tappamalla, halusivat itselleen kuolemantuomion. Tapausten joukosta löytyy myös tapaus, jossa laivamies Jacob Mattson Vitlök vetosi myös paholaiseen, joka häntä riivasi. Oikeus suhtautui häneen samalla tavalla kuin Oulussa Antti Kempään. Hieman myöhemmin samainen Jacob tappoi naapurin tytön hetken mielenjohteesta.

²⁸⁰ LT 1319; 9215, 1247.

määriä ruokaa. Kuulustelu ei kuitenkaan johtanut mihinkään toimenpiteisiin. Kempän mainitsemia henkilöitä ei jatkossa syytetty, eikä hänelle annettu enää lisätuomioita.²⁸¹

Antti Kempän tapauksessa havaitaan monia mielenkiintoisia seikkoja. Ne kuvastavat hyvin niitä olosuhteita, joissa tämä eli. Hän pystyi varastamaan paljon ja monta kertaa. Jos hän rikosten tekohetkillä asui Oulussa, hän näyttää saaneen asua loppuun saakka Oulussa. Jos, tästäkään ei ole tietoa, hänet karkotettiin kaupungin ulkopuolelle, niin miten hän kerta toisensa jälkeen pääsi kaupunkiin. Mielestäni tämäkin kuvaa sitä sekasortoista tilaa, mikä Oulussa oli varsinkin vuonna 1697. Toisaalta Kempällä oli kavereita. Huhtikuussa tapahtuneessa varkaudesta hänen lisäksi tuomitaan leski Anna Matintytär, jonka luokse Kempä oli varastetun tavaran kätkenyt. Samoin hän mainitsi joulukuun kuulusteluissa pari rikostoveria.²⁸² Mikäli varas oli yhteisölle normaaliaikoina henkilö, joka saattoi nostattaa Jumalan vihan yhteisön ylle, niin miksi sitten Kempän sallittiin tehdä nämä kaikki varkaudet? Tämä myös kertoo hyvin min-käläisissä olosuhteissa Antti Kempä tekonsa teki.

7. Jumalan vihan hedelmät

Suuret nälkävuodet on nähtävä ennen kaikkea suurena kriisinä. Ei pelkästään valtavan kuolleisuuden vuoksi vaan myös niiden olosuhteiden kautta, joissa ihmiset joutuivat elämään. Varmasti ajan ihmiset suhtautuivat kuolemaan paljon arkipäiväisemmin kuin nyt. Valtava ja melko lyhyessä ajassa paikkakuntaa koetellut kuolleisuusaalto aiheutti ongelmia niin yhteisten asioiden hoidossa, yhteisön olosuhteissa kuin myös perheen ja yksilön jokapäiväisessä elämässä. Valitettavasti näistä ongelmista vain kahta ensimmäistä voidaan tutkia siten, että niistä voidaan tehdä laajempiakin johtopäätöksiä. Mutta vaikka yksilöiden elämään ei tutkimuksessa pystytä tarkemmin perehtymään niin yhden ihmisen yksi teko saattaa antaa mahdollisuuden ymmärtää koko yhteisön maailmankuvaa.

Pietari Antinpoika syyllistyi sodomiaan juuri ennen pahoja hallaöitä. Rikos oli yhteisölle hyvin vastenmielinen, sillä sen pelättiin nostattavan Jumalan vihan koko yhteisön

---

²⁸¹ Oulun RO:n tuomiokirja ; 11.12. 1697; 188-189.

²⁸² Oulun RO:n tuomiokirja 12.4. 1697, 81; 11. 12. 1697; 188-189.

ylle. Aikalaisten mielestä näin ilmeisesti kävikin. Millään muotoa ei nimittäin ajateltu, että kriisin syyt olisivat olleet jotenkin ihmisten ulottuvissa.²⁸³ Pikemminkin koettiin Jumalan rankaisseen yhteisöä Pietarin tekojen myötä. Pietari sai teostaan mahdollisemman ankaran rangaistuksen, mutta se ei ollut niin ankara, että yhteisö olisi pystynyt välttämään Jumalan rangaistuksen, joka sekkin oli pahimmasta päästä: täydellinen kato.

Oulussa olosuhteet olivat heti alusta alkaen otolliset kriisin syntymiselle. Kuitenkin niihin pyrittiin vastaamaan kaikin mahdollisin keinoin. Se, että hallitus hidasteli, ei ole oleellista tämän tutkimuksen kannalta. On kuitenkin hyvä muistaa, että Pohjanmaalla oli varsin aktiivinen maaherra, ja hän oli hallituksen edustajana vastaamassa alamaisien hyvinvoinnista.

Tärkein Oulussa noudatettu strategia kriisin alkuvaiheessa oli viljansaannin turvaaminen, varsinkin kaupungin heikompi-osaisille ihmisille.²⁸⁴Tätä varten olivat sekä kaupungin johto että etenkin maaherra Johan Ehrenskjöld hyvin aktiivisesti hankkimassa viljaa jo syksyllä 1695. Kadon pahentuessa korostuivat yksittäisten asukkaiden pyrkimykset hankkia viljaa kaupunkiin. Kaikkein pahimmassa vaiheessa, keväällä 1697, jäi viljan saanti kuitenkin paljolti hallituksen tuonnin varaan. Luonnonolosuhteet estivät kuitenkin tuonnin kevättalvella 1697. Ensinnäkin viljaa oli vaikeaa tuoda meren jäätymisen vuoksi. Toiseksi oli vaikeaa saada viljaa edes valtakunnan eteläisimmistä osista tai ulkomailta, sillä kato kohtasi hyvin laajaa osaa Eurooppaa. Kun viljaa lopulta pystyttiin lähettämään Pohjanmaalle, nälkäänäkeviä ei enää liiemmin Oulussa ollut.

Yksittäisten ihmisten kaupankäynnistä muodostui kriisin syventyessä yhteisölle yhä tärkeämpi keino saada elintarvikkeita Ouluun. Ihmiset matkustivat aina Baltiaan saakka hankkimaan tuotteita ja velkaantuivat paikallisille porvareille. Myös lähiseutujen markkinoilla oululaiset kävivät kauppaa, myös pahimpaan aikaan. Yksittäisistä ihmisistä on huomioitava kauppias Klaus Jenderjanin rooli nälkävuosina. Varhaisemman tutkimuksen antama kuva Jenderjanista on vähintäänkin vääristynyt. Jenderjan toi laivoillaan viljaa, kävi sillä kauppaa, osti ihmisiltä tiloja ja peltoja, mutta ei millään

---

²⁸³ Soikkanen 1994, s.16.

²⁸⁴ Ei ole tarkkaa tietoa siitä, keitä nämä heikko-osasimmat olivat. Tuomiokirjoissa mainitaan alituisesti ”fattiga borgerskapet”, muttei tarkemmin mainita esimerkiksi köyhiä tai sairaita.

muotoa käyttänyt heitä hyväkseen. Jos kaupunkilaiset olisivat nähneet hänet yhteisön pahana poikana, olisi siitä jäänyt todisteita asiakirjoihin. Tuomiokirjoihin kun harvemmin jää mainintoja ”hyvistä” teoista. Jenderjan oli yhteisölle hyvin tärkeä ihminen, joka teoillaan aiheutti ongelmia vain esivallan edustajille. Yhteisön jäsenet tarvitsivat häntä niin paljon, että hänen sallittiin joskus toimia vastoin esivallan käskyjä.

Elintarvikkeiden hankintastrategiana oli siis yksipuolisesti pyrkimys turvata viljan saanti. Muista ruokatarvikkeista ei ole mainintoja. Kriisin laajuutta lisäsivät täydellisen kadon lisäksi karjaan jo aiemmin levinnyt pernarutto ja tulvat. Niiden vuoksi oli liki mahdotonta harjoittaa kalastusta täysipainoisesti. Mutta näiden tekijöiden vaikutukset koko yhteisölle eivät olleet niin suuret kuin viljanmenetykset. Kalastaa voitiin tarvittaessa myös muulla tavalla, joskaan ei kovin tehokkaasti, ja karjaa näyttää joillakin ihmisillä olleen aivan riittämin.

Nälänhätä tuntui konkreettisemmin syrjäseuduilla. Oli selvää, että syrjäseutujen nälkäänäkevät lähtivät kerjuulle. Koska kaupunkiin tuotiin hallituksen avustuserät, sinne vaelsivat myös kerjäläiset. Pohjois-Pohjanmaa oli pahinta aluetta Suomessa, ja Oulu oli sen merkittävin rannikkokaupunki. Niinpä kerjäläisiä vaelsi kaupunkiin. He eivät kuitenkaan aiheuttaneet suuria ongelmia oululaisille. Ouluun tulleet kerjäläiset kuolivat varsin pian kaupunkiin saavuttuaan. Kerjäläisten kuolleisuushan ajoittui hyvin lyhyelle ajanjaksolle. Mikäli he olisivat olleet paha ongelma yhteisössä, se olisi johtanut joko toimenpiteisiin tai näkynyt edes häiriötekijöinä kuten rikoksina tai järjestyshäiriöinä. Näin ei kuitenkaan käynyt. Ei ollut strategiaa kerjäläisiä vastaan.

Suurin ongelma Oulussa olivat varkaudet, joita tehtiin todella paljon ja lyhyessä ajassa. Kontrolli keskittyikin ensi sijassa varkaisiin, ei niinkään kerjäläisiin ja irtolaisiin. Virallisen kontrollin edustajina olivat kaupunginpalvelijat, joiden lukumäärä kasvoi olosuhteiden pahentuessa. Tämä oli keino hallita sekasorto, minkä jatkuvat varkaudet aiheuttivat. Ainoastaan poikkeustapauksessa määrättiin vartio porvariston keskuudesta.²⁸⁵ Varkauksia esiintyi runsaasti, mutta niiden ennalta ehkäiseminen oli hyvin vähäistä tai epäonnistui.

---

²⁸⁵ Tapaus kesäkuulta 1696, jolloin Iin vankityrmästä karkasi varasjoukko, joka oli uhannut polttaa kaupungin.

Mistä tämä sitten kertoo? Varkauksia ei pystytty ehkäisemään etenkin sen takia, että varkaat olivat paikkakuntalaisia, jotka tiesivät mistä, milloin ja keneltä varastaa. Näin ollen olisi pitänyt järjestää ympärivuorokautinen vartio useaan eri paikkaan, niin kaupungilla kuin sen läheisyydessä. Kun ihmisiä sairastui ja kuoli lyhyessä ajassa paljon ei ollut yksinkertaisesti resursseja hallita tilannetta. Missään tapauksessa ihmiset eivät katsoneet varkauksia läpi sormien. Päinvastoin he hyvin herkästi toivat oikeuden tietoon varkauden ja yleensä myös varkaan nimen. Kynnys ilmiantoon ei ollut korkea.²⁸⁶ Varkauksien ennaltaehkäisyyn sen sijaan suhtauduttiin hieman löyhemmin.

Toisaalta rangaistus ei ollut riittävän pelottava keino. Kun sakot voitiin varain puuttuessa suorittaa ruumiinrangaistuksella, kynnys varastamiseen aleni. Ainakaan naisten piiskaaminen raastuvan oven edessä ei ollut fyysisesti niin raskasta, että siihen olisi kuollut. Rangaistus oli toki häpeällinen. Mutta koska niin useat henkilöt syyllistyivät varkauksiin voidaan päätellä, etteivät he äärimmäisessä hädässä olleena kokeneet sitä häpeälliseksi. Ei ollut niin paha asia joutua julkisesti rangaistavaksi, koska niin monet muutkin kokivat saman kohtalon. Miehillä ruumiinrangaistus oli fyysisesti paljon raskaampi kuin naisille. Ei ole kuitenkaan jäänyt paljoakaan todisteita siitä, että varkaat olisivat menehtyneet kujanjuoksurangaistukseen.²⁸⁷ Sukupuolesta riippumatta määrätty kirkkorangaistus ei sekään liene ollut poikkeuksellisissa olosuhteissa niin häpeällinen rangaistus kuin sen alunperin tuli olla.

Rangaistukset olivat hyvin johdonmukaisia. Ne perustuivat täysin voimassa oleviin lakeihin, ainakin varkauksien osalta. Niinpä kriisiaikana tuomiot eivät olleet sen lievempiä kuin tavallisesti.

Yhteisön oma sosiaalinen kontrolli oli, lukuunottamatta omaisuusrikoksia, sangen vähäistä varsinaisen nälänhädän aikana. Näin oli asianlaita ainakin siveellisyyden tarkkailun suhteen. Mutta varkauksissa yhteisön sosiaalinen kontrolli toimi kiitettävästi. Tosin tuomiokirjoista saatujen niukkojen tietojen mukaan varkaudet näyttävät suu-

---

²⁸⁶ Aalto 1996, s.57.

²⁸⁷ Väite perustuu haudattujen luetteloiden tietoihin, joiden mukaan vain parissa tapauksessa oikeudessa ruumiinrangaistukseen tuomittu kuolee seuraavan kahden kuukauden kuluessa. On hyvin vaikeaa todistaa, että heidän olisivat kuolleet rangaistuksen johdosta. Oulun haudattujen luettelo 55652.

rimmaksi osaksi selvinneen ilman ulkopuolisten apua. Yleensä ei sen tarkemmin kerrota mistä uhri sai tietää kuka häneltä oli varastanut. Harvoin varas jäi kiinni itse teossa. Tämän taustalla oli sosiaalisen kontrollin tehokkuus. Vaikka se ei ollut ennaltaehkäisevää, syyllinen saatiin kuitenkin melkein aina rikoksen jälkeen kiinni. Syytetty ei koskaan lopulta pystynyt kiistämään tekoaan. Tämä tulkinta viittaa kuitenkin tulokseen, että sosiaalinen kontrolli onnistui hyvin, sillä ani harvoin ihmisiä syyttömästi syytettiin varkaiksi.

Kuinka yhteisö suhtautui köyhiin ja sairaisiin? Nälkävuosien pahentuessa näiden määrä yhteisössä kasvoi rajusti. Oulussa, kuten muuallakin valtakunnassa, oli vallalla käytäntö, joka oli vahvistettu vuoden 1686 kirkkolaissa. Sen mukaan kunkin pitäjän ja kaupungin tuli huolehtia omista köyhistään.²⁸⁸ Tällä periaatteella toimittiin Oulussa. Loppuvuodesta 1696 rakennettu köyhäinhuone oli tarkoitettu kaupungin omille köyhille. Rakentamispäätös tehtiin siinä vaiheessa, kun ongelmat alkoivat ratkaisevasti pahentua Oulussa. Päätöksellä pyrittiin huolehtimaan sekä köyhistä että kaupungin muista asukkaista. Köyhille taattiin paikka asua ja hieman ruokaa. Kaupungin muiden asukkaiden tuli hyötyä köyhäinhuoneesta. Köyhäthän eivät enää kiertelisi ympäri kaupunkia kerjäämässä kaupunkilaisilta.

Köyhien avustamisessa ei sinänsä ollut mitään pahaa. Pikemminkin ihmiset lähimmäistensä auttamisella toteuttivat kristinuskon perusoppeja. Tilanne oli kuitenkin niin paha, ettei haluttu yksittäisiä ihmisiä rasittaa vaan pyrittiin keskitettyyn, kontrolloituun köyhäinhoitoon. Kaupunkilaisethan yhdessä suin vakuuttivat tukevansa köyhäinhuoneen toimintaa kukin kykyjensä mukaan. Näin köyhäinhoito nähtiin kaikkien yhteisenä etuna. Sairaiden hoitoon ei liiemmin panostettu, mutta näin kai oli laita myös muualla Suomessa.

Esivallan mukaan kaupungin ulkopuolisten asukkaiden majoittaminen ja oleskelu kaupungissa oli ankarasti rangaistava teko. Oulussa oli jo pidemmän aikaan esiintynyt ongelmia laittoman majoittamisen suhteen, mutta suurten nälkävuosien aikaan ongel-

---

²⁸⁸ Kirkkolain mukaan oli kuitenkin mahdollista, että niissä pitäjissä, joissa oli vähän vaivaisia huolettavina, otettiin lähiseudulta vaivaisia hoitoon. Kirkkolaki 1686, XXVIII. Luku Waiwaisten huoneista, s. 55. Kirkkolaki 1986. Suurten nälkävuosien aikana tuskin löytyi paikkakuntia, joissa tämä olisi ollut mahdollista.

maa vähäteltiin, jos katsotaan, kuinka vähän ihmiset ilmiäntoivat irtolaisia ja näiden majoittajia.²⁸⁹

Kaupungin ulkopuolisten asukkaiden majoittamisessa oli kysymys siitä, että ihmiset tarvitsivat kipeästi lisätyövoimaa. Laittomasti kaupungissa työskentelevät irtolaiset olivat yleensä naisia, jotka olivat tavallisesti naispuolisten leskien palveluksissa. Näillä saattoi olla hyvinkin paljon lapsia huolettavinaan. Ihmiset eivät pitäneet tällaista menettelyä rikollisena toimintana ja katsoivat asian läpi sormien. Ainoastaan silloin, kun irtolainen syyllistyi varkauteen, hänet ja hänen majoittajansa tuomittiin rangaistuksiin: edelliset karkotettiin, jälkimmäiset tuomittiin sakkoihin.

Vaikka olosuhteet Oulussa olivat ajoittain hyvinkin vaikeat, niin ihmiset eivät näytä poistuneen kaupungista mitenkään suuressa määrin. Luonnollisin selitys tälle on se, että he kokivat mahdollisuudet kaupungissa paremmiksi. Kaupunkiinhan tulisivat avustuserät. Toisaalta ihmiset olivat varsin tietoisia siitä, ettei tilanne ollut parempi muuallakaan Suomessa. Se, miksi ei aina tiedetty kaupungista poistuvien määränpäästä, on jo problemaattisempi seikka. Muuttaneet kuuluivat lähinnä palvelusväkeen. Kyseessä saattoi olla myös jonkinlainen veronkiertojärjestelmä. Poismuuttaneet saattoivat olla vielä yhteisön keskuudessa tai ainakin sen lähetyvillä. Olosuhteiden parantuessa kasvoi Oulussa palvelusväen osuus kaupungin asukkaista huomattavasti.²⁹⁰ Poismuutto oli yleensä äärimmäinen ratkaisu, johon ryhdyttiin ani harvoin.

Kaupunkilaisten elämää varjostivat nälänhädän ja sairauksien lisäksi myös lukuisat varkaudet, jotka koettelivat hyvinkin merkittävää osaa kaupunkilaisista. Varkauksia alkoi ilmetä loppuvuodesta 1696, ja ne loppuivat suuremmissa mittakaavassa kevättalveen 1698. Varkauksia tehtiin olosuhteiden ollessa kaikkein pahimmillaan. Vaikka syksyllä 1697 kuolleisuus oli verottanut suuren osan kaupungin väestöstä ja satokin oli jo kohtuullinen niin varkauksia ilmeni vielä muutamia loppuvuoden aikana. Olosuhteiden hieman parantuessa ja viljansaannin helpottuessa jäi kaupunkiin vielä ihmisiä,

---

²⁸⁹ Vain yksi tapaus, jossa renki kärkeäyttää varkaustapauksen yhteydessä irtolaisen, joka on majoittuneena varkauteen syyllistyneiden luona. Oulun RO:n tuomiokirja 8.5. 1697,

²⁹⁰ kts vuoden 1699 henkikirjat.....

joilla oli tarve varastaa. Tämä johtunee siitä, ettei Ouluun saatu tuotua kruunun avustuseriä kesällä 1697. Tämä vilja olisi ollut halvempaa kuin muiden.

Ketkä varkauksiin syyllistyivät ja mitkä olivat heidän motiivinsa? Tyypillisin varas oli Oulusta alemman sosiaalisen luokan mies tai nainen, joka yleensä toimi yksin. Hän varasti ruokaa. Kenelle varastettu ruoka oli tarkoitettu, ei ole tiedossa. Määrät olivat sen verran suuria, että varastettu ruoka on liene tarkoitettu useammalle henkilölle. Jos yksittäiset varkaat olisivat varastaneet vain omaan tarpeeseen niin määrät olisivat olleet pienempiä. Varsin harvoin tuomittiin apulaisia joko varastetun tavaran kätkemisestä tai vastaanottamisesta.

Minkäänlaista ammattimaista varastelua Oulussa ei ilmennyt. Muutamassa tapauksessa tuomittiin samalla kertaa yksi henkilö useammasta varkaudesta. Varas ei yleensä tehnyt toiste samaa tekoa. Poikkeus oli Antti Kempä. Tämän nuoren rengin tapaus on sikäli poikkeuksellinen, että kyseessä oli luultavasti pyrkimys päästä omasta hengestä hankkimalla kuolemantuomio varkauksien myötä. Kempä varasti yhden talven ja kevään aikana niin paljon, ettei kyseessä voinut millään muotoa olla pelkkä ruuan tarve. Hänellä tiedetään olleen vain yksi apulainen, yhdessä varkaudessa. Jos Kempä olisi varastanut muille niin se olisi mitä luultavammin tullut oikeuden tietoon. Oikeuskaan ei näytä ajatelleen tätä mahdollisuutta.

Varkaiden tapaan olivat myös varkauden kohteeksi joutuneet useimmiten paikkakuntalaisia. He olivat kaupungin varakkaampaa väkeä. Kenellekään varkauden kohteeksi joutuminen ei ollut niin paha asia, että siitä olisi aiheutunut suuria taloudellisia vaikeuksia, vaikka uhri hyvin harvoin sai varastetun tavaran takaisin kokonaan tai edes osittain. Oulussa varastettiin vain niiltä, joilta löytyi tarpeeksi varastettavaa. Esimerkiksi kirkkovarkauksia ei esiintynyt. Varkaudet olivat harkittuja.

Muu rikollisuus Oulussa oli sangen vähäistä. Esimerkiksi väkivaltaa ei esiintynyt kaupungissa pahimpina aikoina juuri lainkaan. Myös siveellisyysrikkokset, lukuunottamatta sodomiatapausta, näyttävät puuttuneen kokonaan, vaikka 1600-luvun loppupuolella seksuaalikontrolli oli kiristynyt.

Entä nälkävuosien kuolleisuus? Koska ihmisiä kuoli niinkin paljon lyhyessä ajassa olivat kuolleisuuden vaikutukset hyvinkin monimuotoiset. Se vaikutti kaupungin yleisten asioiden hoitoon siten, että esimerkiksi yleinen raastuvankokous, valpurinkokous, jäi keväällä 1697 pitämättä. Asiaan vaikutti se, että samanaikaisesti kuolleisuus kaupungissa oli huipussaan. Ei nähtävästi haluttu koota ihmisiä yhteen kulkutautien leviämisen vuoksi. Varsinkaan kun tärkeitä asioita ei ollut käsiteltävinä. Sehän olisi vaatinut koko porvariston läsnäoloa. Se, ettei oikeus loppuvuodesta 1697 kokoontunut kuin harvakseltaan, on nähtävä suuren kuolleisuusaallon vaikutuksena.²⁹¹ Käsiteltävien tapausten määrä oli verrannollinen asukkaiden lukumäärään. Sairaudet ja kuolleisuus saattoivat omalta osaltaan vaikuttaa varkauksien suureen määrään tai kontrollin heikentymiseen. Ainakin jälkimmäisestä kertovat todisteet ovat kiistattomia.

Viljan ja muiden ruokatarvikkeiden hankinta kuten koko muukin kaupankäynti jakaantui siis harvojen vastuulle. Samoin oli laita myös kaupungin yhteisten asioiden hoidon. Tästä ovat hyvänä esimerkkinä raatimies Pekka Langhin toimet katovuosien aikana. Hänellä riitti aikaa omien kaupankäyntien lisäksi yhteisille asioille. Langh tuntui olevan kaikessa mukana. Häntä arvostettiin yhteisössä, muttei niin paljon, etteikö häneltäkin olisi varastettu ruokaa. Pekka Langhin toimet edustivat pitkälti kristillisiä arvoja.

Kuolleisuus vaikutti konkreettisimmin kaupungin väkilukuun, joka on vaikeasti määriteltävissä. Haudattujen luettelon perusteella voidaan saada suhteellisen tarkka tieto kuolleisuudesta. Mutta kuinka paljon kaupungissa asui ihmisiä on vaikeampi laskea. Henkiveronsa maksaneiden lisäksi kaupungissa asui sekä laillisesti että laittomasti ihmisiä. Edellisiin kuuluivat paitsi lapset myös köyhyyden ja sairauden vuoksi veronsa maksamatta jättäneet henkilöt. Jälkimmäisten määrää on vaikeaa arvioida, mutta luultavasti heitä oli paljon. Olennaista on tieto, etteivät laittomasti kaupungissa asuneet irtolaiset ja kerjäläiset aiheuttaneet suurta uhkaa sen paremmin yhteisölle kuin sen yksittäisille jäsenille. Heidän selviytymisstrategioistaan ei tiedetä, mutta voidaan ajatella, ettei heillä ollut mitään selkeää suunnitelmaa tai keinoa selvitä hengissä. Kerjuu ja liikkuminen paikasta toiseen oli ainoa mahdollisuus.

---

²⁹¹ Aikavälillä 3/1697 - 5/1697 pelkästään oululaisia kuoli 155 henkeä.

Tilanne Oulussa alkoi normalisoitua hiljalleen vuoden 1698 aikana. Kuolleisuus ja rikollisuus vähenivät nopeasti. Sadot olivat kohtuullisia ja väkiluku kohosi hieman. Silmäys parin seuraavan vuoden aikana laadittuun henkikirjaan kuitenkin osoittaa, että yhä löytyi rutiköyhiä, jotka eivät pystyneet verojaan maksamaan. Enää ei kuitenkaan tarvittu selviytymisstrategioita, joilla turvattaisiin elintarvikkeiden saanti tai elinolojen vakaus. Ihmiset aloittivat paluun normaaliin elämään tietämättöminä siitä, että jo muutaman vuoden kuluttua tarvittaisiin uusia selviytymisstrategioita, tosin hieman erilaisia ja eri syistä.

LÄHTEET

1. Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Oulun Raastuvanoikeuden tuomiokirjat

ES 3089 (1691–1697), ES 3090 (1691–1697), ES 3092 (1698–1705).

Pohjanmaan läänintilit (suluissa vuodet)

LT 1276; 9210 (1695), LT 1278; 9212 (1696), LT 1319; 9215 (1697), LT 1321; 9218 (1698), LT 1324; 9222 (1699)

Historiakirjat (haudattujen luettelo)

55652

2. Painetut lähteet

KIRKKOLAKI 1986, Kircko-laki ja Ordningi 1686, (toim. Hellemaa, Jussila, Parvio). Suomen kirjallisuuden seuran toimituksia 444. Juva.

BRENNER 1963, Brenner Alf, Oulun kaupungin perunkirjoituksia 1635–1750. Suomen sukututkimusseura. Tampere.

3. Kirjallisuus

AALTO 1996, Aalto Seppo: Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700. Bibliotech 12. Helsinki.

EILOLA 1996, Eilola Jari, ”Jumala minua armahtakoon. Jos saan noitanaisen oikeuteen, se riittää”. Noituus- ja taikuusjutut Vaasassa ilmapiirin muutosten heijastajana (1651–1670). JY historian laitos.

FINNE 1921, Finne Jalmari, Kulkutauti vuonna 1697. Haik 1920. Helsinki.

- FOGEL 1992, Fogel Robert, ” Second Thoughts on the European escape from hunger: Famines, Chronic Malnutrition and Mortality Rates. Teoksessa Nutrition and Poverty (toim. S.R: Osmani). Oxford.
- HAAPALA 1989, Haapala Pertti, Sosiaalhistoria. Johdatus tutkimukseen. Jyväskylä.
- HALILA 1942, a, b Halila Aimo, Suomen kaupunkien kunnallishallinto 1600–luvulla. Helsinki.
- HANSSON 1994, Hansson Arne, Jarrick Arne & Söderberg Johan, Människovärdet och makten. Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600–1850. Uppsala.
- JOKIAHO 1996, Jokiaho Mika, Salattua rakkautta. Laittomat sukupuoli-suhteet Pietarsaaren pitäjässä suurvalta–ajan alkupuolella (1626–1665). JY historian laitos.
- JUTIKKALA 1951, Jutikkala Eino, Vuoden 1697 kansallisonnettomuus ja sen väistämismahdollisuudet. Turun historiallinen arkisto XI (s. 112–136). Turku.
- JUTIKKALA 1982, Jutikkala Eino, Suomen taloushistoria I, (toim. Jutikkala, Kaukiainen, Åström). Helsinki.
- JUTIKKALA 1988, Jutikkala Eino, Mahtivaltio ja nälkäkatastrofi. Haik 4/1988, s. 304–306. Forssa.
- JUVA 1955, Juva Mikko, Varsinais–Suomen historia 7, 3-4. Varsinais–Suomen seurakuntaelämä puhtasoppineisuuden hallitsemisena vuosisatoina (1600–1808). Turku.
- JUVA 1979, Juva Mikko, Luterilainen puhtasoppisuus. Teoksessa Suomen kulturihistoria I (toim. Tommila, Reitala, Kallio). Porvoo.
- KAILA 1931, Kaila E. E. , Pohjanmaa ja Meri 1600– ja 1700–luvulla. Taloudellismaantieteellis–historiallinen tutkimus. Helsinki.
- KARONEN 1994 a, Karonen Petri, Brottsligheten i städerna i det Egentliga Finland och Satakunta. Historisk tidskrift för Finland 1: 1994.
- KARONEN 1994 b, Karonen Petri, Kämnerinoikeudet Suomen kaupungeissa suurvalta–ajan alkupuolella (n. 1620–1660). Jyväskylä.
- KARONEN 1995, Karonen Petri, ”Raastuvassa tavataan”. Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeuslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana. Studia historica Jyväskylälänsia 51. Saarijärvi.
- KARONEN 1997, Karonen Petri, ”Rahakkaista sovitteluista valtiovallan väliintuloon”.Henkirikosten sovittelu Ruotsin kaupungeissa suurvalta-ajalla. Teoksessa Tie tulkintaan. Heikki Ylikankaan juhlakirja. (toim. Koskivirta). Juva 1997.

KATAJALA 1994, Katajala Kimmo, Näлкäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697. Historiallisia tutkimuksia 185. Jyväskylä.

KERÄNEN 1986, Keränen Jorma, Kainuun historia I. Uudisraivauksen ja rajasotien kausi. Kajaani.

LAASANEN 1991, Laasanen Pentti, Suomen kirkon historia II (vuodet 1593–1808). Porvoo.

LEMPIÄINEN 1963, Lempiäinen Pentti, Rippikäytäntö Suomen kirkossa uskonpuhdistuksesta 1600–luvun loppuun. Forssa.

LILIEQUIST 1992, Liliequist Jonas, Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600– och 1700–talet. Umeå.

LINDEVIST 1911, Lindevist K.O. , Näлкävuonna 1697 Karjalassa. Haik 1911. Helsinki.

LINDEVIST 1920, Lindevist K. O, Muutamia suuria näлкä- ja katovuosia koskevia tietoja. Haik 1920. Helsinki.

LINDSTRÖM 1988, Lindström Dag, Crime and control in the Capital: Stockholm 1475–1625. Teoksessa The Crime and social control in medieval and Early Modern Swedish towns. (toim. Lindström Dag & Österberg Eva)

LUUKKO 1945, Luukko Armas, Etelä–Pohjanmaan historia III. Vaasa.

LUUKKO 1967, Luukko Armas, Suomen historia VIII. Suomen historia 1617–1721. Porvoo.

LUUKKO 1971, Luukko Armas, Vaasan historia I. Vaasa.

MATIKAINEN 1994, Matikainen Olli, Iskuin ja lyönnein. Väкivalta ja käräjät Käikisalmen läänissä 1618–1651. Pro-gradu tutkielma. JY historian laitos.

MUROMA 1991, Muroma Seppo, Suurten kuolonvuosien väestönmenetykset Suomessa 1696–1697. Jyväskylä.

MUROMA 1994, Muroma Seppo, Suuret kuolovuodet 1696–1697. Teoksessa ”Pane leipään puolet petäjäistä” (toim. Petri Karonen), Jyväskylä.

MÄNTYLÄ 1971, Mäntylä Ilkka, Tornion historia I (1621–1809). Tampere.

MÄNTYLÄ 1988, Mäntylä Ilkka, Kruunu ja alamaisten näлкä: 1690–luvun katovuosien verotulojen vähennys Pohjanmaalla ja esivallan toimenpiteet. Kuusamo.

MÖLLER 1951, Möller Sylvi, Kokkolan kaupungin historia I. Turku.

- NELSON 1988, Nelson Mary J, *Bitter Bread: The famine in Norrbotten 1867–1868*. Uppsala.
- NYGÅRD 1985, Nygård Toivo, *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa*. Jyväskylä.
- NYGÅRD 1989, Nygård Toivo, *Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen*. Jyväskylä.
- ORRMAN 1990, Orrman Eljas, *Brott och mentalitet i Sverige och Finland under medeltid och 1500-talet*. *Historisk tidskrift för Finland*, 4/1990. Helsingfors.
- PALOPOSKI 1985, Paloposki Toivo, *nälkävuodet*. Teoksessa *Suomen historia 3, suurvallan aika*. Espoo.
- PITKÄNEN 1987, Pitkänen Kari, *Johdanto, teoksessa Nälkä, talous, kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin*. Helsinki.
- PULMA 1987, Pulma Panu, teoksessa *Suomen lastensuojelun historia (toim. Pulma & Turpeinen)*. Kouvola.
- PULMA 1994, Pulma Panu, *Vaivaisten valtakunta*. Teoksessa *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaaliturvan historia (toim. Jaakkola, Pulma, Satka)*. Jyväskylä.
- QVIST 1909, Qvist Johannes, *Finlands marknader och finska landsbygden handelspolitik 1614–1772*. Helsingfors.
- RANTA 1981, Ranta Raimo, *Suurvalta-ajan kaupunkilaitos*. Teoksessa *Suomen kaupunkilaitoksen historia I (toim. Tommila)*. Vantaa.
- RENVALL 1949, Renvall Pentti, *Suomalainen 1500-luvun ihminen*. Turku.
- RENVALL 1983, Renvall Pentti, *Nykyajan historiantutkimus*. Juva.
- SLACK 1989, Slack Peter, "The response to plague in early modern England". Teoksessa *Famine, disease, and the social control in early modern society*. (toim. Walter & Schofield), Cambridge.
- SOIKKANEN 1994, Soikkanen Hannu, *Kriisien historiasta*. Teoksessa "Kun halla nälän tuskan toi" (toim. Häkkinen etc.). Helsinki.
- SUNDIN 1992, Sundin Jan, *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840*. Lund.
- THUNANDER 1993, Thunander Rudolf, *Hovrätt i funktion. Göta hovrätt och brottmålen 1635–1699*. Lund.

- TOIVANEN 1990, Toivanen Pekka, Raahen tienoon historia I. Jyväskylä.
- UNGER 1996, Unger Christina, Makten och fattigdomen. Fattigpolitik och fattigvård i 1600-talets Stockholm. Uppsala.
- VILKUNA 1994, Vilkuna Kustaa H J, Valtakunnan eduksi, isänmaan kunniaksi, ruu kinpatruunalle hyödyksi: Suomen rautateollisuus suurvalta-ajalla. Tampere.
- VILKUNA 1996 a, Vilkuna Kustaa H J, Arkielämää patriarkalisessa työmiesyhteisössä: Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa. Helsinki.
- VILKUNA 1996 b, Vilkuna Kustaa H J, ”Kun kerran hullujenhuoneeseen joutuu”. Artikkeliteoksessa Kirkonkirjat paikallisyhteisön kuvaajina (toim. Heikki Roiko-Jokela). Jyväskylä.
- VIRKKUNEN 1953, Virkkunen Artturi, Oulun kaupungin historia I. Oulu.
- VIRRANKOSKI 1956, Virrankoski Pentti, Suur-Kalajoen historia I. Esihistoriallisesta ajasta Isoon vihaan. Keski-Pohjanmaan historiasarja 1-2 (toim. Huurre, Virrankoski, Vilkuna). Kokkola.
- VIRRANKOSKI 1973, Virrankoski Pentti, Pohjois-Pohjanmaan Ja Lapin historia III. Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. Oulu.
- VUORI 1979, Vuori Hannu, Lääketieteen historia - sosiaalihistoriallinen näkökulma. Jyväskylä.
- ÖSTERBERG 1991, Österberg Eva, Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid. Scandia 1/1991. Lund.